

Vedran Barbarić

Sakralna topografija otoka Brača

**SAKRALNA TOPOGRAFIJA
OTOKA BRAČA**

IZDANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU

EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS

Nakladnik:	Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Poljička cesta 35, 21000 Split
Odgovorni urednik:	prof. dr. sc. Gloria Vickov, dekanica
Recenzenti:	prof. dr. sc. Helena Tomas doc. dr. sc. Ana Torlak
Lektura:	Petra Božanić, mag. educ. philol. croat.
Grafička obrada:	Klikeri d.o.o.
Fotografije:	Lino Ursić, Pero Antunović, Luka Dragičević, Vedran Barbarić, Zoran Alajbeg, Vedran Katavić, Siniša Lučić Lavčević, Sara Popović
ISBN (Tisak)	978-953-352-088-9 (Sakralna topografija otoka Brača)
ISBN (Online)	978-953-352-169-5

Tiskano izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta u Splitu odlukom od 16.11.2022.

Online izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta odlukom od 17. lipnja 2026.

Vedran Barbarić

Sakralna topografija otoka Brača

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet

Split, 2026.

Sadržaj

1.	Predgovor	06
2.	Prirodne datosti, privreda i ljudsko djelovanje u bračkom krajoliku	10
3.	Prapovijesna vjerovanja i sveta mjesta na otoku Braču	
	3.1. Sveta mjesta tijekom prapovijesti	19
	3.2. Prapovijesne gomile	22
	3.3. Odabrane cjeline – gomile/skupine gomila na Braču	27
4.	Antički rimski kultovi na otoku Braču	
	4.1. Sveta mjesta otoka Brača u rimskoj antici	35
	4.2. Kult Herkula u antičkim kamenolomima i kultovi u Škripu	39
5.	Ranokršćanska sakralna topografija otoka Brača	
	5.1. Rano kršćanstvo u prostoru otoka Brača	47
	5.2. Inventar ranokršćanskih crkava	52
6.	Srednjovjekovna sakralna topografija otoka Brača	
	6.1. Srednjovjekovne crkve i okolnosti njihove gradnje	63
	6.2. Sakralizacija krajolika u srednjem vijeku	71
	6.3. Inventar srednjovjekovnih crkava i lokaliteta	79
7.	Pustinjačke zajednice ranoga novog vijeka	
	7.1. Samostani i eremitoriji	99
	7.2. Inventar eremitorija otoka Brača	101
8.	Zaključak	106
	Bibliografija	110
	Popis ilustracija	116
	O autoru	122

A blue-tinted photograph of a fossilized skull and ribcage embedded in a rock matrix. The skull is positioned on the right side of the image, with the eye socket and nasal cavity visible. The ribcage is located below the skull, showing several ribs. The rock matrix is textured and uneven, with some areas appearing more eroded than others. The overall lighting is dim, with the blue tint giving it a scientific and historical feel.

1.

Predgovor

Zaljubljenici u otok Brač često ga nazivaju kontinentom. Iako pretjerano, takvo određenje lijepo ističe svu raznolikost koja se na njemu pronalazi. Posjetitelj lako uočava mnoge sličnosti, ali i različitosti među područjima udaljenima tek desetak kilometara cestom ili otočkim stazama. Te su različitosti uzrokovane većim brojem čimbenika koje svakako treba podijeliti na one prirodnoga postanka i one nastale djelovanjem ljudskih zajednica.

Geološka podloga Brača postavlja okvir za život na otoku. Vapnenačka podloga svojim nagibom oblikuje sjeverne obale kao niske, razvedene i lako pristupačne. Osim toga, tu su i pogodna mjesta za život u dolcima među otočkim brdima koja se postupno spuštaju prema sjevernoj obali otoka i pružaju pogodne površine za zemljoradnju. Južne su strane, naprotiv, strme i uglavnom teže pristupačne, s uskim prostorom za život uz more. Iznad uskoga životnog prostora na jugu bdi je najviši vrh Jadrana, mitska Vidova gora. Istovremeno, vapnenačka stijena u utrobu otoka propušta gotovu svu vodu koja ovdje prirodno dolazi samo padalinama. Podzemni spremnici i prirodni tokovi tako kriju vodu od onih koji je nasušno trebaju, ljudi i životinja. Tek se ponegdje zadržava na površini u obliku lokava, koje tako postaju mjesta od neprocjenjive vrijednosti, što se očituje u tragovima ljudskoga nastojanja da ih što bolje sačuva. Brač nema voda tekućica, ali kao kuriozitet, u blizini Ložišća jedan je poveći kameni most koji od bujica osigurava važnu komunikaciju na zapadnome dijelu otoka.

Mediterranska klima određuje biljni pokrov, česminu, mirtu, bor, ali i kadulju, smilje i sve ostale mirisne trave oslikavajući osnovne tonove otoka. Visinska razlika određuje raspored vegetacije usmjerujući ljudske aktivnosti. Unutrašnjost se otoka sa svojim prohladnim zimama i padalinama, gotovo kontinentalne prirode, pokazuje kao područje trajno usmjereno stočarskoj ekonomiji. Obale su drugačijih datosti omogućujući ugodan život u blagoj klimi i nudeći sve pogodnosti koje pruža život uz more. Iznimka je, naravno, bura koja povremeno dobronano protrese stanovnike sjeverne strane otoka. Pogotovo se to odnosi na naselja nasuprot Vruji, na kopnu između Omiša i Makarske, što je jedno od mjesta gdje se „rađa“ taj najjači vjetar istočne obale Jadrana. Klima oblikuje i graditeljske forme. Oscilacije u temperaturi uzrokuju površinsko lomljenje kamena koji u svojem najrudimentarnijem obliku postaje trajno građevno sredstvo i prva opcija otočkih graditelja. Ondje gdje se kamen lomi u slojevima, bere se za pokrivanje krovova, a ondje gdje nije tako, vještina *kavadura* i klesara dovodi ga u oblik pogodan upotrebi u svim zamislivim oblicima tradicionalne vernakularne, stambene i sakralne arhitekture. Ta vapnenačka stijena od antike na pojedinim mjestima pruža pogodnost vađenja kvalitetnoga građevin-

skog i dekorativnog kamena koji je do danas jedan od najprepoznatljivijih obilježja otoka. Brač se trajno razgrađuje kako bi se nanovo izgradio.

Boravak u takvu prostoru čovjeka, kao duhovno biće, tjera na promišljanje koje ga vodi pripisivanju posebnih vrijednosti pojedinim mjestima u postupno-me uspostavljanju tumačenja životnoga prostora. Time su istaknute točke dobile svoje spomenike, prvo gomile, zatim toteme ili svetišta, a na koncu i skladne crkve jednostavnih oblika koje su, marljivošću i ustrajnošću otočnoga puka, dobrim dijelom očuvane. Fini su to detalji na slici otoka otkrivajući kakav je u svojoj biti. Jezik, posebno toponimija kao spomenik za sebe, čuva uspomenu i na vrijednosti koje su se s vremenom i promjenama stanovništva postupno izgubile. Ponegdje imamo sreću dobiti uvid u jedinstvene spomenike poput *Povaljske listine*, s pravom nazvane krštenicom Brača, pri čemu nam se iščitavanjem redaka teksta napisanoga hrvatskom ćirilicom otvara svijet srednjega vijeka, a osamljene crkvice dobivaju svoj životni kontekst.¹

Otok Brač, prema arheološkim podacima, naseljen je tijekom posljednjih deset tisuća godina. Tijekom toga dugog razdoblja ljudske su zajednice upotrebljavale otočki prostor sukladno svojim potrebama koje su, ovisno o klimatskim, demografskim, društvenim, ekonomskim i religijskim okolnostima, bitno varirale. Neovisno o nizu čimbenika koji su utjecali na život u prostoru otoka, pokazuje se kako su se neka mjesta koristila u više različitih religijskih sustava. Otok Brač sa svojih je 116 dosad poznatih crkava najgušće sakraliziran otok istočnojadranske obale. Uslijed niza povijesnih i društvenih okolnosti, na otoku je do danas sačuvana te je još uvijek u upotrebi većina tih crkava. Sakralna baština otoka sadrži primjere kontinuiteta kršćanskih kulturnih mjesta na kojima je moguće pratiti promjene koje su se događale od 5. stoljeća do danas. S druge strane, na pojedinim je primjerima zabilježen kontinuitet korištenja sakralnih mjesta iz prethodnih religijskih sustava u kršćansko razdoblje. Takvi primjeri upućuju na poveznice s brončanim dobom ili pak s razdobljem slavenskoga poganstva ranoga srednjeg vijeka. U monografiji se analizira dostupna povijesna, arheološka i onomastička građa te se fenomen sakralnoga na otoku Braču preispituje stavljajući težište na prostorne vrijednosti i dugo trajanje mjesta sakralne baštine u razdoblju od prapovijesti do ranoga novog vijeka.² U poglavljima se, organiziranima po povijesnim razdobljima, ponavlja pristup gdje se čitatelja uvodi u temu, razlaže temeljna problematika određene kategorije spomenika, a potom donosi inventar spomenika, što iznesene teze čini provjerljivima.

Ova je monografija nastala objedinjavanjem rezultata višegodišnjega rada na proučavanju sakralnoga na otoku Braču. Isprva je taj rad bio usmjeren isključivo na prapovijesne spomenike, gradine i gomile otoka, što je neminovno uključivalo i pokušaje razumijevanja logike čovjekovih zahvata u krajoliku. Sagledavanjem prapovijesne topografije s vremenom se interes usmjerio i na pojedine fenomene

¹ Barbarić, Ursić 2019, 7–9.

² Barbarić 2018, 185.

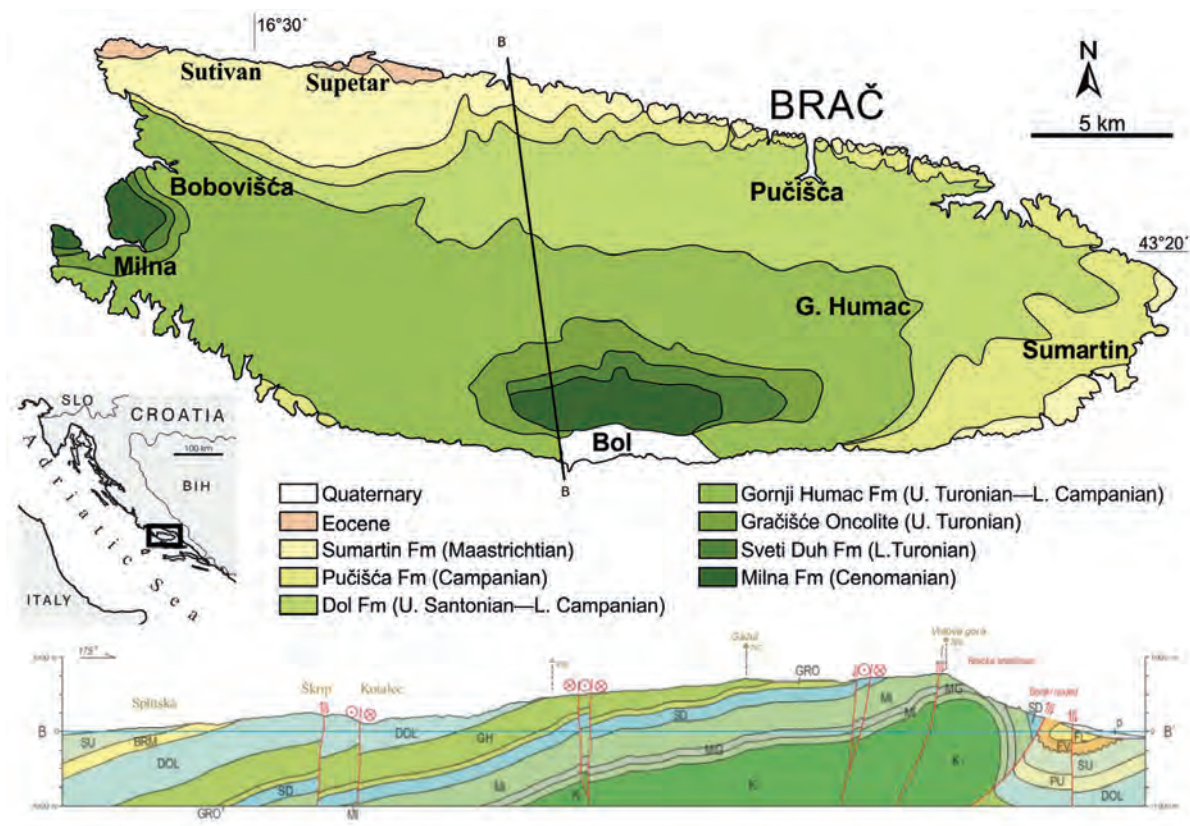
dugoga trajanja u krajoliku te je na koncu obuhvatio temu svetoga u prostoru, neovisno o povijesnome razdoblju kada nastaje. U radu su korišteni pojedini dijelovi teksta objavljeni u katalogu izložbe *Sakralna baština otoka Brača – Itinerari kulturnog turizma* autora Vedrana Barbarića i Lina Ursića, postavljene u Arheološkome muzeju u Zagrebu 2019. godine, organizirane od Turističke zajednice Splitsko-dalmatinske županije. Također, pojedine tematske cjeline oslanjaju se na autorov rad *Kontinuitet svetih mjesta u prostoru otoka Brača*, objavljen 2017. godine u *Bračkome zborniku*. Budući da se radi o kategorijama publikacija koje nisu znanstveno vrednovane, objedinjavanje tih rezultata s autorovim iskustvima stečenima arheološkim pregledima i iskapanjima činilo se smislenim. Daljnja dogradnja reprezentativnih rezultata radova starijih kolega znanstvenika rezultirala je djelom koje je pred čitateljem s ciljem pružanja uvida u sakralnu potku antropogenoga krajolika kakva se, još uvijek, gotovo neizmijenjenoga može vidjeti na otoku Braču.

Zahvalnost dugujem Linu Ursiću na suradnji u proučavanju bračke sakralne baštine, Peri Antunoviću na ustupljenim jedinstvenim fotografijama, Branku Kiriginu, Vincentu Gaffneyju i drugim članovima projektnog tima na značajnim rezultatima Projekta Jadranski otoci, ključnima za rad na ovoj monografiji. Zahvalan sam i svim autorima koji su o Braču pisali te će pisati, a pogotovo Robertu Barilli na visoko podignutoj ljestvici, zatim najbližim kolegicama s Filozofskog fakulteta u Splitu na razumijevanju, Maji na sendviču u ključnom trenutku, Karmen i Robiju na predanom radu na utjelovljenju duha ovoga teksta i, prije svega, Jasmini, Luki i Ivanu na beskrajnom strpljenju.

2.

Prirodne datosti, privreda i ljudsko djelovanje u bračkom krajoliku

Slika 1 — Karta geoloških formacija i geološki presjek otoka Brača (prema: Schlagintweit, Cvetko Tešović 2017, Fig. 1 i Korbar et al. 2016, doradio V. Barbarić)

Otok Brač geološki predstavlja antiklinalni vrh (nabor, uzdignuće) čiju jezgru čine dolomiti i slojevi vapnenaca donje i gornje krede. Antiklinala je asimetrična i mnogo bliža južnoj obali otoka, što krajolik južnih obala otoka čini prilično strmim, a padine su uglavnom okrenute sjeveru. Većinu litografije čine vapnenac, dolomit-ski vapnenac, dolomiti, pjeskoviti vapnenac, pjeskulja, fliš, breča i nanosi kvartara. Senonski vapnenac, visoko kvalitetan za kamenarstvo, površinski je dostupan na sjevernim, istočnim i jugoistočnim dijelovima otoka.³

Propusnost površinskih slojeva vapnenca dovela je do gotovo potpune nepri-sutnosti vode na površini otoka. S obzirom na slabu propusnost dolomita i formaci-ju antiklinale s padinama prema sjeveru, voda procijeđena kroz vapnenačke slojeve najvećim dijelom podzemnim tokovima izbija ispod mora ispred sjevernih obala, u formi vruća. Kako, osim povremenih bujičnih potoka, Brač nema izvora svježe vode,

³ Stančić et al. 2004, 22.

Slika 2 — Panorama Dola i Postira – primjer naseljenoga dolca (foto: P. Antunović)

napajanje životinja tijekom povijesti ovisilo je o lokva-
ma, a voda se za stanovništvo skupljala uglavnom u
nakapnicama (gustirnama). Lokve, stoga, relativno
često nalazimo u unutrašnjosti, području koje naginje
stočarskoj privredi. Taj prostor, na nadmorskoj visini
od 200 do 400 m, ima znatno veću količinu padalina
nego obalni dio, a temperatura je u prosjeku i do četiri
stupnja niža nego uz obalu.⁴

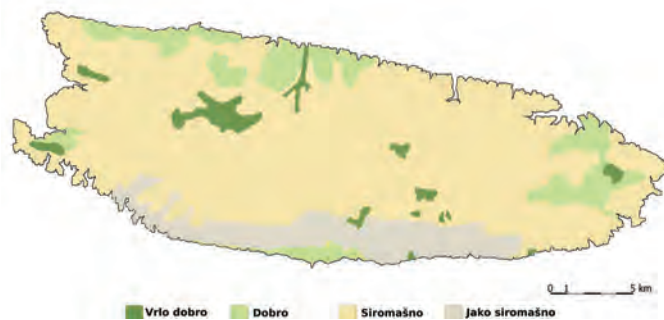
Važno obilježje otoka jesu doline – doôlci, uglav-
nom tektonskoga podrijetla, no negdje ih je oblikova-
lo i djelovanje vode. Doline na sjevernoj obali otoka
imaju debele pleistocenske koluvijalne, tj. padinske

4 Stančić et al. 2004, 24.

nanose i stoga su veoma pogodne za poljodjelstvo. Primjere takvih udolina na otoku mjestimično nalazimo i na južnim padinama. Plodne doline ispunjene crvenicom, Nerežiško i Dračevsko polje, tipični su primjeri velikih krških polja, a tu možemo ubrojiti i manja polja, Veštačko, Gračiško i Vejak.⁵ Ipak, kratkim pogledom na kartu kvalitete tla može se primijetiti kako kvalitetna ili tla više kvalitete predstavljaju rijetkost na Braču.

Rekonstrukcija opsega zemljoradničkih aktivnosti u pojedinim povijesnim razdobljima iznimno je složen zadatak. Donekle nam mogu pomoći opservacije koje će biti iznesene u sljedećim poglavljima, a u kojima će biti navedeno kako koncentracija naseljenosti uz obradive površine na otoku posredno nameće zaključak da se radi o zajednicama koje imaju pretežno zemljoradničku privredu. To će poglavito pomoći u pokušaju razumijevanja privrede u antičkome i kasnoantičkome razdoblju kada je koncentracija života bila upravo uz obradive površine. U prapovijesti i srednjemu vijeku situacija je drugačija, posebno s obzirom na činjenicu da arheološka topografija odražava koncentraciju života u unutrašnjosti otoka, što bi sugeriralo drukčiju ekonomsku osnovu.

Zanimljivo je, stoga, primijetiti kako se privredna osnova otoka u srednjemu vijeku posredno može utvrditi iz povijesnih vrela. Tako iz analize toponima u *Povaljskoj listini* saznajemo kako do 13. st. ipak prevladavaju toponimi postankom vezani za zemljoradnju, a u kasnijim se pisanim izvorima ta slika mijenja, pa do kraja 15. st. prevladavaju termini vezani za stočarstvo.⁶ Budući da za dugo razdoblje prapovijesti nemamo gotovo nikakvih podataka iz pisanih izvora koji bi mogli pomoći,⁷ moramo se osloniti na podatke iz arheoloških pregleda na otoku. Tu je daleko najvažnije rezultate polučio *Projekt Jadranski otoci* (*Adriatic Islands Project*) u sklopu kojega je od 1994. do 1995. na Braču

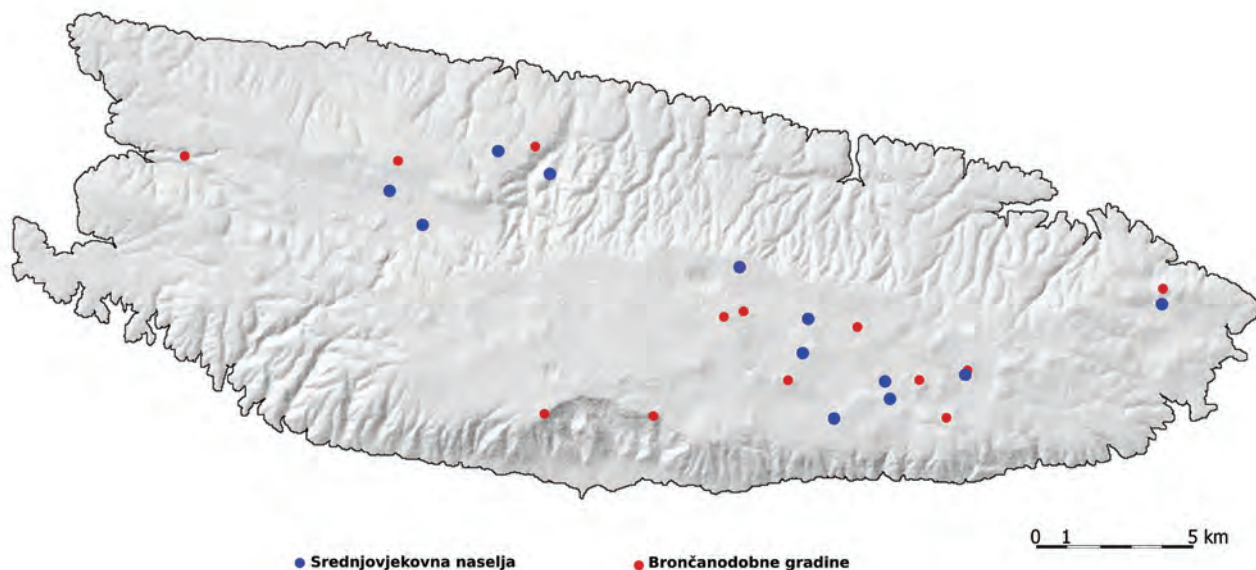

Karta 1 — Obradiva tla na otoku Braču (prema: Stančić et al. 2004, Slika 4, doradio V. Barbarić)

⁵ Derado 1984, 7–13.

⁶ Šimunović 1972, 59–61, 102.

⁷ Izuzev navoda Plinija Starijega o *Capris laudata Brattia*, čime je, smatram, prikazan samo jedan aspekt ekonomije otoka koji je dospio u fokus autora toga navoda.

Karta 2 — Brončanodobne gradine i srednjovjekovna naselja

proveden intenzivan terenski pregled kojim je evidentirano preko 600 arheoloških nalazišta te je stvorena velika baza podataka.⁸

Prema dostupnim podacima za sjevernu i srednju Dalmaciju, početke važnijih intervencija čovjeka u krajoliku možemo vezati za razdoblje kraja bakrenoga, odnosno početke brončanoga doba. Klimatske su promjene u tome periodu, zbog dužega vlažnijeg razdoblja, uzrokovale otklon u interesu zemljoradnika tako da su zemljišta u dolinama postala manje povoljna od onih na padinama. Takva su tla, u pravilu, pod stalnim utjecajem erozivnih procesa te stoga i s većim udjelom kamena u zemlji. Posljedica je intenziviranja obrade takva, kamenitoga tla vađenje na površinu velike količine sitnoga kamena koje se bacalo na rubove obradivih površina. Na taj se način stvaraju prve gomile, kao nusproizvod obrade kamenitih tala na padinama. Nekim je gomilama potom dodijeljena i dodatna uloga jer neke od njih postaju mjesta ukopa

⁸ Stančić et al. 2004.

(vidi iduće poglavlje).⁹ Druga posljedica intenziviranja obrade kamenitih tala na padinama jest pojava potrebe zaustavljanja erozivnih procesa. Taj problem ljudske zajednice rješavaju podizanjem potpornih zidova i oblikovanjem pristava – terasa već od navedenoga povijesnog razdoblja.¹⁰ Tako možemo ustvrditi da se antropogeni krajolik srednje Dalmacije kontinuirano oblikuje već pet milenija.

Sve navedeno rezultiralo je činjenicom da danas velik dio obradivih površina u krajoliku zauzimaju antropogena tla, oblikovana višestoljetnim radom ili, pak, intenzivnim povijesnim epizodama poput ekspanzije vinikulture krajem 19. stoljeća. S obzirom na dostupne, fragmentarne arheološke podatke, trajanje tih procesa na Braču možemo okvirno pratiti od početka brončanoga doba. Proces krčenja u krškome krajoliku, čišćenja zemlje od kamena, rezultira površinskim akumuliranjem velikih krčevina. Iste su i danas vidljive po cijelome otoku. Nevjerojatan je podatak kako krčenjem 1 m² zemljišta prosječno na površinu izlazi do 1 tone kamena.¹¹ Intenzitet procesa kojima su krajem 19. stoljeća vinikulturi privođene sve površine na kojima je bilo moguće stvoriti osnovne uvjete za sadnju vinove loze, može se mjeriti tek s intenzitetom današnjih intervencija u krajolik (iako su potpuno drukčije prirode). Za sada nema studije koja bi pokušala mapirati obuhvat promjena 19. stoljeća u krajoliku otoka, što bi zasigurno bio vrijedan prinos povijesnoj i arheološkoj znanosti. Stoga se, s ciljem percipiranja intenziteta promjena, možemo poslužiti podacima o porastu proizvodnje vina u Dalmaciji od 1890. do 1893., koja je u tome kratkom periodu porasla za ukupno dvije trećine,¹² što zapravo odražava intenzitet procesa u krajoliku koji su se odvijali u desetljeću koje prethodi tim godinama.

Kako je voda neophodna za život i privredu čovjeka, tako se posebna pozornost tijekom povijesti prida-

Slika 3 — Krčevine i pristave na padini Velikoga dolca kod Ložišća 2013. godine (foto: V. Barbarić)

9 Barbarić 2011, 146.

10 Chapman et al. 1996, 115–116; 260–261; 283–285; Barbarić 2011, 146.

11 Gams 1987.

12 Marinković 1994, 44.

vala primjeni različitih strategija prikupljanja vode za piće i napoj životinja, koje u osnovi imaju prikupljanje atmosferskih padalina. Isto se provodilo izvan naselja gradnjom ili održavanjem postojećih lokacija na depresijama u krajoliku gdje se voda nakuplja i zadržava zbog glinaste podloge. Takve se formacije nazivaju lokvama. Na velikom je broju mjesta na Braču kamena podloga priklesana kako bi se dobila površina, poput manjih ili čak većih otvorenih bazena u kojima se nakupljala voda. U naseljima se, pak, voda za piće prikupljala sustavima naplava – *pjovera* i natkrivenih cisterna – *gustirna* koje su vodu za piće osiguravale i u sušnijim razdobljima. Takvi su principi, pretpostavljamo, jednako primjenjivani u svim povijesnim razdobljima, s razlikama tek u intenzitetu korištenja i uređivanja novih takvih lokacija, ovisno o populacijskim kretanjima i vrsti privrede.

Važnost lokava za ekonomiju na otoku potvrđuje se već u najstarijem sačuvanom bračkom dokumentu, ujedno i najstarijem dokumentu pisanome hrvatskim jezikom, *Povaljskoj listini*. Tako je u 12. stoljeću zabilježen sukob oko Lokvice, danas Lokve kod Novoga Sela, te posjed vezan za Male lokve, u blizini Gornjega Humca.¹³ U dokumentu iz 1205. godine spominje se lokva Rasohe u blizini Sutivana,¹⁴ a u ispravi iz 1415. ponovno se spominje toponim Za Lokvicu, ovaj put pobliže određen u blizini srednjovjekovnoga naselja Gradca.¹⁵ U *Bračkome se statutu* i *Reformacijama* lokve navode kao *lacus* i *lacus clausus*, a poimence se navode Vela lokva, Mala lokva, Gospodito, Pišće, Lokva sv. Andrije, Poganica, Glogovica i Vrnica.¹⁶ Vicko Prodić u *Kronici otoka Brača* navodi kako su lokve Vrnica i Glogovica izdubljene da bi se osiguralo dovoljno vode za životinje.¹⁷ Važno je primijetiti da se novi pašnjaci 1423. godine određuju sukladno rasporedu lokava u prostoru i to tako da se najveće lokve nalaze na granicama područja ispaše kako bi predstavljale resurs na koji pravo imaju korisnici više okruga koji na tome mjestu graniče.¹⁸ Sve navedeno jasno daje do znanja kolika je bila važnost lokava za život čovjeka na otoku tijekom povijesti. Iako je to naizgled jasno, detaljnije razmatranje čovjekova odnosa prema vodi na Braču, poglavito manifestiranoga materijalnim svjedočanstvima, često s duhovnim predznakom, vodi nas korak bliže razumijevanju motiva kojima su se vodili naši predci u oblikovanju svojega životnog prostora.

13 Šimunović 1972, 22, 30.8

14 Vrsalović 1968, 122.

15 Vrsalović 1968, 110–111.

16 Vrsalović 1968, 121–122.

17 U: Gligo, Morović 1977.

18 Šimunović 1972, 74, 76, 87.

3.

Prapovijesna vjerovanja i sveta mjestna na otoku Braču

3.1. SVETA MJESTA TIJEKOM PRAPOVIJESTI

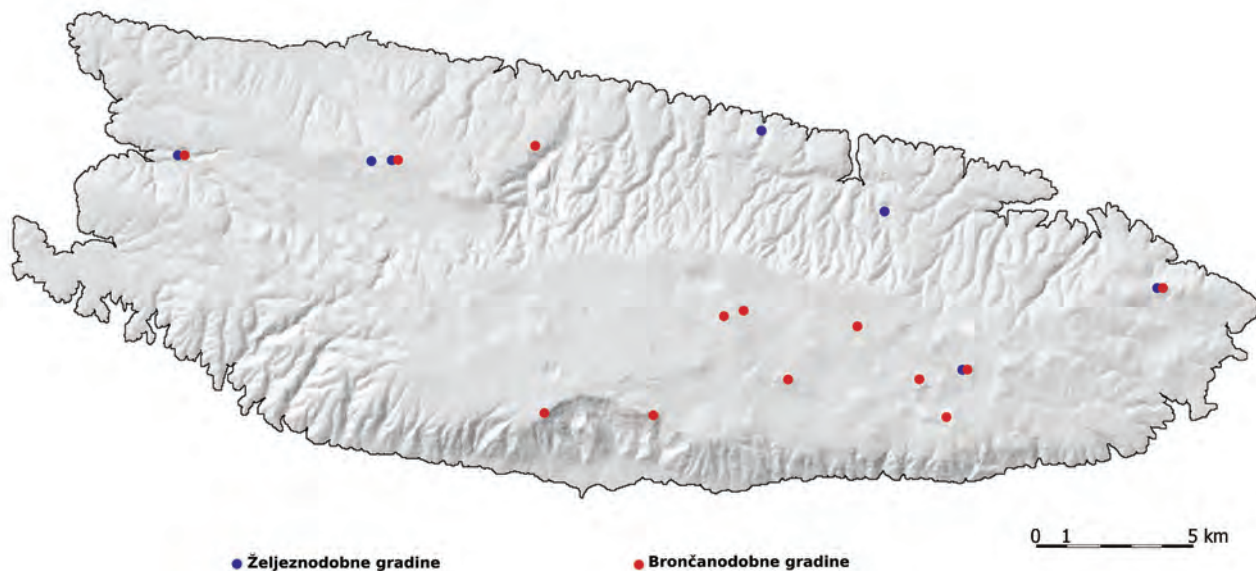
Religija stanovništva otoka Brača u najranijim nam je razdobljima za sada teško razumljiva. O ljudskome boravku na otoku od vremena gornjega paleolitika i mezolitika govore litički proizvodi, osteološki ostatci i popratni arheološki materijal iz slojeva špilje Kopačine.¹⁹ Budući da nalazi još uvijek nisu monografski obrađeni i publicirani, ne možemo utvrditi radi li se o stalnijemu boravištu ili pak o sezonskome boravištu populacija koje su se kretale prostorom koji je upravo tijekom toga razdoblja potopljen podizanjem razine Jadrana za stotinjak metara.²⁰ U svakome slučaju, za sada nisu poznati materijalni ostatci koja bi nam mogli približiti religijske prakse stanovnika današnjega prostora otoka Brača u vremenu paleolitika i mezolitika. Boravak u špilji zasigurno je sadržavao svojevrsnu religijsku komponentu čija nam materijalna dimenzija na Braču, nažalost, nedostaje. Možemo samo pretpostaviti da je i ostatak prostora za te populacije imao kakva značenja, no njihove aktivnosti nisu ostavile tragove uhvatljive današnjemu znanstvenom istraživanju. Promjene koje su se događale širenjem zemljoradnje i novih populacija u razdoblju koje nazivamo neolitikom nisu zaobišle ni otok Brač, no tragovi su toga razdoblja na otoku slabo vidljivi. Promjena ekonomije od lovno-sakupljačke do zemljoradničke dovela je procesom neolitizacije i do promjena u religijskim poimanjima, koje su nam, opet, na Braču slabo vidljive. Na otoku za sada nije znanstveno istraženo niti jedno nalazište koje nedvojbeno pokazuje osobine stalnoga boravišta ljudi u tome razdoblju, a na kojemu bismo mogli proučavati primjere religijskih praksa njihovim materijalnim svjedočanstvima.²¹

Razdoblje bakrenoga i brončanoga doba donosi promjene koje su mnogo jasnije vidljive u bračkome prostoru. To je vrijeme društvenoga raslojavanja te, posljedično, ulaganja veće količine ljudskoga rada u podizanje mnogih suhozidnih struktura s različitim namjenama, ali i značenjima. Na otoku je dosad evidentirano 16 utvrđenih gradina i 242 gomile koje su nastajale tijekom bakrenoga (pretpostavljamo), brončanoga i željeznoga doba, dakle u razdoblju triju tisućljeća ljudske

¹⁹ Čečuk 1993.

²⁰ Radić et al. 2008, 20–21.

²¹ Barbarić 2018, 186.

Karta 3 — Gradine na otoku Braču

povijesti.²² Unutarnja organizacija gradina na istočnoj obali Jadrana za sada je uglavnom slabo poznata,²³ a dosadašnje istraživanje gradine Rat, brončanodobnoga i željeznodobnoga naselja pokraj Ložišća, dosad nije donijelo dovoljno detaljne spoznaje o pitanju planimetrije naselja, pa tako i eventualnih materijalnih ostataka kulta unutar njega.²⁴ Ono što za sada možemo ustvrditi jest da je zabilježena koncentracija brončanodobnih gradinskih naselja na visoravni u unutrašnjosti Brača, a u željeznome se dobu pomiče prema obalama.²⁵

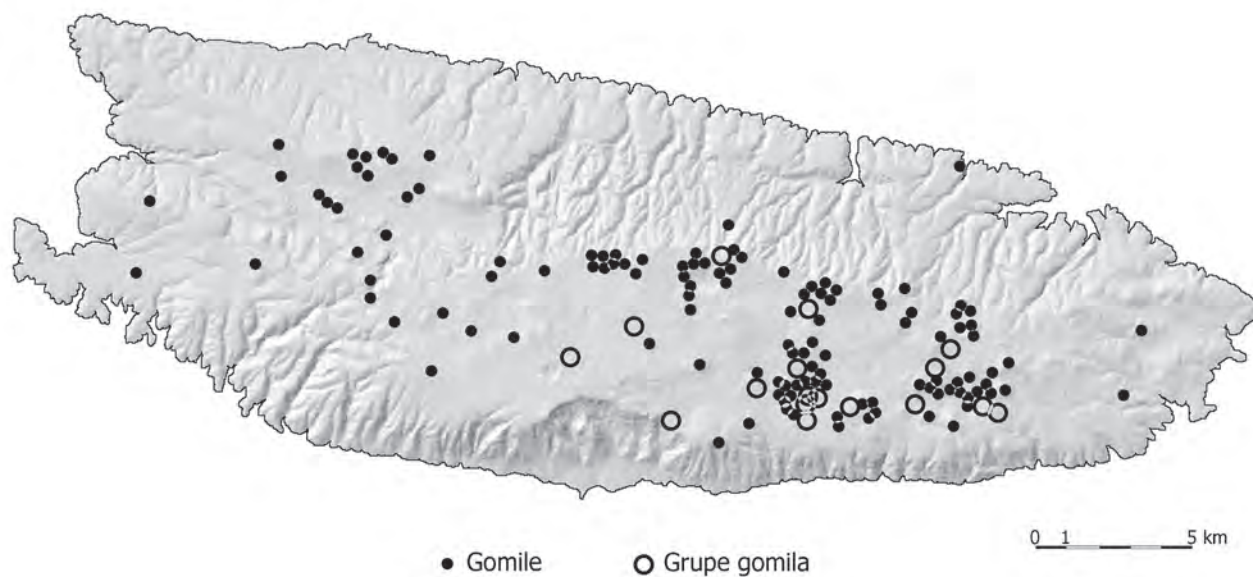
S obzirom na razinu uvida u njihovu prirodu, gornje navedeno nešto jasniju sliku, većim dijelom poznatu

²² Stančić et al. 2004.

²³ S iznimkom gradine Monkodonja kod Rovinja, gdje su rezultati dugogodišnjega istraživanja otkrili kompleksnu unutarnju organizaciju naselja koja odražava i društvenu strukturu. Vidi: Hänsel et al. 2015. 109–194, 255–372.

²⁴ Osim važnijih nalaza, utvrđeno je postojanje dobro očuvanoga horizonta naselja iz srednjega brončanog doba, no veličina istražene površine nije dovoljna za detaljnije zaključke. Vidi: Barbarić 2010.

²⁵ Gaffney et al. 2002, 34.

Karta 4 — Gomile na otoku Braču

usporedbama s ostalim nalazištima u Dalmaciji. Iako ih nije mnogo istraženo, proučavanje nekih od njihovih karakteristika, s obzirom na mjesta koje zauzimaju u prostoru, otkrilo je uzorke koji nam omogućavaju nešto bolji uvid u višestruke uloge koju su ti spomenici imali u krajoliku srednjodalmatinskih otoka.²⁶

²⁶ Barbarić 2011; Barbarić 2018, 186–187.

Slika 4 — Grob u raskopanoj gomili na Kruni Bola (foto: P. Antunović)

3.2. PRAPOVIJESNE GOMILE

Kamene su gomile, nedvojbeno, jedan od najprepoznatljivijih elemenata bračkoga krajolika. S obzirom na njihovu rasprostranjenost na otoku, ne iznenađuje činjenica da već u *Povaljskoj listini* nailazimo na toponim *Nad gomile*. Fasciniranost stanovnika otoka tima, ponekad zagonetnima, spomenicima potvrđuje i opis koji nalazimo kod Vicka Prodića. Njegov tekst pomaže nam shvatiti pogled otočana iz proteklih stoljeća na gomile i njihovu prirodu, pa tako saznajemo o vjerovanju prema kojemu su imućni pokojnici podizali gomile u kojima su sahranjivani uz žare sa zlatom.²⁷

Prije razlaganja problematike našega poznavanja gomila kao jednostavnih prapovijesnih svetih struktura, važno je podsjetiti na tumačenje prirode gomila na koje se nailazi u starijoj stručnoj, ali i novijoj popularnoj literaturi. Prema navedenim tumačenjima, gomile se trebaju promatrati kao grobne strukture²⁸ – tumuli čija je veličina uvjetovana važnošću pokojnika nad čijim je grobom podignuta. Na to se nadovezuje tumačenje prema kojemu gomile u kojima nema nalaza treba smatrati *kenotafima* (grobni spomenik osobi čije fizičke ostatke nije bilo moguće sahraniti).²⁹ Sukladno takvu shvaćanju, sve su gomile pogrebni spomenici, što je viđenje koje je odgovaralo stanju poznavanja materije u vremenu od prije pola stoljeća. Međutim, već je iz prethodnih redaka jasno kako stvarno stanje ne odgovara tako uopćenomu pogledu na, pokazuje se, prilično složenu problematiku.

Proučavanjem dostupnih podataka iz terenskih pregleda i rijetkih provedenih istraživanja pokazalo se kako je podizanje gomila usko vezano za različite ritualne prakse brončanodobnih populacija. U prethodnome je poglavlju kratko izložena veza između obrade kamenitih tala na padinama i pojave kamenih gomila kao nusproizvoda toga procesa, što je jedan

27 Šimunović 1972, 25, 31. Toponim nije moguće točno ubicirati, no nalazi se u blizini Veloga Gračišća (BO 64 u Stančić et al. 2004, 74) ; Gligo, Morović 1977, 232.

28 Vrsalović 1960a, 43.

29 Marović 1976, 58, 60.

od načina njihova nastanka u prostoru. Drugi je, svakako, podizanje gomila kao aktivnost koja nužno sadrži i ritualnu dimenziju, nerijetko, ali ne i uvijek, usko vezanu za zagrobni kult.

Valja istaknuti kako su arheolozi istražili nevelik broj gomila na otoku Braču. Prvi je strukturirani rad na tome polju onaj Dasena Vrsalovića, koji je na Braču evidentirao 109 gomila.³⁰ Terenskim pregledom *Projekta Jadranski otoci* taj je broj znatno povećan, pa su tako zabilježene ukupno 242 prapovijesne gomile.³¹ Od toga su broja arheolozi istražili tek tri, Borščanovu gomilu, Petrovicu i Velu visoku u blizini Nerežišća.³² U manjemu broju istraženih gomila utvrđeni su elementi koji se mogu vezati za kult predaka i rituale vezane za zemljoradnju.³³ To je posvjedočeno nalazima iz manjega broja istraženih gomila, proučavanjem njihovih pozicija te načina postanka, ponekad tijekom obrade zemljišta.³⁴ Nadalje, mnoge su od njih, ali ne sve, poslužile kao mjesta ukopa pojedinih članova zajednice, bilo da su izvorno podignute za tu svrhu ili pak sekundarno upotrijebljene kao mjesta ukopa.³⁵ Osim višestrukih kulturnih, gomile su imale i praktičnu vrijednost kao prostorni markeri, orijentiri u kretanju prostorom, ali i oznake vlasništva nad teritorijem.³⁶ To potvrđuje koncentracija gomila uza sve važnije lokve na Braču i glavne povijesne komunikacije, tamo gdje smo ih u mogućnosti prepoznati.

Nalazimo ih i na mjestima koja su u brončanoj dobi, u bitno drugačijim klimatskim uvjetima, imala najbolji poljoprivredni potencijal.³⁷ Naposljetku, nalazimo ih na istaknutim mjestima, dobro vidljivima iz širega prostora. Pokazuje se tako da je raspored gomila najuže vezan za strateške resurse, vodu, pašnjake i obradive površine. Iz svega navedenoga možemo

Slika 5 — Trolokve (foto: P. Antunović)

Slika 6 — Kruna Bola – pogled s gomile u skupini na gradinu Jakin (foto: P. Antunović)

30 Vrsalović 1960a, 48–62.

31 Barbarić 2011, Table 1.

32 Marović 1981, 10–22; Radi se o gomilama Borščanova gomila, Petrovica i Vela visoka.

33 Gaffney et al. 1998, 35–36; Barbarić 2018, 187.

34 Marović 1981.

35 Barbarić 2011, 148; Chapman et al. 1996, 115–116.

36 Gaffney et al. 1998, 35; Barbarić 2018, 187.

37 Chapman et al. 1996, 115–116.

Slika 7 — Prodole, gomila na kršu (foto: arhiv PJO-a)

Slika 8 — Prodole, grob u gomili (foto: arhiv PJO-a)

zaključiti kako je pozicioniranje gomila kao mjesta vezanih uz kult i kultne prakse nedvojbeno bilo u najužoj vezi s ključnim točkama u prostoru. Unaprijed zadana geomorfološkim odlikama terena, u razdobljima u kojima ljudske zajednice još uvijek nisu posjedovale tehnološki potencijal mijenjati navedene datosti, takva su mjesta najuže vezana za način života u krajoliku.³⁸

U nedostatku podataka koji potječu iz iskopavanja, u pokušaju utvrđivanja podataka relevantnih za razumijevanje prirode nastanka i korištenja gomila na Braču, ovdje su analizirani podatci prikupljeni terenskim pregledom u okviru *Projekta Jadranski otoci*.³⁹ Statističkom analizom koja je uzela u obzir podatke o karakteristikama uočenima prilikom obilaska terena (položaj u krajoliku, vrsta terena na kojemu se gomila nalazi, veličina gomila, veličina kamena kojim je gomila građena, pripadnost većoj skupini gomila na tome mjestu u krajoliku i postojanje ploča – obložnica ili poklopnica – na površini razrovanih gomila), utvrđene su određene pravilnosti. Tako je utvrđeno kako je većina gomila (146 od 242 ili 60 %) smještena na erodiranome kršu, tj. terenu koji je u brončanome dobu predstavljao kamenito tlo pogodno za zemljoradnju.⁴⁰ Nadalje, na osnovi statističke analize gomila koje su u nepoznatome vremenu temeljito raskopane, a na kojima je utvrđeno (ne)postojanje elemenata grobne konstrukcije (ploča) utvrđeno je da:

- tragove grobova ima njih 51 % (69 od 135), što pokazuje kako gomile nikako ne možemo jednoznačno smatrati grobnim spomenicima

- je udio gomila s tragovima postojanja grobova među raskopanim gomilama na kršu veći (61 %) nego li na cjelokupnome uzorku (51 %), a udio gomila s tragovima postojanja grobova veći među gomilama manjima od 10 m promjera (55 %) nego li među gomilama većima od 20 m promjera (31 %), što upućuje na postojanje veze između zemljoradnje, nastajanja gomila kao nusproizvoda obrade zemlje i naknadnoga

³⁸ Barbarić 2018, 187–188.

³⁹ Barbarić 2011.

⁴⁰ Barbarić 2011, Table 3.

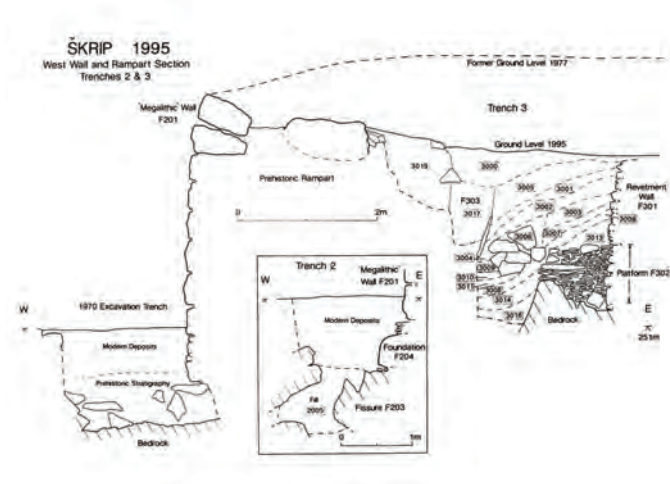
ukapanja pojedinaca u tako nastale strukture, u smislu održavanja kulta mrtvih

- udio gomila s tragovima postojanja grobova među raskopanim gomilama koje se nalaze u skupinama iznosi 57 % (35 od 61), što upućuje na pogrešno jednoznačno tumačenje skupina gomila kao nekropole.⁴¹

Jasno je kako izneseni zaključci imaju određena ograničenja u pogledu njihova daljnjega korištenja, no svakako upućuju na potrebu temeljitoga preispitivanja zaključaka vezanih za prirodu gomila i razloge njihova podizanja, tj. značenje koje su iste imale zajednicama koje su ih gradile.

Još je jedan zanimljiv podatak, vezan za ustaljeno tumačenje podrijetla fragmenata lončarije pronađenih na/pri površini gomila kao tragova pogrebne gozbe,⁴² proizašao iz navedene analize, ali na uzorku svih gomila na otocima Braču, Hvaru i Visu te Makarskome primorju.⁴³ Pokazalo se kako je među raskopanim gomilama na čijoj su površini pronađeni fragmenti lončarije tek njih trećina imala tragove postojanja grobova.⁴⁴ To upućuje na zaključak da kultne radnje nakon kojih na gomilama ostaju fragmenti posuda nisu vezane isključivo za gomile s grobom (tumule), već da su se takve radnje obavljale i na onima koje su bile podignute iz drugih pobuda. Upravo ovaj podatak nedvojbeno upućuje na činjenicu, koju na ovome mjestu nismo ni preispitivali, da su *gomile imale vrijednost svetih mjesta za prapovijesne stanovnike otoka*.

Jedna je takva gomila dospjela u fokus znanstvene javnosti na temelju rezultata iskopavanja provedenoga na Braču u okviru *Projekta Jadranski otoci* (dalje: PJO). Radi se o gomili koja se nalazi u Škripu, a do iskopavanja 1995. godine za nju se nije znalo. Naime, utvrđeno je kako je na zapadnoj strani Škripa, uz sam rub areala obuhvaćenoga ostatcima „megalitskih“ zidina (s licem izvedenim od velikih kvadratnih blokova), a sjeverno od antičkoga mauzoleja, postojala veća

Slika 9 — Sjeverni profil sonde 3 – platforma/gomila sa slojevima nastalima ritualnim korištenjem (prema: Gaffney et al. 2001, Fig. 5.)

Slika 10 — Gomila/platforma u Škripu tijekom iskopavanja 1995. godine (prema: arhiv PJO-a, obradio V. Barbarić)

41 Barbarić 2011, Table 2, 4, 6, 8.

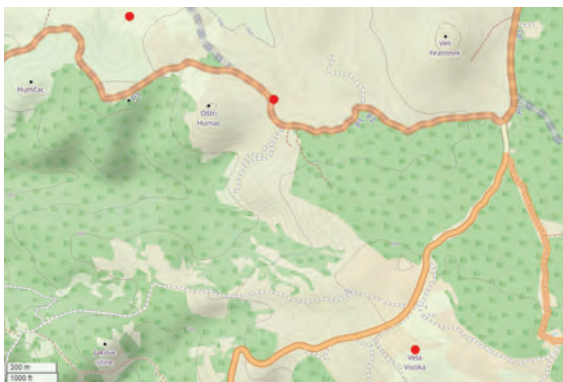
42 Marović 1976, 62, 69.

43 Područja koja su pregledana u sklopu provedbe projekta.

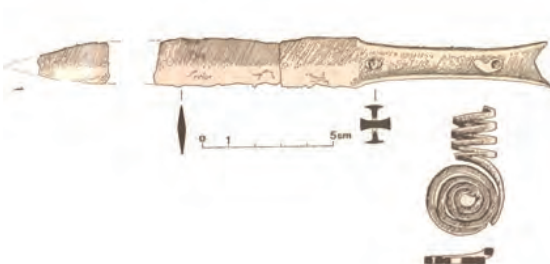
44 Barbarić 2011, 150.

Slika 11 — Zapadni potez zidina s polygonalnim blokovima u Škripu (foto: L. Ursić)

Karta 5 — Bršćanova, Petrovica i Vela Visoka (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Slika 12 — Nalazi iz gomile Bršćanova (prema: Marović 1981, slika 4; doradila A. Arena)

podzidana gomila/platforma na kojoj su se obavljale kultne radnje u razdoblju srednjega i kasnoga brončanog doba (1800. – 1200. pr. Kr.).⁴⁵

Tragovi kulturnih radnji koji su uključivali prilaganje (možda i razbijanje) posuda, konzumiranje i/ili prilaganje hrane sačuvani su u dovoljnoj mjeri da možemo utvrditi kako na primjeru gomile u Škripu vidimo dobro sačuvani uzorak praksi čije tragove nalazimo kao fragmente posuda na pojedinim gomilama u krajoliku. Važno je istaknuti kako struktura otkrivena u Škripu predstavlja jedini poznati primjer ovakva nalazišta u Dalmaciji.

Navedene škripske zidine u naravi predstavljaju podzid izrađen od velikih kvadratnih blokova, a koji je u kasnome brončanom dobu obuhvatio i prethodno spomenutu gomilu. Kako iskopavanje 1995. godine zbog nepovoljnih uvjeta nije obuhvatilo prostor između spomenute gomile/platforme i zida od polygonalnih blokova, nije utvrđena potpuno jasna veza između tih dviju struktura. Ipak, moguće je utvrditi kako svi prapovijesni arheološki nalazi pripadaju vremenu srednjega i kasnoga brončanog doba (bez prisustva kasnijeg, željeznodobnog materijala), što onda određuje vrijeme nastanka zida.⁴⁶

Iskopavanje škripske gomile je po prvi puta u znanstvenom proučavanju istočne obale Jadrana dalo uvid u prakse prapovijesnih stanovnika otoka Brača vezane uz gomile na istaknutim točkama u krajoliku, a na mjestima gdje su se naknadno podigla utvrđenja – gradine⁴⁷. Važan je to detalj za razumijevanje geneze gomila u dalmatinskom krajoliku i otvara nova pitanja na koja trenutno nije moguće dati odgovor.

45 Gaffney et al. 2001, 144, 147. Tragovi kulturnih radnji sačuvani su u slojevima koji su bacani preko ruba navedene gomile, a sadržavali su fragmente lončarije i životinjske kosti. Gomila je bila podzidana, a arheološka sonda otkrila je njezin rubni dio, sačuvan u visini od 2 metra.

46 Gaffney et al. 2001, 144, 147–149.

47 Benac 1985, 198; Gaffney et al. 2001, 147.

Karta 6 — Odabrane cjeline – skupine gomila (1-Bršćanova/Petrovica/Vela Visoka, 2-Trolokve, 3-Kruna Bola, 4-Mala Dojna glavica, 5-Sv. Barbara-Velo Čelo, 6-Konja gomila, 7-Glogovica/Prigatorij, 8-Drinska glavica, 9-Brkata/Lokve, 10-Hum, 11-Vrnica, 12-Glavica od Osritka)

3.3. ODABRANE CJELINE – GOMILE/SKUPINE GOMILA NA BRAČU⁴⁸

Bršćanova, Petrovica i Vela Visoka

U predjelu kojim prolazi pješačka komunikacija koja povezuje udolinu Blaca na zapadu te Nerežišća u unutrašnjosti i uvalu Farska ili Murvica na južnoj obali nalaze se tri kamene gomile, jedine na Braču arheološki istražene radom arheologa Ivana Marovića.

Istočno od Oštroga Humca, u predjelu Kanića dolac, u blizini pastirskoga stana Požeženik nalazi se kamena gomila Bršćanova⁴⁹ izgrađena od većega kamenja. Gomilu je istražio Ivan Marović i pronašao neotvoreni grob od kamenih ploča. U njemu su na kamenu ploču bili položeni fragmentarni i rasuti ostatci kostiju pokojnika, a prilog su činili brončani bodež i naočarasti privjesak⁵⁰. Prema metalnim priložima, Marović je datirao gomilu u kasnije razdoblje srednjega brončanog doba⁵¹.

⁴⁸ Inventar prapovijesnih kamenih gomila koji se ovdje donosi odabran je sukladno značajkama koje su ilustrativne u pogledu teza prezentiranih u prethodnom potpoglavlju.

⁴⁹ NE 21.00, vidi: Stančić et al. 2004, 119; Vrsalović 1960a, 50.

⁵⁰ Marović 1981, 10–16.

⁵¹ Marović 1981, 18.

Slika 13 — Grob u gomili Vela Visoka (foto: L. Dragičević)

Slika 14 — Gomila s grobom Petrovica (foto: arhiv PJO-a)

Slika 15 — Gomila na Trolokvama prednji plan; (foto: arhiv PJO-a)

Interesantno je primijetiti kako prilozi pokazuju dva različita utjecaja, pri čemu bodež pripada nadregionalnom tipu *Peschiera*, a privjesak je tipično lokalnoga, zapadnobalkanskoga tipa. Po površini gomile pronađeni su ulomci lončarije, no nije sigurno radi li se o prapovijesnim posudama.

Na brdu Vela visoka, s kojega se pruža širok pogled na Hvarski kanal i ulaz u Starogradski zaljev, a vizualno komunicira i s Vidovom gorom, podignuta je kamena gomila⁵². Od triju navedenih gomila, najbliža je području Podžeženik gdje se račvaju putevi prema unutrašnjosti i obali. Građena je od kamena srednje veličine, a u promjeru ima 18 m. Na gomili je vidljiv dobro sačuvani grob s kamenim obložnicama koji je istražio Marović⁵³. U grobu su na morski šljunak bili položeni dijelovi skeleta pokojnika, a kao prilog položen je donji dio keramičke posude.

Na lokalitetu Petrovica nalazi se kamena gomila⁵⁴ podignuta od srednjega kamena, promjera 12 m. Gomilu je istražio Marović i pritom pronašao dva prapovijesna groba izrađena od kamenih ploča. Pretpostavio je kako je bila izduženoga, ovalnoga oblika, da je po sredini bio središnji grob, a drugi je grob bio sa strane. U središnjemu su grobu pronađeni ostatci pokojnika sahranjena u zgrčenome položaju, a drugi je grob pronađen raskopan te se sačuvala samo pokojnikova lubanja⁵⁵. Prilikom iskopavanja pronađeni su fragmenti veće posude za koju Marović smatra kako je izbačena iz groba prilikom prethodnoga raskopavanja.

52 NE 25.00, vidi: Stančić et al. 2004, 119–120; Vrsalović 1960a, 51.

53 Marović 1981, 19–21.

54 NE 29.00, vidi: Stančić et al. 2004, 120.

55 Marović 1981, 16–18.

Trolokve

Na visoravni Trolokve, u blizini Vidove gore, uz tri velike lokve nalazi se skupina od pet gomila⁵⁶, smještena na blagoj padini koja se sa sjevera spušta prema lokvama. Nalaze se na području koje ima odlične uvjete za ispašu stoke. Građene su od kamena različitih veličina, a u promjeru imaju 10 – 20 m. Nisu ozbiljnije oštećene raskopavanjem, a na jednoj su od njih zabilježeni ulomci prapovijesne lončarije.

Bolska kruna

Na hrptu gdje sa strmom liticom završava Veško polje (koje se nalazi prema istoku) nalazi se skupina od šest gomila⁵⁷ građenih od kamena srednjih veličina. Podignute su duž hrpta, na predjelu od Sv. Duha do Baljenika, duž petstotinjak metara, pa su dobro vidljive sa sjeverne strane, iz područja oko Bola i s mora. Uz njih prolazi stari put koji iz unutrašnjosti otoka vodi prema Bolu. Građene su od miješanoga kamena ili kamena srednje veličine, a u promjeru variraju 6 – 20 m. Na trima su gomilama raskopavanjem došle na vidjelo obložnice grobova, a dvije su gomile gotovo posve uništene. Navedeni grobovi su duljom osi orijentirani istok-zapad.

Mala Dojna glavica

Na uzvišenju Mala Dojna glavica, na visoravni između Praznica i Nerežišća, nalazi se skupina od devet gomila⁵⁸ građenih od kamena različitih veličina, promjera od 6 – 26 m. Šest gomila u skupini poredane su u približnoj orijentaciji sjever-jug (prosječno promjera 6 – 11 m u promjeru), a s istočne se strane nalaze dodatne tri gomile, među kojima je i najveća, ovalnoga oblika (s duljom osi od 26 m). Na toj se gomili (BO 46.01) vide posljedice raskopavanja, ostatci obložnica dvaju grobova, a iste su vidljive na još jednoj gomili u

Karta 7 — Trolokve (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 8 — Gomile na Kruni Bola i gradina Jakin (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

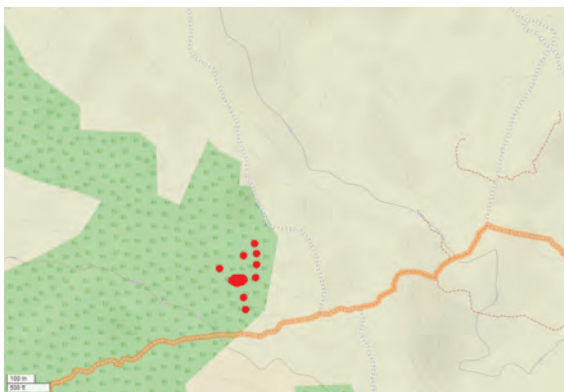

Slika 16 — Gomila na Kruni Bola (foto: P. Antunović)

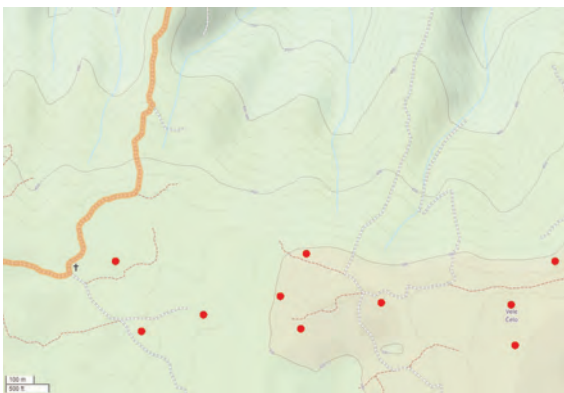
56 BO 20.00–20.05, vidi: Stančić et al. 2004, 57–58; Vrsalović 1960a, 51.

57 BO 50.00–50.06, vidi: Stančić et al. 2004, 69–71; Vrsalović 1960a, 55.

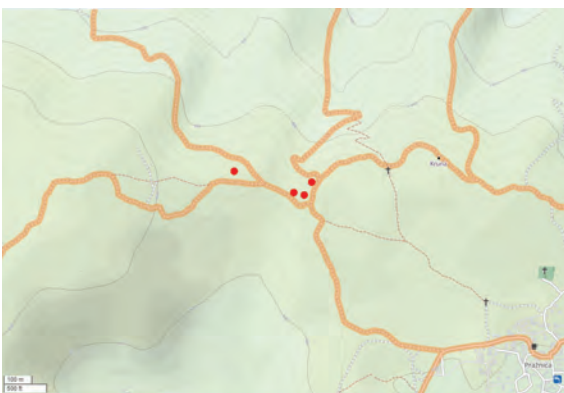
58 BO 46.00–46.09, vidi: Stančić et al. 2004, 67–68; Vrsalović 1960a, 51.

Karta 9 — Mala Dojna glavica
(karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 10 — Gomile na području Sv. Barbara/Velo Čelo
(karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 11 — Gomile na području Konja gomila
(karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

skupini. Svi su navedeni grobovi duljom osi orijentirani sjever-jug.

Gomile na području sv. Barbara – Velo Čelo

Na rubnome dijelu visoravni između Pražnica i Nerežišća prema sjevernim obalama otoka, uz komunikaciju koja povezuje visoravan i dolce na sjevernoj obali (Dol, Postira i Lovrečina), u prapovijesnome je razdoblju (bakreno ili brončano doba) podignuto devet izoliranih gomila⁵⁹, a u srednjemu vijeku crkva sv. Barbare. Neke su gomile pozicionirane na način da je s njih moguća dobra vizualna komunikacija s unutrašnjosti i/ili sjevernim obalama. Najveće su među njima one s kojih je moguć pogled na sjeverne obale i Škrip⁶⁰, a ujedno i ostale gomile u ovoj skupini.

Konja gomila

Skupina od četiriju gomila⁶¹ nalazi se u blizini Pražnica, nedaleko od raskrižja staroga puta koji se tu grana prema pražničkim poljima, Nerežišćima i Postirama. Za te su gomile u upotrebi nazivi Konja gomila i Kruna. U blizini se nalazi Čisti dolac, duboka krška formacija s plodnom zemljom na dnu. Građene su od kamenja različitih veličina, a u promjeru imaju 9 – 20 m. Na dvjema su gomilama primijećena oštećenja nastala raskopavanjem, a na jednoj su od njih pronađeni ulomci prapovijesne posude.

Glogovica i Prigatorij

U prirodnoj se vrti na lokalitetu Glogovica nalazi lokva, a na rubovima vrtiće izgrađeno je šest kamenih gomila⁶², koje tako okružuju lokvu. Građene su od srednjega kamenja i kamenja različitih veličina, a u promjeru imaju 7 – 22 m. Dvije su gotovo potpuno raznesene raskopavanjem, a na jednoj od njih vidljivi su

⁵⁹ BO 22.00–31.00, vidi: Stančić et al. 2004, 59, 60–61.

⁶⁰ Velo Čelo BO 22.00, Velo Čelo BO 23.00 i Opolac BO 24.00, vidi: Stančić et al. 2004, 59.

⁶¹ BO 32.00–32.04, vidi: Stančić et al. 2004, 57–58; Vrsalović 1960a, 51.

⁶² BO 66.00–66.07, vidi: Stančić et al. 2004, 74–76; Vrsalović 1960a, 53.

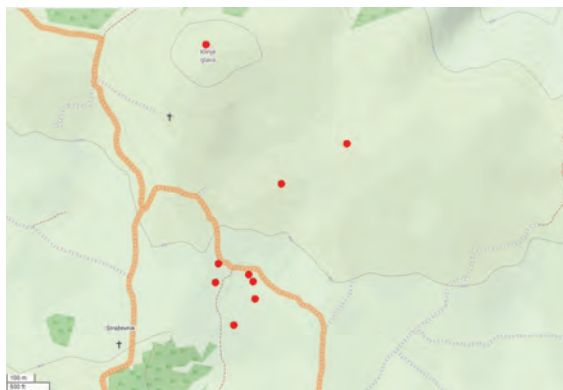
ostatci obložnica groba, duljom osi orijentiranog istok-zapad. Na padinama brda Prigatorij, u neposrednoj blizini skupine Glogovica, nalaze se dvije kamene gomile⁶³, od kojih je veća, promjera 26 m, građena pri vrhu brda i od miješanog kamenja. Pokraj gomila i lokve prolazi stari put koji povezuje Gornji Humac, srednjovjekovno naselje Straževnik i sjevernu obalu otoka (Pučiški dolac).

Drinska glavica

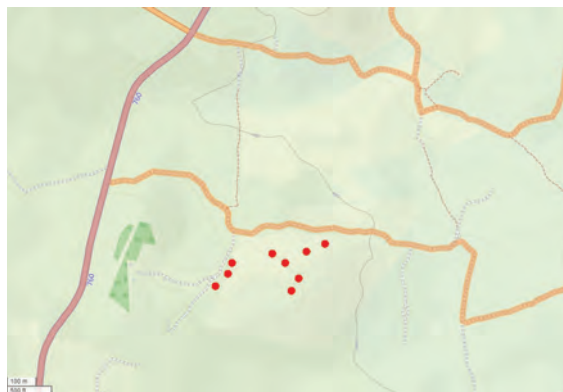
Na vrhu i blagim sjeveroistočnim i zapadnim padinama uzvisine Drinska glavica građene su dvije skupine, od triju⁶⁴ i od šest kamenih gomila⁶⁵. Gomile u većoj skupini građene su od miješanoga ili velikoga kamenja, a promjera su 5 – 14 m. Na dvjema se gomilama vide obložnice grobova, orijentiranih istok-zapad i sjeveroistok-jugozapad, a na jednoj se od njih vide tragovi rubnoga vijenca od okomito postavljenih ploča. Gomile u manjoj skupini građene su od velikog kamenja, a promjera su 7 – 19 m. Jednako kao i u većoj skupini, na dvjema su gomilama raskopavanjem otkriveni grobovi građeni od obložnica, orijentirani istok-zapad i sjeveroistok-jugozapad, a na jednoj se od njih vide tragovi rubnoga vijenca od okomito postavljenih ploča. Na vršnome platou Drinske glavice nalaze se ostatci masivnih zidova, građeni od vertikalno postavljenih velikih kamenih blokova, koji tvore zatvoreni prostor dimenzija 148 m x 50 m⁶⁶ podijeljen u dva dijela.

Brkata i skup gomila Lokve

Moguće je da je jedna druga masivna kamena struktura na otoku Braču, gomila na Brkati, imala sličnu ulogu kao i gomila u Škripu. Dobro je pozicionirana kao istaknuta točka unutar krajolika bračke visorav-

Karta 12 — Gomile kod lokve Glogovica/Klinje glove/Prigatorij (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 13 — Gomile na Drinskoj glavici (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 14 — Gomile kod Lokvi i pod Brkatom (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

63 BO 67.00 i BO 68.00, vidi: Stančić et al. 2004, 76; Vrsalović 1960a, 54.

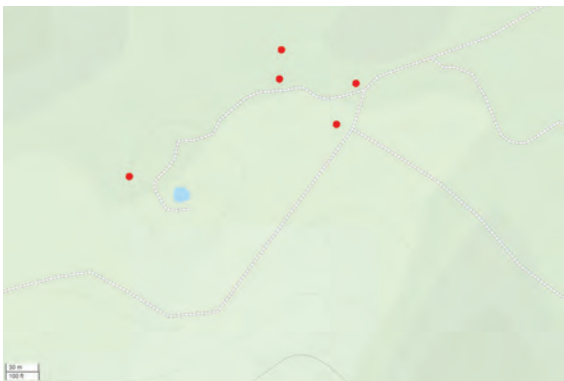
64 BO 121.00–121.03, vidi: Stančić et al. 2004, 94–95; Vrsalović 1960a, 54.

65 BO 113.00–113.06, vidi: Stančić et al. 2004, 91–92; Vrsalović 1960a, 54.

66 BO 114.00, vidi: Stančić et al. 2004, 91.

Slika 17 — Grob u gomili Zakilavac u blizini Brkate (foto: V. Barbarić)

Karta 15 — Gomile kod lokve Vrtnica (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Slika 18 — Lokva Vrtnica (foto: S. Lučić Lavčević)

ni, na vrhu uzvisine naziva Brkata. Gomila je izduljena, prilično erodirana struktura od neobrađenoga kamena, a zauzima površinu veću od 2500 m², što je čini najvećom suhozidnom strukturom na Braču. Razaznaju se dva usporedna izduljena povišenja i, donekle, slobodan prostor u središtu, a na sjeverozapadnome se rubu nalazi nešto povišena gomila.⁶⁷ Na zapadnim i jugozapadnim padinama Brkate nalaze se četiri veće prapovijesne gomile⁶⁸ od velikoga kamena, promjera 10 – 20 m. Na gomilama Orišje, Zakilavac i Nad lokve⁶⁹ vide se dijelovi rubnog vijenca od okomito postavljenih ploča. Jugozapadno od Brkate nalazi se lokalitet Lokve, gdje se nalaze dvije velike ograđene lokve. Na terenu koji se blago spušta prema lokvama sa zapadne strane nalazi se skupina od osamnaest gomila⁷⁰ manjih promjera, građenih od kamena raznih veličina. Okosnicu čitave ove aglomeracije čine gomila na Brkati i dvije lokve koje rijetko presušuju.

Hum

Unutar prostora prapovijesne gradine Hum nalazi se kamena gomila⁷¹ promjera 18 m, građena od miješanoga kamena. Sredina gomile potpuno je raskopana i obrubljena ogradnim suhozidom. Gomila čini obrambeni element gradine, koja je sa svih strana, osim sjeveroistočne, gdje se nalazi gomila, obrubljena suhozidnim bedemom. Gradina Hum i gomila na njoj smještene su u sredini bračke visoravni odakle je moguća vizualna komunikacija s gotovo svim gradinama toga dijela Brača.

Vrtnica

Skupina od pet kamenih gomila⁷² podignuta je

-
- 67 Vrsalović 1960a, 48; Stančić et al. 2004, 85. (BO 91.00)
 - 68 BO 90.00, BO 92.00, BO 93.00, BO 94.00, vidi: Stančić et al. 2004, 85–86.
 - 69 Vrsalović 1960a, 54.
 - 70 BO 75.00–75.19, vidi: Stančić et al. 2004, 78–82; Vrsalović 1960a, 54.
 - 71 BO 150.00–151.00, vidi: Stančić et al. 2004, 105–106; Vrsalović 1960a, 46–47.
 - 72 BO 145.00–145.05, vidi: Stančić et al. 2004, 98–99; Vrsalović 1960a, 58.

Slika 19 — Gradina Hum – ogradni zid na gomili (foto: P. Antunović)

pokraj vrtače u kojoj se nalazi lokva Vrnica. Gomile su građene od miješanoga kamenja, u promjeru imaju 9 – 19 m, a podignute su na blagoj sjevernoj padini pokraj vrtače. Iako su na njima izgrađeni pastirski zakloni, uglavnom nisu znatnije oštećene raskopavanjem. Na jednoj su od njih pronađeni fragmenti rimske lončarije.

Glavica od Osritka

Na vrhu i blagoj zapadnoj padini uzvisine Glavica od Osritka smještena je skupina od pet kamenih gomila⁷³ građenih od miješanoga kamenja. Gomile u promjeru imaju 6 – 17 m, a donekle slijede pravac sjever-jug. Dvije su gomile u skupini gotovo potpuno raznesene. Dasen Vrsalović spominje postojanje grobova, čiji su tragovi do pregleda 1995. godine nestali, no prema ukopima u gomile moguće je utvrditi da su bili na gomilama BO 129.01 i BO 129.04.

Karta 16 — Gomile na Glavici od Osridka (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

⁷³ BO 129.00–129.05, vidi: Stančić et al. 2004, 103–104; Vrsalović 1960a, 56.

4.

Antički rimski kultovi na otoku Braču

4.1. SVETA MJESTA OTOKA BRAČA U RIMSKOJ ANTICI

Doba rimske prevlasti donijelo je korjenite promjene u pitanju koncentracije naseljenosti na otoku Braču. Gradine, utvrđena naselja brončanoga i željeznoga doba, za rimske se prevlasti napuštaju. S obzirom na stanje istraženosti, trenutačno ne možemo ustvrditi radi li se o postupnome ili pak kratkotrajnome procesu pod prisilom novoga gospodara. Na rijetkim je željeznodobnim gradinama na otoku zamjetno prisustvo naseobinske lončarije rimske proizvodnje, što bi upućivalo na dulju upotrebu tih položaja.⁷⁴ Prema arheološkoj evidenciji, nova su se žarišta života smjestila niže, oko gospodarskih vila podignutih uz udoline i polja sjeverne obale otoka te u unutrašnjosti, u prostoru koji gravitira Nerežiškome i Dračevskome polju.⁷⁵ Otok je za cjelokupnoga trajanja rimske vladavine funkcionirao kao ruralno područje, bez većih urbanih središta, s koncentracijom života uz plodne površine, na rubovima dolaca i većih polja gdje su se nalazila gospodarska imanja oko kojih je bilo okupljeno domaće stanovništvo i/ili robovi, radna snaga koja ih je svojim radom održavala.⁷⁶ Navedeno pokazuje koncentriranost na poljoprivredu, no razvoj druge privredne grane, kamenarstva, posvjedočen je korištenjem kamenoloma i dokazima kamenarske privrede na lokalitetima Rasohe, Plate i Stražišće. Frekventnije korištenje prostora u blizini tih kamenoloma bilo je presudno za razvoj rimskoga naselja na mjestu današnjega Škripa, jedinoga antičkog naselja nešto višega stupnja urbanoga razvoja.⁷⁷

Žrtvenici i zavjetni natpisi iz domene kulta Jupitra, Jupitra Dolihena, Venere, Mitre, Kibe i Silvana, zabilježeni na lokacijama za koje, na osnovi površinskih nalaza i iskopavanja, zaključujemo da su bila naseljena u carskome razdoblju,⁷⁸ pokazuju kako na takvim mjestima možemo pretpostaviti postojanje manjih svetišta ili kućnih oltara. Kulturna mjesta izvan rimskih naselja ili gospodarskih vila na Braču najbolje su

74 Terenskim pregledom otoka Brača unutar *Projekta Jadranski otoci* na primjerima gradina Velo Gračišće (BO 64), Gradac (BO 117) i možda Gračišće (OM 48) utvrđena je prisutnost rimskih nalaza na gradinama ili pak na padinama ispod njih. Iako su donekle indikativni, mali broj i vrsta nalaza ne dopuštaju dalekosežnije zaključke. Vidi u: Stančić et al. 2004.

75 Jelinčić 2005, 33, 35.

76 Jelinčić 2005, 12–14.

77 Cambi 2013, 57–58, 66–67; Barbarić 2018, 188.

78 Jelinčić 2005, 50–53; Cambi 2004a, 247–248; Migotti 1992, 230.

Karta 17 — Nalazišta s tragovima rimskih kultova na otoku Braču

Slika 20 — Rimski kamenolom Rasohe (foto: L. Ursić)

poznata iz rimskih kamenoloma⁷⁹, gdje je zabilježeno štovanje Herkula, Merkura i možda Jupitra, s osobitim naglaskom na Herkulov kult.⁸⁰ Druga kulna mjesta u krajoliku za sada nisu istražena i uglavnom su slabo poznata. Na jedno takvo možda upućuju nalazi žrtvenika i reljefa Jupitra, Asklepija, Herkula te Dioniza/Libera koji su pronađeni na lokalitetu u blizini kamenoloma Rasohe.⁸¹ Navodi se kako su prilikom njihova pronalaska pronađeni i ostatci zidova koji se prema prvoj obavijesti možda mogu vezati za hramsku arhitekturu,⁸² no takva atribucija iznimno je nesigurna. Brojnost nalaza kulturnih natpisa i reljefa u blizini kamenoloma upućuje i na mogućnost postojanja vila gospodarskoga karaktera i/ili kamenoklesarskih radionica u njihovoj blizini,⁸³ no takva pretpostavka još uvijek nije provjerena istraživanjem.

Ne treba izgubiti iz vida činjenicu da Brač za rim-

79 Russell, Glicksmann 2015, 233–240.

80 Jelinčić 2005, 46–47; Cambi 2004a, 242–246.

81 Kirigin 1979; Cambi 2004a, 245–246.

82 Kirigin 1979, 140; Barbarić 2018, 188–189.

83 Kirigin 1979, 129; Jelinčić 2005, 47, 54.

Slika 21 — Tragovi branja kamena u rimskome kamenolomu Plate (foto: V. Barbarić)

ske prevlasti nije izgubio predznak stočarskoga otoka, što je potvrđeno dobro poznatim Plinijevim navodom o *Capris laudata Brattia*,⁸⁴ ali i nekim romanskim toponimijskim prežiticima.⁸⁵ Potvrde kontinuiteta štovanja glavnoga predrimskog stočarskog božanstva istočne obale Jadrana, u svojoj rimskoj lokalnoj inačici poznatoga kao Silvana, nalazimo i na Braču. Do danas su zabilježena tri dokaza njegova kulta. Dva potječu s lokaliteta naseobinskoga karaktera, jedan s lokaliteta Bunje kod Selaca⁸⁶ i drugi s lokaliteta Sv. Jadre kod Donjega Humca.⁸⁷ Treći, fragment reljefa s očuvanim

84 N.H. III, 152.

85 Šimunović 1972, 264.

86 Jelinić 2005, sl. 3

87 Vrsalović 1968, 83; Cambi 2004a, 247.

Slika 22 — Žrtvenik posvećen Jupiteru s lokaliteta između kamenoloma Rasohe i Plate (foto: V. Barbarić)

Slika 23 — Ulomak reljefa s prikazom Dioniza/Libera pronađen između kamenoloma Rasohe i Plate (foto: V. Barbarić)

Slika 24 — Reljef iz Vodne jame nakon pronalaska (foto: L. Dragičević)

Slika 25 — Uništeno špiljsko svetište u Vodnoj jami (foto: L. Dragičević)

prikazom dviju nimfa i natpisom u čast Silvanu i nimfama potječe iz špilje Vodna jama u blizini Supetra.⁸⁸ To je jedini nalaz reljefa Silvanova kulta unutar prostora špiljskoga svetišta na istočnoj obali Jadrana.⁸⁹ Kako fragmenti posuda koji su prikupljeni iz strojem pre-rovanih, kulturnih slojeva govore o posjetima tomu špiljskom svetištu tijekom posljednjih stoljeća prije Krista, potpuna devastacija koja se dogodila na tomu lokalitetu još je tragičnija jer su zauvijek izgubljene neprocjenjive informacije o važnom kultu na prijelazu dviju povijesnih epoha.⁹⁰

⁸⁸ Demicheli 2010.

⁸⁹ Barbarić 2018, 189–190.

⁹⁰ Vlasnik terena, Dujam Vušković-Konturo, lokalitet je u potpunosti uništio ručnim iskopom i građevinskom mehanizacijom. Pritom se pokazala potpuna nemoć nadležnih institucija naspram utjecajnoga vlasnika koji je lokalitet odlučio uništiti iz teško razumljivih pobuda.

4.2. KULT HERKULA U ANTIČKIM KAMENOLOMIMA I KULTOVI U ŠKRIPU

Jedino poznato Herkulovo svetište na otvorenome u Dalmaciji,⁹¹ *fanum*, nalazi se u rimskome kamenolomu na lokalitetu Rasohe, iznad luke Splitska, a u blizini Škripa. Tamo se nalazi poznata kulna slika Herkula uklesana u živu stijenu. U obližnjemu rimskom kamenolomu, na lokalitetu Stražišće, pronađen je žrtvenik posvećen Herkulu. Njegovim čitanjem saznajemo kako je stanoviti Alnije Obultronije odredio sveti prostor posvećen Herkulu, što, prema Cambiju, upućuje na činjenicu da je i u obližnjemu kamenolomu također postojalo svetište na otvorenome.⁹² Spomenuti Alnije Obultronije u tome bi slučaju bio svećenik koji je omeđio sveti prostor na kojemu su se nadalje mogle obavljati kulne radnje u čast Herkulu i tim povodom postavio žrtvenik. U trećemu kamenolomu u blizini, na lokalitetu Plate, pronađen je zavjetni žrtvenik vojnika Valerija Valerijana, također posvećen Herkulu, što pokazuje da je i tamo postojao Herkulov *fanum*, prema Cambiju, opremljen kulnom statuom ili reljefom.⁹³

Herkulov pridjevak na navedenim spomenicima, *Augustus*, govori o carskome vlasništvu nad kamenolomima, čiju upravu Cambi smješta u antičko naselje na mjestu Škripa.⁹⁴ Iz kamenoloma Plate potječe i ulomak zavjetnoga reljefa sa sačuvanim prikazom Merkura, kraj kojega je bilo prikazano i drugo božanstvo, moguće Herkul.⁹⁵ Navedeni reljefi nastali su krajem 2. i tijekom 3. stoljeća.⁹⁶ O intenzitetu štovanja Herkula u krugu bračkih rimskih kamenoloma dodatno svjedoče i dva prethodno spomenuta reljefa,⁹⁷ pronađena iskopom prilikom gradnje ceste od Splitske prema Škripu. Na obama je reljefima, različite kvalitete izrade,

Slika 26 — Reljef Herkula u kamenolomu Rasohe (foto: P. Antunović)

Slika 27 — Žrtvenik posvećen Herkulu iz kamenoloma Rasohe (foto: P. Antunović)

91 Cambi 2013b, 9.

92 Cambi 2013b, 10.

93 Cambi 2013b, 11–12.

94 Cambi 2013b, 16.

95 Cambi 2004a, 246–247.

96 Cambi 2004a, 244, 245, 247.

97 Kirigin 1979, 135–138., T. XII.

Karta 18 — Karta Škripa s distribucijom grobnih nalaza
(1-Ježe, 2-Ograde, 3-nekropola kod mauzoleja, 4-Staro groblje, 5-Novo groblje, prema: Stančić et al. 2004, 30; karta: OpenStreetMap, izradio V. Barbarić)

Karta 19 — Rimski kamenolomi Rasohe, Plate i Stražišće
(1-Rasohe, 2-Sv. Jadre, 3-Plate, 4-Stražišće, 5-Mjesto nalaza reljefa i žrtvenika, 6-Povijesna jezgra Škripa, 7-Antička luka, karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Herkul prikazan s toljagom i kožom nemejskoga lava, u jednoj varijanti s pliticom, u drugoj s jabukom Hesperida, a vjerojatno su bili namijenjeni postavljanju u svetištima na otvorenome.⁹⁸

Spomenuti su se kamenolomi nalazili u neposrednoj blizini današnjega Škripa. Kako je to već razjašnjeno u prethodnome poglavlju, na mjestu Škripa tijekom srednjega i kasnoga brončanog doba funkcioniralo je sveto mjesto u vidu podzidane gomile – platforme na kojoj su obavljane kultne radnje koje su uključivale prinošenje darova u vidu hrane i pića (vidi podpoglavlje 3.2.). Tijekom kasnoga brončanog doba cijeli je taj prostor, uključujući i predmetnu gomilu, dodatno monumentaliziran bedemom – podzidom od poligonalnih blokova.⁹⁹ Pregledom arheološke doku-

⁹⁸ Cambi 2004a, 244; Cambi 2013b, 13–15.

⁹⁹ Gaffney et al. 2001, 147–149.

mentacije i nalaza iz iskopavanja PJO-a u Škripu 1995. (objava rezultata je u pripremi) te nalaza iz ranijih iskopavanja pokazuje se kako na prostoru današnjega naselja nisu pronađeni arheološki dokazi korištenja te lokacije u posljednjemu tisućljeću prije Krista.¹⁰⁰ Navedeni zaključak stoji u opreci s podacima iz znanstvene i popularne literature, gdje se redovito spominje kontinuitet naseljenosti Škripa od prapovijesti do danas.¹⁰¹ Aleksandra Faber tako zid od poligonalnih blokova smatra željeznodobnim, građenim pod utjecajem helenističkih zidina u regiji.¹⁰²

U svojem nedavnom radu o temi urbaniteta Škripa, Cambi ga naziva naseljem, donosi opis osnovne planimetrije i određuje postojanje sakralno-funerarnoga dijela na mjestu današnjega groblja. Također navodi kako je antički mauzolej izgrađen na mjestu prolaza kroz gradske bedeme te je tako zatvorio ulaz u naselje, a dalje tumači i pretpostavljenu promjenu u urbanizmu naselja koju je uzrokovala takva graditeljska intervencija.¹⁰³ Takvo je viđenje, međutim, potencijalno problematično s dviju osnova, tumačenja kasnobrončanodobnih zidina kao zidina rimskoga naselja, ali i samoga tumačenja antičke faze u Škripu kao naselja. Naime, ne postoji arheološki dokaz koji bi prostor na kojemu je izgrađen kasnoantički mauzolej nepobitno odredio kao prostor rimskodobnoga naselja. Rimsko je prisustvo na mjestu Škripa bilo intenzivno, što pokazuju mnogi nalazi, od kojih pretežu oni grobnoga i kultnoga karaktera. Kako je razvidno na ovdje priloženoj karti, veći dio areala obujmljenoga prapovijesnim bedemom zauzima prostor u kojemu su pronalazeni rimskodobni grobovi, iz carskoga ili ranokršćanskoga razdoblja, a nalazi nasebinskoga karaktera za sada izostaju. Pri tome treba zadržati oprez, jer je prostor sjeveroistočnoga dijela Škripa opasanoga kasnobrončanodobnim zidinama arheološki gotovo potpuno nepoznat¹⁰⁴, a priroda arhitektonskih ostataka ispod crkve sv. Duha nejasna¹⁰⁵.

Na priloženoj karti vidimo distribuciju do sada objavljenih nalaza u Škripu i njegovoj neposrednoj okolini, koje možemo podijeliti u dvije kategorije, grobne nalaze i nalaze zavjetnih natpisa i žrtvenika. Grobni nalazi iz rimskoga carskog razdoblja izvan prostora obujmljenoga zidinama zabilježeni su na lokalitetima Ježe¹⁰⁶

100 Takav je zaključak predvidio Nikolanci (1989, 106.), koji jasno ističe „Izuzevši megalitske zidine, svi su drugi nalazi iz antičkog vremena.“ Unatoč drukčijoj dataciji zidina, u kasno brončano doba, izrečeno i dalje vrijedi.

101 Faber, Nikolanci 1982, 27–28; Gjurašin 1992, 251; Stančić et al. 2004, 123. (OM 4.00).

102 Faber, Nikolanci 1982, 27.

103 Cambi 2013a, 58–59.

104 Rezultati istraživanja, koje je sjeveroistočno od današnjega Muzeja otoka Brača otkrilo danas prezentirane arhitektonske ostatke, do danas nisu objavljena. Na karti koju je objavio tim PJO-a (Stanić et al. 2004, 50.) ostaci su označeni kao „Ostaci rimskih i srednjovjekovnih građevina“.

105 Crkva sv. Duha podignuta je nad antičkim objektom složene unutarnje podjele prostora, koja je uključivala i omanji polukružni bazen (s manje od 1 m promjera). Bužančić je pripisuje „složenijem stambenom sklopu“ i opisuje kao „arhitektonsku cjelinu u središtu utvrđenog grada“ kojoj se ne može jasno utvrditi namjena.

106 Podno zapadnoga dijela zidina, zidani grob i paljevinski ukop u žari. Vidi: Stančić et al. 2004, 127. (BO 4.12).

i Ograda¹⁰⁷, a unutar toga prostora na prostoru Staroga groblja¹⁰⁸. Kasnoantičke grobove izvan prostora obujmljenoga zidinama nalazimo južno od župne crkve sv. Jelene Križarice¹⁰⁹, a unutar tog prostora na Novome groblju¹¹⁰ i na prostoru istočno od Muzeja otoka Brača¹¹¹. Njima treba pribrojiti i određeni broj sarkofaga s ranokršćanskim ornamentima ili bez njih, koji potječu iz Škripa i neposredne okolice, a koji su izvorno mogli biti postavljeni unutar neke od navedenih pozicija¹¹². Određeni broj grobova, s obzirom na dostupne podatke, ne možemo uže vremenski odrediti. Među njima su nalazi zapadno uz crkvu sv. Jelene Križarice¹¹³, na prostoru između Staroga groblja i mauzoleja¹¹⁴ te niz grobova uništenih gradnjom novih grobnica na Novome groblju, o čemu je informaciju objavio Hrvoje Gjurašin¹¹⁵. Antički nalazi kulturnoga sadržaja pronađeni su na Novome groblju (zavjetni natpis s posvetom Magni Mater¹¹⁶), u polju kraj Škripa (dva žrtvenika s posvetom Liberu)¹¹⁷ te na nepoznatim nalazištima u Škripu (natpis s posvetom Solu/Mitri¹¹⁸ i natpis posvećen nimfama čiji je prijepis objavio Ciccarelli¹¹⁹) ili okolici (žrtvenik s posvetom nimfama pronađen nedaleko od Škripa¹²⁰).¹²¹

Već prvim pogledom na priloženu kartu postaje jasno kako su nalazi antičkih rimskih i ranokršćanskih grobova prisutni na većemu dijelu prostora koji obuhvaćaju kasnobrončanodobne zidine, a da pokrivaju i nešto širi areal oko današnjega Škripa. Na osnovi navedenoga može se preispitati spomenuta atribucija Škripa kao *antičkoga naselja*. U pokušaju razjašnjavanja prirode rimskoga korištenja prostora unutar

-
- 107 Grob uklesan u živcu s dvoje pokojnika. Vidi: Faber, Nikolanci 1985, 21, Slika 20; Stančić et al. 2004, 130. (BO 4.30).
 - 108 Nalaz urne spominje se u: Faber, Nikolanci 1985, 21.
 - 109 Faber navodi informaciju o postojanju grobova pokrivenih crijepom (tegulama, op. a.) s južne strane župne crkve. Vidi: Faber, Nikolanci 1985, 24.
 - 110 Radi se o četirima ukopima, od čega su tri s jednostavnom konstrukcijom i poklopnicama od kamenih ploča. Pouzdanije možemo datirati jedino Grob 2, u kasnu antiku. Vidi: Gjurašin 1992, 252–256.
 - 111 Faber spominje kako su kasnoantičko groblje istočno od antičkoga mauzoleja istražili djelatnici Arheološkoga muzeja u Splitu 1973. godine. Rezultati nisu objavljeni. Vidi: Faber, Nikolanci 1985, 20; Stančić et al. 2004, 128. (BO 4.16).
 - 112 Faber, Nikolanci 1985, 20.
 - 113 Dva groba uklesana u živcu, bez nalaza. Vidi: Faber, Nikolanci 1985, 21, 24, Slika 19; Stančić et al. 2004, 130. (BO 4.31).
 - 114 Dvojni dječji ukop, vidi: Faber, Nikolanci 1985, 20, sl. 20.
 - 115 Gjurašin (1992, 253), kada piše o istraženim grobovima na Novome groblju, spominje nalaze osam grobova pokrivenih pločama u blizini, od čega šest dječjih, dalje pet ukopa bez grobne arhitekture (na Novome groblju, op. a.) i groba dvoje djece na Starome groblju.
 - 116 Radi se o natpisu koji spominje podizanje trijema u čast Magne Mater. Vidi: Gjurašin 1992, 251–263; Stančić et al. 2004, 128. (OM 4.18). Migotti (1993, 214.) se referira na Kibelin hram na navedenom mjestu.
 - 117 Nije precizirano mjesto nalaza. Vidi: Vrsalović 1960a, 87–88; Stančić et al. 2004, 131. (OM 4.33).
 - 118 Vrsalović 1960a, 84; Stančić et al. 2004, 131. (OM 4.35).
 - 119 Nikolanci 1989, 106.
 - 120 Vrsalović 1960a, 86–87; Stančić et al. 2004, 131. (OM 4.36).
 - 121 Nikolanci 1989, 106; *Baza antičkih arheoloških lokaliteta Republike Hrvatske* Instituta za arheologiju, s. v. Škrip na: <http://baza.iarh.hr/public/locality/detail/1304>.

zidina, možda nam može biti od pomoći topografija i sadržaj spomenutih kulturnih nalaza. Oni su također prisutni unutar spomenutoga areala i to s indikativnim posvetama. Naime, Branka Migotti u svojoj raspravi relevantnoj za našu temu iznosi argumente o poveznici kulta mrtvih i kultova sa htonskim elementima.¹²² Od kultova koji su relevantni za našu temu, ovdje možemo istaknuti Kibelu (Magna Mater), Mitru i Libera, čije su potvrde, vidjeli smo, zabilježene u Škripu. Promotrimo li u tome svjetlu prostor koji Cambi smatra naseljem¹²³, dobijemo sliku jednog fizički omeđenoga (prapovijesnim zidinama), posvećenoga prostora unutar kojega se sahranjuju pokojnici i podižu zavjetni žrtvenici, ali i hramovi. S obzirom na nevedeno, prostor koji bismo mogli nazvati naseljem ostaje nam tražiti ili na sjeveroistočnome, slabo poznatome dijelu areala prapovijesnoga Škripa ili na prostoru neposredno uz njega.¹²⁴ Opisana situacija upadljivo evocira namjenu točke u prostoru kakvu je Škrip imao već u razdoblju srednjega brončanog doba (vidi potpoglavlje 3.2.) te se tako Škrip otkriva kao mjesto s osobitim, dugim trajanjem dimenzije svetoga u prostoru, što na neki način traje sve do današnjega vremena.¹²⁵

S takvim razmišljanjem na umu, možemo se kratko osvrnuti i na interpretaciju zidanoga objekta nad kojim je podignuta kula Radojković, koji je Faber odredila kao mauzolej s kraja 3. stoljeća, a Cambi je predložio novu interpretaciju u vidu kulturnoga objekta, *heroon*, s okvirnom datacijom 3. – 1. st. pr. Kr.¹²⁶ Srž Cambijeve interpretacije i odbacivanja tumačenja

122 Migotti, 1993, 209–212.

123 Cambi 2020, 39.

124 U inventaru nalazišta PJO na lokalitetu Ježe, podno zapadnoga zida Škripa, utvrđena je povećana koncentracija prapovijesnih i antičkih keramičkih ulomaka (amfora i tegula). Vidi: Stančić et al. 2004, 122. (OM 4.12). Slično (koncentracija tegula) je utvrđeno i na jugozapadu, kod nekadašnje crkve sv. Roka. Vidi Stančić et al. 2004, 132. (OM 6.00).

125 U malenome su Škripu četiri crkvena objekta, Sv. Jelena, Sv. Duh, Sv. Ivan i Sv. Ante.

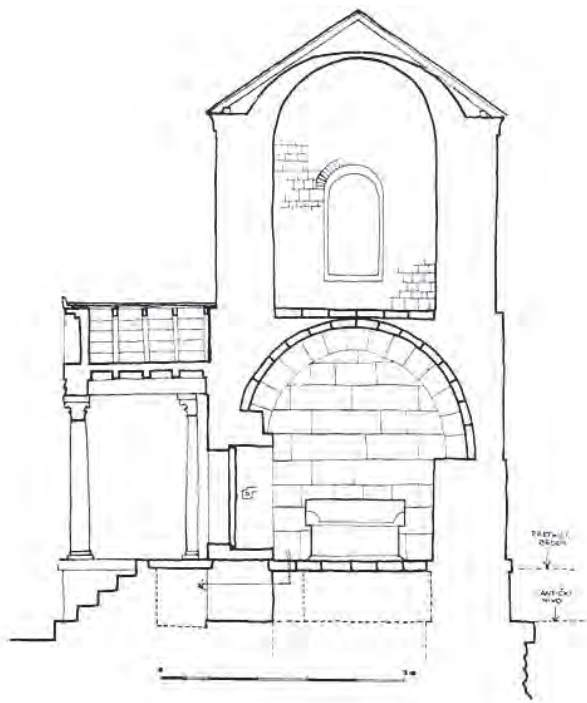
126 Za izvornu interpretaciju i nacrtu dokumentaciju vidi: Faber, Nikolanci 1985. Navedenu interpretaciju vidi u: Cambi 2013a, 59–61.

Slika 28 — Natpis s posvetom Magni Mater (prema: Stančić et al. 2004, 125, foto: P. Dragičević)

Slika 29 — Istraživanje kasnoantičkog groblja pokraj mauzoleja/heroon (prema: <http://baza.iarh.hr/public/locality/detail/1304>, posjet 27.11.2022.)

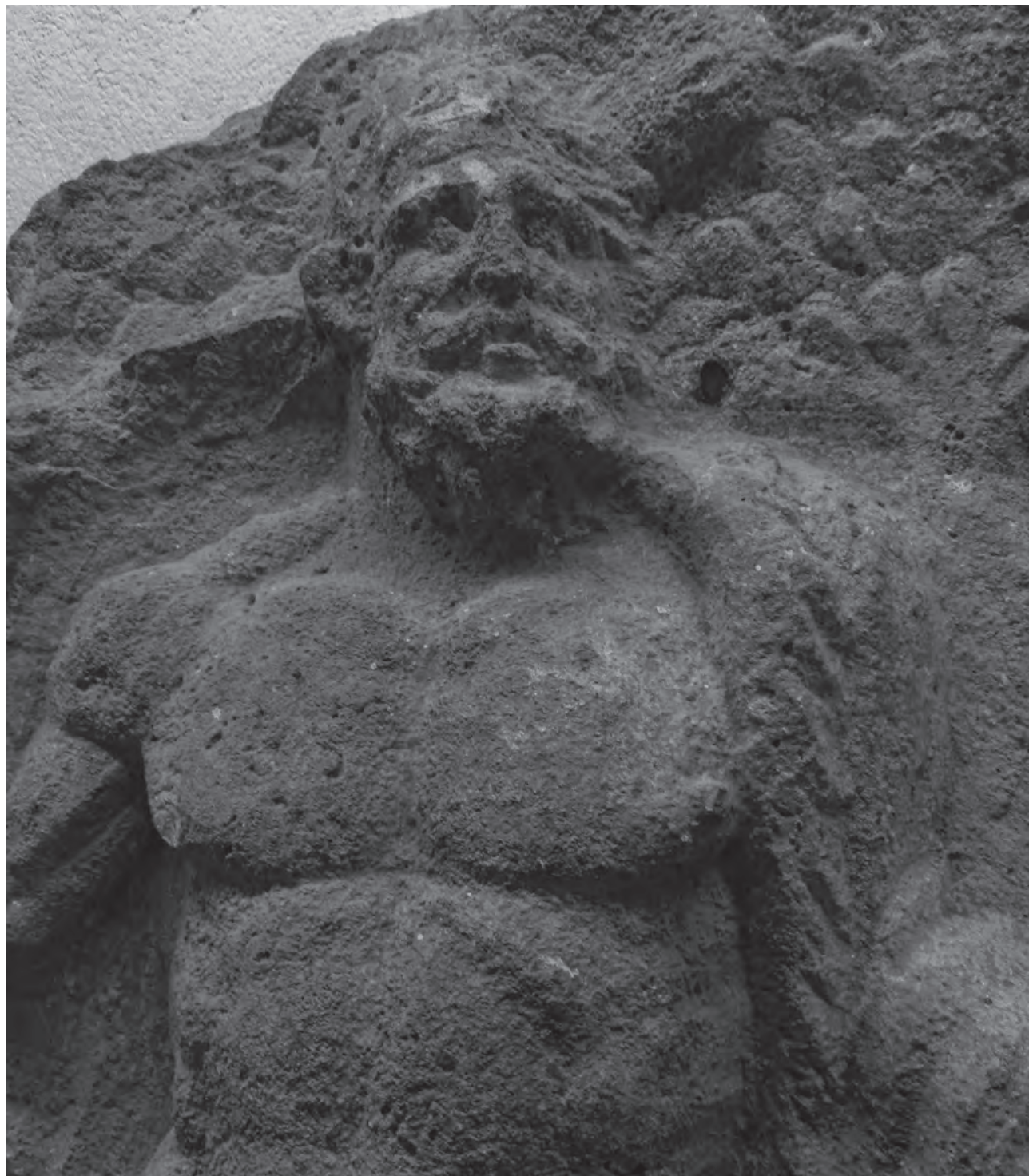
Slika 30 — Mauzolej/heroon u Škripu (prema: Faber, Nikolanci 1985, Slika 2.)

naravi spomenutoga objekta kao mauzoleja počiva na viđenju Škripa kao naselja, unutar čijega perimetra mauzolej, kao grobni objekt, nikako ne pripada.¹²⁷ Faber je pretpostavila kako je mauzolej izgrađen krajem 3. stoljeća nad srušenim prapovijesnim bedemima kada je „...jezgra gradinskog kompleksa već napuštena.“¹²⁸

U svjetlu prethodno iznesenoga, argumentacija koja antičkomu objektu odbacuje karakter mauzoleja na osnovi neprikladnosti u naselju gubi svoje uporište. Nadalje, argumentacija kojom se predlaže datacija toga objekta u vrijeme 3 – 1. st. pr. Kr. problematična je i s osnove arheološko-povijesnoga konteksta u kojoj bi takav spomenik nastao, jer se na otoku Braču u tome razdoblju ni približno ne razabire kontekst u kojemu bi struktura toga tipa i izvedbe mogla nastati. Stoga ga, u nedostatku konkretnijih dokaza i dalje možemo smatrati luksuznim funerarnim objektom bogatoga vlasnika, kako je to predložila Faber. Razvidno je da je potrebno još rada kako bi dublje proniknuli u prirodu ovoga jedinstvenog lokaliteta.

127 Cambi 2013a, 61.

128 Faber, Nikolanci 1982, 27.

5.

**Ranokršćanska
sakralna
topografija
otoka Brača**

5.1 RANO KRŠĆANSTVO U PROSTORU OTOKA

U bračkome se ruralnom krajoliku bez većih urbanih centara kršćanstvo zacijelo pojavilo i razvijalo pod dominantnim utjecajem iz urbanoga središta provincije, Salone. Tragovi najstarijih slojeva kršćanstva, onih prije uspostavljanja vjerske tolerancije Milanskim ediktom 313. godine, na otoku za sada nisu zabilježeni. Možda je prvi, neizravan podatak o kršćanstvu na Braču onaj u pismima sv. Jeronima njegovim suvremenicima s kraja 4. i početka 5. stoljeća, u kojima se posredno referira na postojanje više samostana i mnoštva svetih, pobožnih ljudi na dalmatinskim otocima.¹²⁹

Na mjestima gdje je već u carskome razdoblju bila koncentrirana populacija otoka, uz neke od vila gospodarskoga karaktera, razvile su se aglomeracije koje su tijekom stoljeća dobile konture nešto većih naselja.¹³⁰ Širenjem kršćanstva među populacijom takvih naselja, ondje su izgrađeni crkveni objekti kao crkve lokalnih kršćanskih zajednica.¹³¹ Iako se čini kako je prvi sloj ranokršćanskih crkava na Braču nastao nakon završetka vojnih operacija bizantsko-gotskih ratova u Dalmaciji, u drugoj polovici 6. stoljeća,¹³² taj podatak nikako ne bi smjeli uzeti kao podatak koji označava vrijeme pojave kršćanstva na otoku. Tako Igor Fisković sarkofag s lokaliteta Bunje kod Novoga Sela datira u 5. st. smatrajući ga najstarijim poznatim ranokršćanskim spomenikom na otoku, isklesanim prije gradnje bračkih ranokršćanskih crkava.¹³³

Tada se grade ili pregrađuju sklopovi u Sutivanu, Supetru, Lovrečini, Postirama, Mirju, Pučišćima, Povljima, a vjerojatno i u Bolu. Crkve su redom posvećene svetcima čije su se relikvije čuvala u Rimu, što pokazuje da je gradnja tih objekata zapravo plansko ostvarenje pod patronatom državne i crkvene vlasti.¹³⁴ To se očituje i u

129 Belamarić et al. 1994, 11; Barbarić, Ursić 2019, 15.

130 Kovačić 2000, 101.

131 Jelinčić 2005, 28–29; Fisković 1982, 164–165, 206–207; Nimac 2012, 182–183.

132 Belamarić et al. 1994, 8–9.

133 Fisković 1981, 107–109; Dodatna je potvrda navedenoj tvrdnji, u vidu donje granice predložene datacije, dana rezultatima istraživanja koje na lokalitetu Bunje provodi Institut za arheologiju iz Zagreba s partnerskim institucijama iz Francuske. Tako se, na osnovi objavljenih rezultata, pokazuje kako je predmetni sarkofag bio postavljen u mauzolej koji je mogao biti izgrađen/adaptiran najranije tijekom 5. stoljeća. Zanimljiva je i činjenica kako je na lokalitetu pronađen fragment žrtvenika iz kućnoga svetišta, što dodatno naglašava važnost istraživačkoga projekta koji se provodi na tome lokalitetu. Vidi: Jelinčić Vučković, Botte 2019, 202–207, 214.

134 Fisković 1982, 160–164, 179; Belamarić et al. 1994, 9; Barbarić, Ursić 2019, 15.

Slika 31 — Lokalitet Bunje – monogram na akroteriju sarkofaga (foto: L. Dragičević)

kvaliteti projektiranja i građenja crkava, što nije slučaj u primjerima velikoga broja crkvenih objekata građanih izvan provincijskih središta. Utvrđeno je da je kao osnovna mjera redovito upotrebljavana rimska stopa, što je određivalo odnose debljine i visine zidova, širine i duljine glavnoga broda, apside i narteksa. To je rezultiralo skladnim građevinama preciznih razmjera. Nadalje, u prezbiteriju je velikih istraženih bračkih bazilika u Povljima, Lovrečini i Postirama pod oltarom bila *konfesija*, oltarni grob u koji su bile položene *brandea*, kontaktne relikvije, predmeti posvećeni dodirima sa svetačkim relikvijama. Tako se ostvarivalo jedinstvo između kulta mučenika i euharistijske liturgije.¹³⁵ Čini se da su gotovo sve bračke crkve iz toga doba imale i krstionicu. Krsni zdenci u njima redovito ponavljaju isti križni tlocrt, što je prema mišljenju istraživača još jedan dokaz planske graditeljske aktivnosti iz druge polovice 6. stoljeća.¹³⁶

Svi su ti objekti opremljeni kamenim namještajem i arhitektonskim elementima izrađenima u klesarskim radionicama koje su djelovale na nama još nepoznatim bračkim lokacijama. Antički kamenolomi Plate, Rasohe i Stražišće bili su izvor kamena za njihovu izradu. Od istoga je kamena izrađen i velik broj sarkofaga s karakterističnim ranokršćanskim obilježjima. Priličan ih se broj može vidjeti na nizu lokaliteta na otoku, u Saloni i okolici, a drugi su trgovačkim putovima završili i na zapadnoj jadranskoj obali.¹³⁷

Potrebama lokalnih kršćanskih zajednica služile su crkve u Stipanskoj luci kod Pučišća, u Lovrečini, Postirama i Supetru,¹³⁸ a crkvama u Sutivanu i Škripu te Sv. Tudoru na Glogoviku možemo pretpostaviti istu namjenu.¹³⁹ Prema tumačenju Radoslava Bužančića

¹³⁵ Fisković 1982, 172–175.

¹³⁶ Kovačić 2000, 101; Barbarić, Ursić 2019, 15, 19.

¹³⁷ Fisković 1981, 130; Cambi 2004a, 262.

¹³⁸ Pučišća u: Kovačić, 2000, 101; Lovrečina u: Belamarić et al. 1994, 28–39; Postira u: Belamarić et al. 1994, 42–49; Supetar u: Belamarić et al. 1994, 57–63.

¹³⁹ Sutivan u: Belamarić et al. 1994, 64; Škrip u: Belamarić et al. 1994, 77–83; Sv. Jadre u: Stančić et al. 2004, 157–158; Jelinčić 2005, 73–74; Sv. Tudor u: Stančić et al. 2004, 177, 119; Belamarić et al. 1994, 95.

Karta 20 — Ranokršćanski sakralni objekti na otoku Braču

iste je namjene bila i ranija faza srednjovjekovne crkve sv. Ivana, uz naselje unutar sklopa bizantske utvrde na Glavici u Bolu.¹⁴⁰ a još uvijek nije jasno koja je bila izvorna uloga crkve sv. Jadre između Splitske i Škripa. Uz neke od gore nabrojenih crkava (primjerice u Lovrečini), sudeći prema arhitektonskim ostacima, vjerojatno su boravile i manje zajednice koje su ih održavale, a koje se, kako je to primijetio Fisković, ne moraju nužno smatrati redovničima.¹⁴¹

Tri se položaja s ostacima sakralnih sadržaja izvan naselja mogu pripisati kasnoantičkomu monaštvu. U Poveljima i Mirju to su bile zajednice cenobitskoga karaktera, a u Drakonjinoj su špilji vjerojatno boravili pustinjaci (anahoreti).¹⁴² Ranokršćanski kompleks bazilike s krstionicom i pomoćnim prostorijama u Poveljima

¹⁴⁰ Belamarić et al. 1994, 84–90; Bužančić (1991, 31–32.) je povezuje uz vremenski sloj adaptiranja crkava nakon pretpostavljenoga doseljenja stanovništva s obale u 7. stoljeću. U literaturi se crkva naziva Sv. Ivan i Teodor, ali i Sv. Ivan. Za prikaz ove problematike vidi jedinicu Sv. Ivan u potpoglavlju 6.3.

¹⁴¹ Fisković 1982, 202; Barbarić 2018, 190–191.

¹⁴² Cambi 2007, 97, 106; Uroda 2013, 117.

Slika 32 — Ranokršćanski sarkofag kod srednjovjekovne crkve sv. Luke (foto: V. Barbarić)

nastao je na mjestu Lokva iznad Povaljske luke gdje je bila gospodarska vila iz carskoga razdoblja, no nije pouzdano utvrđeno postojanje kojega kasnoantičkog naselja kojem bi bazilika mogla biti župna crkva.¹⁴³ Na Mirju je dugogodišnje istraživanje dosad pokazalo ostatke kasnoantičke ladanjske vile unutar koje je, prema dataciji mnogih ostataka kamenoga namještaja, u 6. stoljeću bio adaptiran samostan.¹⁴⁴ Samostanska crkva, nepoznatoga titulara, prema recentnoj interpretaciji ubicirana je u jednome od objekata unutar sklopa nekadašnje vile.¹⁴⁵ O anahoretima u Drakonji-noj špilji znamo malo, jedini su pouzdani materijalni tragovi korištenja špilje u ranokršćanskome razdoblju ulomci mramornoga crkvenog namještaja, a, prema Nenadu Cambiju, znameniti je reljef na ulazu u špilju djelo iz ranih stoljeća kršćanstva.¹⁴⁶

Navedene crkve i samostanske zajednice od trenutka su gradnje postale žarišta kršćanstva na otoku. Nije u potpunosti jasno kada se dogodilo rušenje ili napuštanje tih objekata. Ostatci nekadašnjih ranokršćanskih crkava otoka Brača danas su jedno od najdojmljivijih i najpotpunijih svjedočanstava povijesti kršćanstva na tlu Hrvatske pri čemu svakako posebno mjesto zauzimaju očuvani ostatci povaljske bazilike i njezine do krova sačuvane krstionice te bazilike u Lovrečini, s očuvanim freskama i obnovljenim krstioničkim ciborijem. U Muzeju otoka Brača u Škripu čuvaju se fragmenti kamenoga namještaja iz bračkih ranokršćanskih crkava, uglavnom produkti lokalnih klesarskih radionica.

Uslijed kolapsa kasnoantičke civilizacije i doseljavanja Slavena, koncentracija se života na otoku s početkom srednjega vijeka nanovo pomiče k unutrašnjosti. Naselja s crkvama uz obalu i samostanski sklopovi postupno su napušteni, no preciznije vrijeme i okolnosti još uvijek nisu razjašnjene. Istraživanja crkava u Povljima, Pučišćima, Lovrečini i Postirama nisu dokumen-

¹⁴³ Jelinčić 2005, 774–775.

¹⁴⁴ Belamarić et al. 1994, 52–55; Kovačić, 2010.

¹⁴⁵ Kovačić 2019, 66–67, 84–86.

¹⁴⁶ Belamarić et al. 1994, 11, 97; Cambi 2007, 106–107; Barbarić 2018, 191.

Slika 33 — Fragmenti mramornoga crkvenog namještaja iz Drakonjine špilje – izvan mjerila
(prema: Belamarić et al. 1994, 97, doradio V. Barbarić)

tirala arheološke dokaze koji bi znatnije pomogli pri razumijevanju toga procesa, a arheološka iskopavanja mogućih kasnoantičkih naselja na otoku donedavno nisu bila provođena.¹⁴⁷

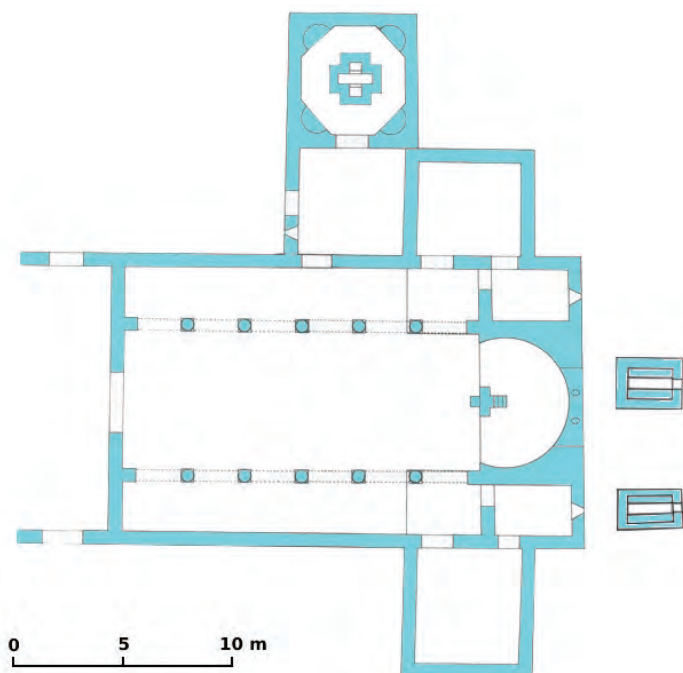
¹⁴⁷ Barbarić 2018, 191; Sustavno istraživanje na lokalitetu Bunje (Institut za arheologiju u Zagrebu i partnerske institucije iz Francuske) za sada je rezultiralo važnijim rezultatima za poznavanje faza razvoja tamošnje gospodarske vile.

5.2. INVENTAR RANOKRŠĆANSKIH CRKAVA

Sv. Ivan Krstitelj u Povljima

Iznad uvale u kojoj se smjestilo naselje Povlja, na položaju Lokva, nalazi se današnja župna crkva sv. Ivana Krstitelja. U dnu uvale nalazila se gospodarska vila iz rimskoga carskog razdoblja, za ime čijega se vlasnika vezuje i postanak naziva naselja Povlja.¹⁴⁸ Ranokršćanski kompleks trobrodne bazilike s krstionicom i popratnim prostorijama na lokalitetu Lokva izgrađen je u 5. ili 6. stoljeću.¹⁴⁹ Monumentalnost arhitekture i prostornost koju pokazuje kompleks upućuje na mogućnost da je tu bilo važno ranokršćansko središte otoka Brača, moguće ranoga monaškog reda uređenoga po regulama istočnih kršćanskih zajednica.¹⁵⁰

U narteks (crkveno predvorje) vodila su tri prolaza, dva bočna i jedan u glavnoj osi građevine. U glavni se brod crkve pristupalo kroz portal s velikim lučnim nadvojem i monolitnom gredom, nadvratnikom s vegetabilnim ukrasom i centralno postavljenim križem. Unutrašnjost bazilike bila je podijeljena na tri broda, sa širim središnjim i užim bočnim brodovima, omjera 1 : 3. Bočni brodovi završavaju pastoforijama, pomoćnim prostorijama karakterističnima za istočnu ranokršćansku arhitekturu. Središnji brod završava polukružnom apsidom upisanom u ravni začelni zid, što je vidljivo na nekolicini crkvenih objekata toga doba, a smatra se da podrijetlo ima u sirijskoj arhitekturi.¹⁵¹ Na istočnome zidu apside sačuvala se trifora, trodijelni prozor s trima jednakim lukovima. U svetišću se nalazi oltarni grob, konfesija križnoga tlocrta. Uz istočno pročelje bazilike sačuvane su dvije izvorno presvođene grobnice, u skladu s običajem sahranjivanja u blizini relikvija svetca. Svetište je bilo odijeljeno oltarnom ogradom od koje su sačuvani fragmenti pluteja s prikazom ja-

Slika 34 — Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Povljima (prema: Fisković 1982, 167, obradio V. Barbarić)

Slika 35 — Sačuvani dijelovi ranokršćanskoga kompleksa u Povljima (foto: S. Popović, obradio V. Barbarić)

148 Jelinčić 2005, 74–75.

149 Belamarić et al. 1994, 24–25; Cambi 2007, 92; Uroda 2013, 117.

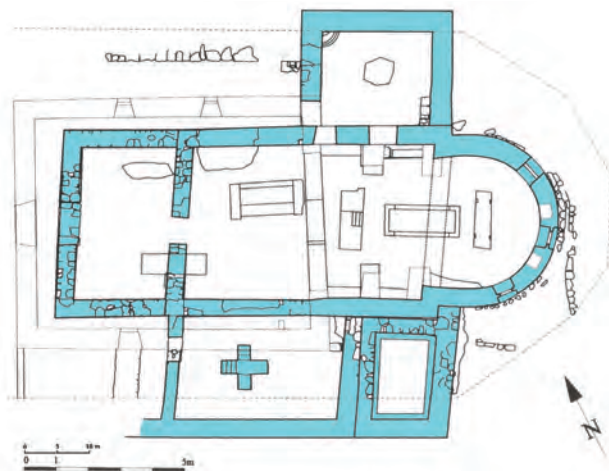
150 Ostojić 1968, 25; Uroda 2013, 117. Fisković (1982, 199–202.) smatra kako se ne radi o samostanskom objektu.

151 Domančić 1960, 135; Fisković 1982, 193–194; Belamarić et al. 1994, 25.

ganjca te drugoga s prikazom lavljega repa.¹⁵² Crkva s objiju strana ima bočne prostorije. Uz južnu prostoriju nalazila se jedna s bazenom, *piscinom*. Uz sjevernu su prostoriju i tri prostorije među kojima se očuvanošću ističe krstionica. U vrijeme benediktinske obnove crkvenoga sklopa preuzela je i do danas zadržala ulogu svetišta crkve sv. Ivana. Ima oblik oktogona s polukružnim nišama upisanoga u kvadrat s krsnim zdencem križnoga oblika. Presvođena je kupolom podignutom na osmerostranoj osnovi. Jedina je do krova sačuvana ranokršćanska krstionica na istočnoj obali Jadrana. U njoj su sačuvani dijelovi izvornoga ranokršćanskog freskoukrasa marmoriziranoga stila te kasniji posvetni križ iz benediktinskoga razdoblja.¹⁵³

Sv. Stjepan u Stipanskoj luci

Ranokršćanska je crkva u Stipanskoj luci jednobrodna građevina s predvorjem, polukružnom apsidom i bočnim prostorijama izgrađena u drugoj polovici 6. stoljeća. Bila je posvećena sv. Stjepanu prvomučeniku, a građena je kao crkva manjega kasnoantičkog naselja koje se nalazilo u neposrednoj blizini.¹⁵⁴ Apsida je presvođena polukupolom i ima tri lučna prozora, do danas sačuvana i prezentirana nakon nedavnoga istraživanja i obnove. Brod crkve je izvorno bio natkriven drvenom krovnom konstrukcijom. Bočne prostorije s južne strane bile su u funkciji cisterne za vodu i krstionice s krstioničkim zdencem križnoga tlocrta. Danas je moguće vidjeti razinu izvornoga krova nad apsidom, prezentiranu jednim redom kupa ispod pokrova kamenim pločama. Djelomično je sačuvan i jedan od izvornih ranokršćanskih prozora na bočnim zidovima, a ranokršćanske prozorske tranzene obnovljene su na osnovi zatečenih ostataka.¹⁵⁵

Slika 36 — Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Stipanskoj (prema: Kovačić 2000, 103, doradio V. Barbarić)

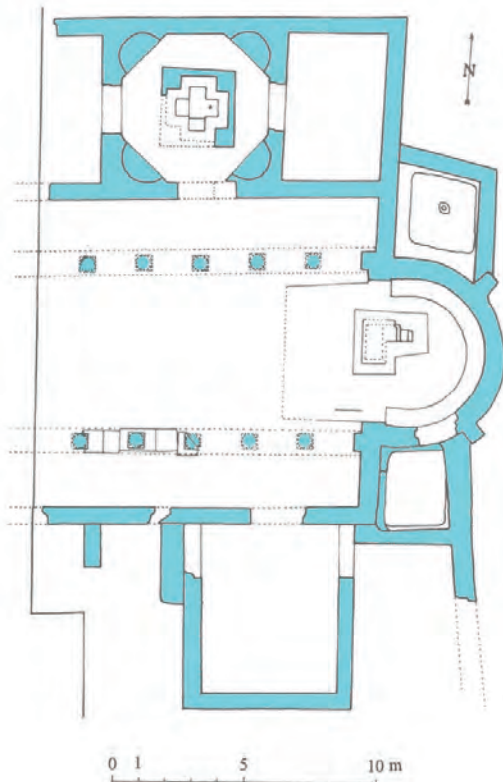
Slika 37 — Sačuvana apsida ranokršćanske crkve u Stipanskoj (foto: V. Barbarić, obradio V. Barbarić)

152 Belamarić et al. 1994, 21.

153 Barbarić, Ursić 2019, 41; Fisković 1982, 184–185; Belamarić et al. 1994, 20, 23–24.

154 Postoje tumačenja prema kojima je riječ o samostanu iz 6. stoljeća. Vidi: Uroda 2013, 116.

155 Barbarić, Ursić 2019, 61; Belamarić et al. 1994, 69–71.

Slika 38 — Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Postirama (prema: Belamarić et al. 1994, 45, doradio V. Barbarić)

Slika 39 — Restaurirani zdenac krstionice ranokršćanskoga kompleksa u Postirama (foto: L. Ursić)

Ranokršćanska crkva sv. Ivana Krstitelja u Postirama

Ispod današnje župne crkve u Postirama, na povišnome mjestu iznad luke, u arheološkim su istraživanjima 1988. otkriveni i restaurirani u temeljima sačuvani ostaci ranokršćanske trobrodne bazilike s krstionicom i dodatnim prostorijama. Toponimija toga mjesta otkriva kako je i ranokršćanska crkva, poput današnje, bila posvećena sv. Ivanu Krstitelju.¹⁵⁶ Radi se o monumentalnome objektu koji se odlikuje skladnim arhitektonskim planom. Sačuvani su temelji stupova arkature koja je dijelila središnji od bočnih brodova, a poput bazilike u Povljima također je imala pravilan razmjer središnjega i bočnih brodova (1 : 3).¹⁵⁷ Zapadno je pročelje ranokršćanske crkve ispod župne crkve, pa do danas nije istraženo. Za razliku od današnje, ranokršćanska crkva u Postirama imala je karakterističnu orijentaciju sa svetištem na istoku, a ulazom na zapadu. Uz obje je strane imala niz pomoćnih prostorija. Sjeverne su bile u funkciji krstioničkoga sklopa, a središnja je bila u funkciji krstionice. Imala je oblik oktogona s polukružnim nišama upisanima u kvadrat, s krsnim zdencom križnoga oblika. Iako su zidovi krstionice sačuvani tek na razini temelja, znamo da su bili ožbukani i ukrašeni freskama jer su u arheološkim slojevima pronađeni njihovi fragmenti.¹⁵⁸ Za razliku od drugih istovremenih bračkih crkava, u njoj nisu pronađeni tragovi popločanja brodova, već podnica izrađena od žbuke s mljevenom opekam. Sačuvani su fragmenti oltarne ograde i velike oltarne mense.¹⁵⁹ Konfesija ili oltarni grob neobičnoga je oblika „L” u odnosu na druge istovremene crkve, a relikvijar prilikom istraživanja nije pronađen jer je konfesija već bila opljačkana.¹⁶⁰ Apsida ima nisku klupu za svećenike, a izvana je pojačana dvama kontraforima, pa je sigurno bila natkrivena polukupolom.¹⁶¹ S vanjskih bočnih strana apside naknadno su dozidane dvije presvođene cisterne

¹⁵⁶ Belamarić et al. 1994, 42.

¹⁵⁷ Belamarić et al. 1994, 42.

¹⁵⁸ Belamarić et al. 1994, 46–47.

¹⁵⁹ Belamarić et al. 1994, 45.

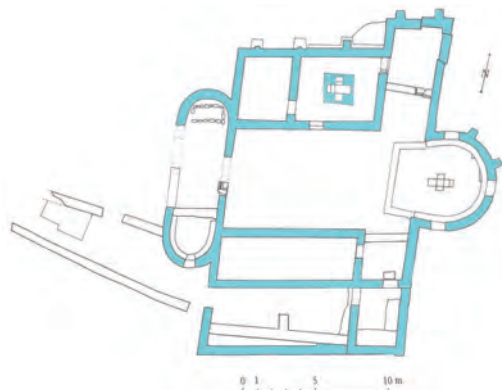
¹⁶⁰ Belamarić et al. 1994, 44.

¹⁶¹ Belamarić et al. 1994, 42.

za sakupljanje kišnice.¹⁶²

Sv. Lovre u Lovrečini

Ranokršćanska crkva u Lovrečini jednobrodna je građevina s potkovičastom apsidom, transeptom, nartekсом i nizom sporednih prostorija s objiju strana glavnoga broda. Te su prostorije, s crkvenim prostorom, bile prekrivene zajedničkom krovnom konstrukcijom koja je izvana odavala dojam trobrodne bazilike.¹⁶³ Pred zapadnim je pročeljem bilo predvorje zaobljenih krajeva. Taj su neuobičajeni oblik odredile za sada nepoznate liturgijske potrebe, čemu su dokaz zidana klupa za svećenstvo i središnja katedra u njegovu južnom završetku. Sjeverni je završetak bio upotrijebljen za ukope u sarkofazima.¹⁶⁴ Sa sjeverne je strane glavnoga crkvenog broda bio niz od triju prostorija od kojih je središnja imala ulogu krstionice. Za istraživanja je u njoj pronađen krsni zdenac križnoga tlocrta i ulomci krstioničkoga ciborija, naknadno rekonstruirani i vraćeni na izvorno mjesto. Svetište je bilo popločano kamenim pločama i odijeljeno od broda oltarnom ogradom koja je u fragmentima pronađena tijekom istraživanja. Među tim se fragmentima kvalitetom izrade ističe ulomak luka oltarne ograde. U oltarnome grobu pred oltarom, konfesiji, pronađen je kameni kovčežić u kojemu su bile svetačke relikvije. Čitav je kameni inventar bazilike, s pronađenim sarkofazima, isklesan u bračkim klesarskim radionicama vezanima za škripske kamenolome. Te su radionice bile iznimno aktivne te su u tome razdoblju svoje proizvode izvozile i na suprotnu jadransku obalu.¹⁶⁵ Uz južnu je stranu glavnoga broda bio niz manjih prostorija u svakodnevnoj funkciji manje svećeničke zajednice koja je opsluživala potrebe crkve.¹⁶⁶ Čitava unutrašnjost crkve bila je oslikana freskama tzv. arhitektonskoga stila, s većim obrubljenim poljima i dodacima u vidu štukaturom izvedenih kaneliranih stupića. U krstionici

Slika 40 — Lovrečina – tlocrt (prema: Belamarić et al. 1994, 23, obradio V. Barbarić)

Slika 41 — Kapitel stupića krstioničkoga ciborija u Lovrečini (foto: P. Antunović)

Slika 42 — Sarkofag u nartekсу basilike u Lovrečini (foto: L. Ursić)

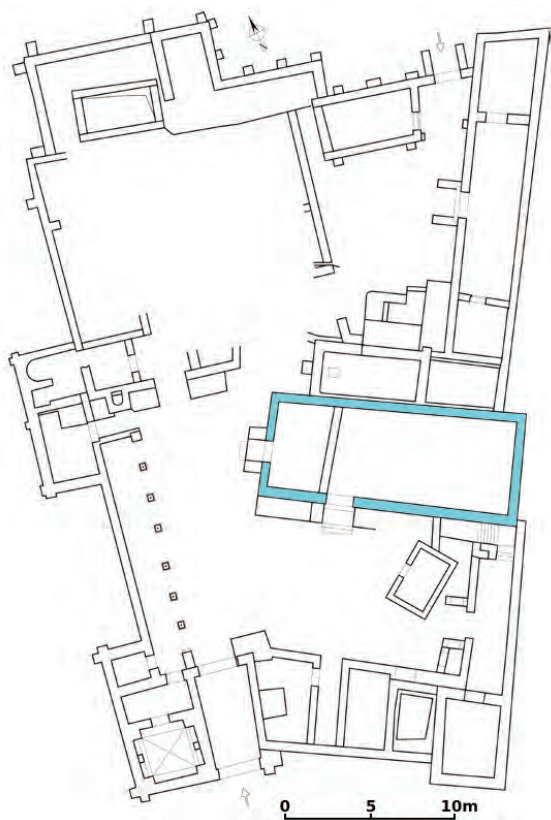
162 Barbarić, Ursić 2019, 63; Belamarić et al. 1994, 45–46.

163 Fisković 1982, 181–183; Belamarić et al. 1994, 34.

164 Fisković 1982, 172, 203; Belamarić et al. 1994, 34.

165 Fisković 1981, 130; Cambi 2004a, 262.

166 Belamarić et al. 1994, 29–30, 34, 37–38, 48; Fisković 1982, 209.

Slika 43 — Tlocrt kompleksa na Mirju s označenom dvoranom adaptiranom u crkvu cenobija (prema: Kovačić 2019, 73, doradio V. Barbarić)

Slika 44 — Ostaci pretpostavljene crkve kasnoantičkoga cenobija na Mirju (foto: V. Barbarić, obradio V. Barbarić)

su pronađeni tragovi tzv. marmoriziranih freski koje imitiraju izgled mramornih ploča, kakve su pronađene i u Povljima, Bolu i Pučišćima, iako slabije sačuvane.¹⁶⁷

Crkveni je kompleks bio dio slabo poznatoga naselja koje se u kasnoj antici razvilo uz vilu kraj morske obale. Ostaci te vile pronađeni su na istočnome rubu uvale, a prema površinski vidljivim ostatcima i ostatcima otkrivenima iskopavanjem za sada se čini da je s vremenom gotovo cijela uvala bila urbanizirana.¹⁶⁸

Kompleks na Mirju iznad Postira

Na položaju Mali brig iznad Postira nalazi se arheološki lokalitet Mirje. Arheološko istraživanje na lokalitetu započelo je 1992. i još traje. Do sada su otkriveni ostaci reprezentativne kasnoantičke vile, velikoga ladanjskog sklopa za koji se pretpostavlja da je izvorno mogao pripadati upravitelju carskih kamenoloma kod Škripa. Vila je imala monumentalni portik rastvoren prema zapadnoj strani, bočne kule – rizalite, a bila je opremljena termalnim sklopom.¹⁶⁹ U 6. je stoljeću vila preuređena za potrebe kasnoantičkoga cenobija, predbenediktinske samostanske zajednice.¹⁷⁰

Novi rezultati pokazuju kako je u središnjem dijelu kasnoantičkoga ladanjskog sklopa uređena pravokutna dvorana dimenzija 6 : 15,7 m s dvama ulazima, na pročelju i južnome zidu. S obzirom na središnji položaj ove dvorane, njezine proporcije (sukladne crkvi sv. Lovre u Lovrečini) i gustoću nalaza kamenoga namještaja u njezinoj blizini, Kovačić ju je interpretirala kao crkvu cenobija na Mirju.¹⁷¹ Brojnost i raznolikost

167 Belamarić et al. 1994, 36–37.

168 Barbarić, Ursić 2019, 65, 67; Belamarić et al. 1994, 39.

169 Kovačić 2010, 26–33.

170 Na osnovi analize načina gradnje i pronađene arhitektonske plastike takvu dataciju predlaže Marin (1980, 85–86.), a pridružuje se Fisković (1982, 165). Nedavno su objavljeni dosadašnji rezultati istraživanja i sagledan cjelokupan repertoar kamene plastike, gdje se potvrđuje datacija uređenja cenobija u 6. stoljeću Vidi: Kovačić 2019, 67.

171 Kovačić 2019, 66–67, 84–86. U objavi rezultata navode se tek pojedini detalji vezani za stratigrafiju lokaliteta i ove iznimno zanimljive pregradnje, no nedovoljno detaljni s obzirom na potrebu razumijevanja, usporedbe i provjere rezultata arheološkoga iskopavanja. Primjetno je kako do

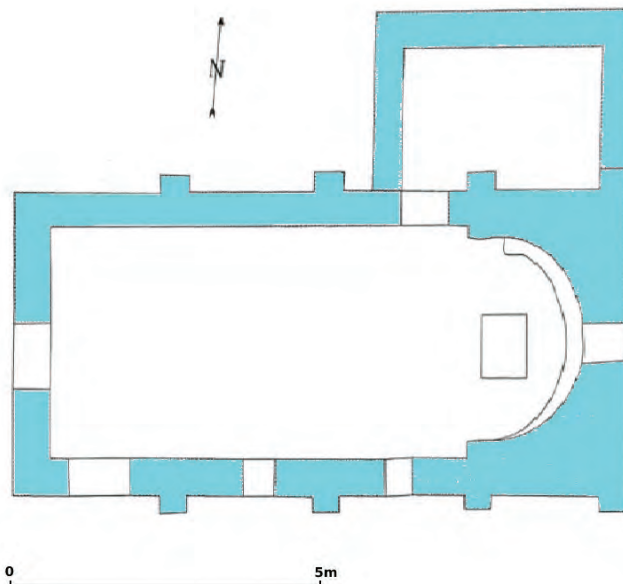
ornamentalnoga i simboličkoga repertoara ulomaka arhitektonske plastike čini ovaj lokalitet najbogatijim nalazištem crkvenoga kamenog namještaja iz produkcije bračkih klesarskih radionica.¹⁷² Dio nalaza izložen je u Muzeju otoka Brača u Škripu.¹⁷³

Prilikom istraživanja pronađen je zid nad podnicom prostorije koju se smatra crkvom, u kojemu su bili ugrađeni fragmenti kamenoga liturgijskog namještaja i to na način koji ne osigurava njihovu vidljivost.¹⁷⁴

U pokušaju određivanja titulara crkve i samostana, Bužančić razmatra mogućnost da se spomen ostataka crkve sv. Stjepana u Valierovoj vizitaciji iz 1756. godine referira na arhitektonske ostatke na Mirju.¹⁷⁵

Sv. Jadre iznad Splitske

Ova ranokršćanska crkva nalazi se uz cestu na pola puta od Škripa do Splitske. Crkva je jednobrodna građevina s polukružnom apsidom upisanom u ravno začelje. Sačuvana je i djelomično obnovljena u visini polukupole nad apsidom. Njezin je zapadni dio podignut nad priklesanom živom stijenom, a sa svetištem bio je popločan kamenim ugrubo obrađenim pločama. Sačuvan je prozor u apsidi, a obnovljeni su bočni prozori na južnome i sjevernome zidu. Crkva je imala oltarnu ogradu, od koje su fragmenti pronađeni arheološkim istraživanjima. U apsidi je pronađeno nisko kvadratno postolje za oltar uklesano u živu stijenu, jednako kao i postolje za svećeničku klupu. Dvoja vrata na bočnim zidovima pokazuju da je crkva imala dodane dijelove čiji raspored i ulogu tek treba utvrditi. Njezina okolina nije u potpunosti istražena, pa nije sigurno koja joj je bila izvorna uloga.¹⁷⁶ Podignuta je u blizini rimskih kamenoloma oko Škripa. Iako nemamo

Slika 45 — Tlocrt ranokršćanske crkve sv. Jadre kod Škripa (prema: Belamarić et al. 1994, 75, obradio V. Barbarić)

sada niti jedna objava rezultata istraživanja ranokršćanskih ili srednjovjekovnih crkava i lokaliteta na Braču nije dosegla očekivane standarde publiciranja rezultata arheoloških istraživanja, a rezultati nekih iskopavanja nisu ni objavljeni.

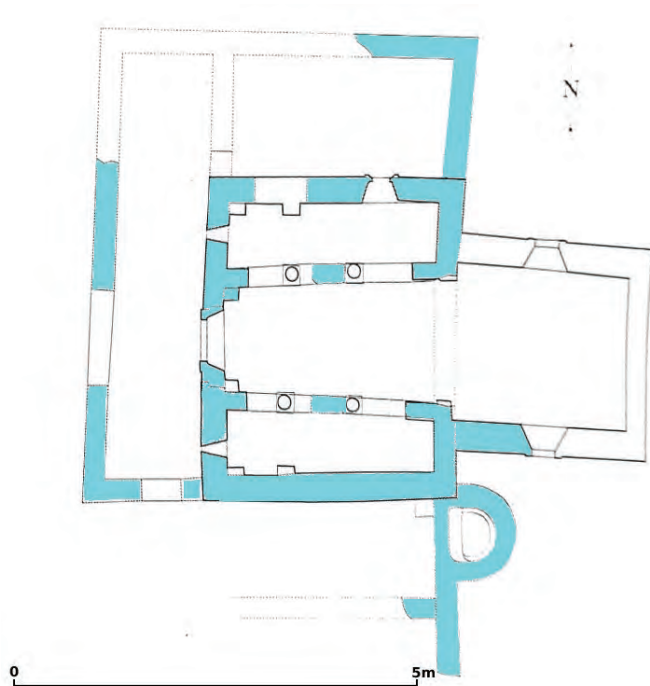
172 Belamarić et al. 1994, 54; Kovačić 2019, 71–86.

173 Barbarić, Ursić 2019, 69.

174 Kovačić 2019, 65.

175 Bužančić 2007, 255.

176 Fisković 1982, 177–178, 180; Belamarić et al. 1994, 73–75.

Slika 46 — Tlocrt ranokršćanske faze crkve sv. Duha u Škripu (prema: Belamarić et al. 1994, 81, obradio V. Barbarić)

nepobitnih dokaza o vremenu gradnje, odabir titulara sv. Andrije apostola, zaštitnika i osnivača Konstantinopolske episkopije, pokazuje da je vjerojatno izgrađena tek u vrijeme bizantske prevlasti, od sredine 6. stoljeća.¹⁷⁷

Sv. Duh u Škripu

Crkva sv. Duha trobrodna je crkva u Škripu. Nalazi se na mjesnome groblju. Istraživanja su pokazala kako je izvorno na mjestu crkve bio antički objekt čiji je dio adaptiran u kršćansku crkvu. Moguće je kako se to dogodilo u 7. st. kada je Brač vjerojatno primio velik broj izbjeglica iz naselja na kopnu poharanih provalom Avara i Slavena.¹⁷⁸ Prema toj je pretpostavci crkva građena kao župna crkva napuštenoga naselja u Škripu koji je obnovljen izbjeglim stanovništvom s kopna. O tome nesigurnom vremenu i gradnji iz potrebe svjedoči način zidanja crkve, gdje je upotrijebljen lomljeni kamen i obilna količina žbuke, što danas nije vidljivo jer je crkva ožbukana izvana i iznutra. Ideju monumentalnosti unutar malenoga prostora njezini su graditelji ostvarili podjelom jednim parom pilona na tri broda. Stoga je ovo vjerojatno posljednja crkva na otoku građena kao podsjećanje na trobrodne ranokršćanske bazilikalne objekte. Bila je natkrivena drvenim krovom, a tragovi izvorne apside svetišta nisu pronađeni.¹⁷⁹

Sv. Tudor kod Nerežišća

Crkva sv. Tudora danas je ruševina koja je sačuvana u visini jednoga metra iznad temelja. Nalazi se na južnome obronku Veloga brda, iznad staroga puta koji iz Nerežišća vodi do Blaca. Nalazi se na prilično velikome arheološkom lokalitetu s tragovima života iz vremena kasne antike koji do sada nije istraživani. Malih je dimenzija i nepravilnoga pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom. Istraživanjem je utvrđeno da su na osnovnu strukturu crkve naknadno dozidani

¹⁷⁷ Barbarić, Ursić 2019, 63; Slično kod Fisković (1982, 203).

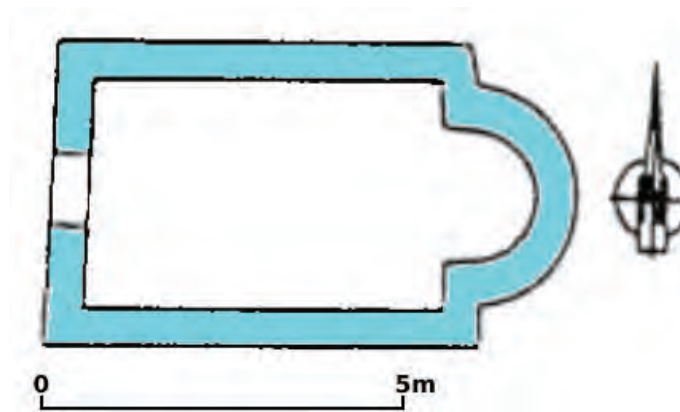
¹⁷⁸ Belamarić et al. 1994, 78.

¹⁷⁹ Barbarić, Ursić 2019, 77; Belamarić et al. 1994, 78–80.

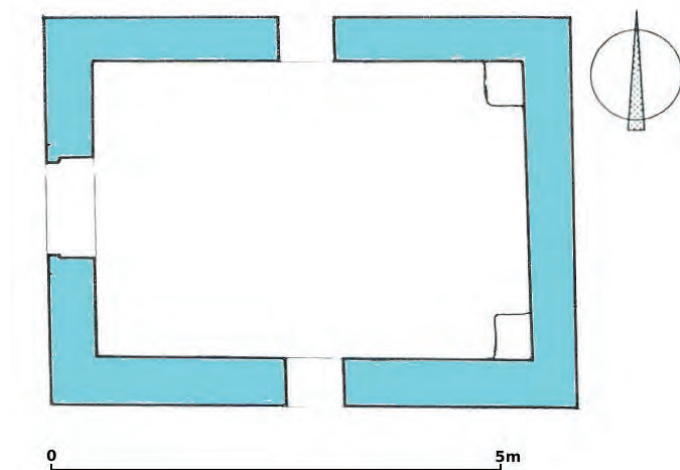
pilastri koji su nosili lukove s unutarnje strane bočnih zidova, a možda i svod. U strukturi tih pilastara pro-nađeni su fragmenti triju ranokršćanskih sarkofaga, svi s fragmentiranim prikazima križa.¹⁸⁰ S obzirom na tu činjenicu i titular sv. Teodora, zaštitnika bizantske vojske, crkva je vjerojatno izvorno možda iz 6. stoljeća. Tako dogradnja pilastara predstavlja konstruktivnu adaptaciju crkve kakva je zabilježena na većemu broju objekata u ranome srednjem vijeku, vjerojatno između 11. i 13. stoljeća.¹⁸¹

Ranokršćanska crkva sv. Ivana u Bolu

Crkva sv. Ivana¹⁸² nastala je uz nekadašnje bizantsko utvrđenje¹⁸³ na poluotoku Glavica u Bolu, nad ostatcima sklopa iz 6. stoljeća. Ti su ostatci prezentirani na nižoj razini, gdje se danas mogu vidjeti zidovi jedne kasnoantičke prostorije ukrašeni freskama s marmorziranim poljima i ostatci konstrukcije njezine naknadne prenamjene u presvođenu cisternu.¹⁸⁴ Prva je faza crkve izgrađena vjerojatno u 7. st. kao ranokršćanska jednobrodna građevina bez apside, presvođena bačvastim svodom, danas vidljivim na pročelju crkve.¹⁸⁵

Slika 47 — Tlocrt ranokršćanske crkve sv. Tudora kod Nerežišća (prema: Chevalier 1995b, Pl. XLIX, obradio V. Barbarić)

Slika 48 — Tlocrt ranokršćanske faze crkve sv. Ivana u Bolu (prema: Bužančić, 1991, 31, obradio V. Barbarić)

180 Vrsalović 1960a, 98–99; Belamarić et al. 1994, 95–96.

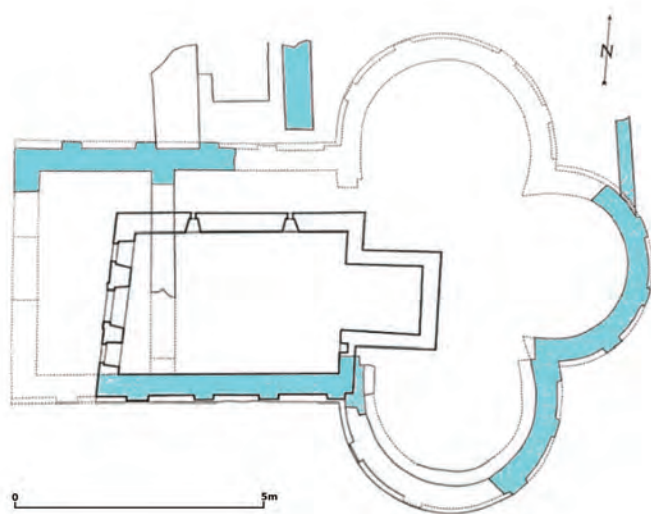
181 Barbarić, Ursić 2019, 79; Fisković 1982, 165, 181.

182 U literaturi se crkva naziva Sv. Ivan i Teodor, ali i Sv. Ivan. Za prikaz ove problematike vidi jedinicu Sv. Ivan u potpoglavlju 6.3.

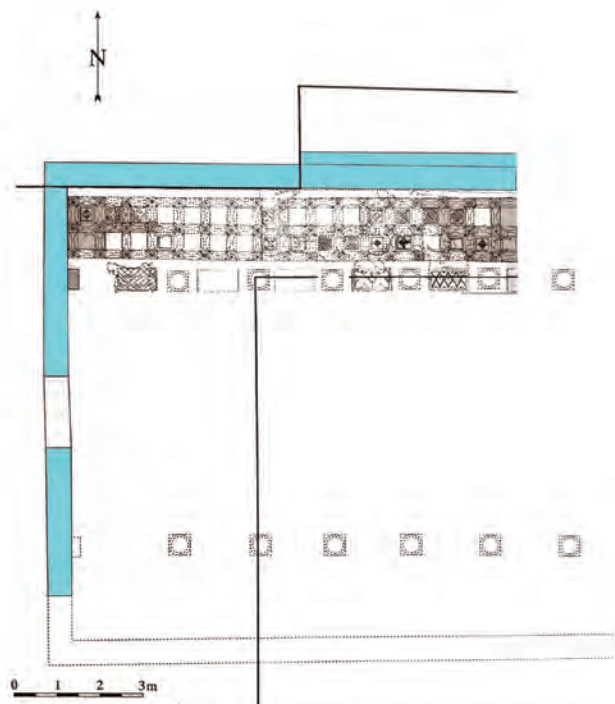
183 Belamarić (Belamarić et al. 1994, 10) i Bužančić (2000, 124) pretpostavljaju postojanje danas nepoznatoga kršćanskog objekta u sklopu bizantske utvrde (Sv. Marije?). Ostaje otvoreno pitanje njegova odnosa s nešto kasnije izgrađenom ranokršćanskom fazom Sv. Ivana.

184 Belamarić et al. 1994, 85–86.

185 Barbarić, Ursić 2019, 93; Bužančić 1991, 32–34.

Slika 49 — Ranokršćanska crkva sv. Ivana u Sutivanu
(prema: Belamarić et al. 1994, 66, obradio V. Barbarić)

Slika 50 — Tlocrt istražene površine s rekonstrukcijom istočnoga dijela ranokršćanske bazilike u Supetru (prema: Belamarić et al. 1994, 62, obradio V. Barbarić)

Ranokršćanska crkva sv. Ivana Krstitelja u Sutivanu

U istočnome dijelu Sutivana nalazi se položaj Mostir, toponim koji određuje položaj nekadašnjega samostana.¹⁸⁶ Danas se na tome položaju nalazi kasno-renesansna crkva sv. Ivana koja je izgrađena nad temeljima ranokršćanske crkve, a iskoristila je njezin sjeverni zid, pa je isti i danas očuvan.¹⁸⁷ Ranokršćanska je crkva osobitoga oblika, rijetkoga u nekadašnjoj provinciji Dalmaciji. Bila je jednobrodna s predvorjem i trikonhalnim istočnim završetkom. U centralnoj je konhi bilo svetište s oltarom, a nešto su veće bočne konhe služile liturgijskim potrebama. Dokaz tomu ostatci su svećeničke klupe prizidane unutar južne konhe.¹⁸⁸ Smatra se da je ovakav oblik služio boljoj akustici prilikom polifonoga pjevanja. Crkva je izvana bila ožbukana, a zidovi su joj bili raščlanjeni leznama i slijepim nišama. Bila je natkrivena drvenim krovom. Mramorna oltarna mensa ranokršćanske crkve očuvana je u fragmentima jer je naknadno bila upotrijebljena kao dio ulaza u kasniju crkvu.¹⁸⁹

Ranokršćanska bazilika sv. Petra u Supetru

Uz današnju su župnu crkvu očuvani ostatci veće trobrodne ranokršćanske bazilike posvećene sv. Petru.¹⁹⁰ Danas su dijelom vidljivi ostatci sjevernoga vanjskog zida, temelji kolonade koja dijeli bočni i glavni brod te mozaici koji su se nalazili u sjevernome bočnom brodu ranokršćanske crkve. Poznat je i položaj zapadnoga zida i ulaznih vrata u baziliku iako danas nije vidljiv. Ovo je jedina bračka ranokršćanska crkva s mozaičnim ukrasom. Geometrijski motivi rombova, krugova, kvadrata i Solomonovih čvorova izvedeni su upotrebom crvenih, bijelih, sivih i crnih kvadratića, a organizirani su u pravilno raspoređena kvadratna polja. Shema organizacije mozaičnih polja upućuje na

186 Fisković (1982, 199.) smatra kako toponim Mostir ne mora nužno dokazivati postojanje samostana na tome mjestu.

187 Vrsalović 1960a, 94.

188 Fisković 1982, 186, 178; Belamarić et al. 1994, 67.

189 Barbarić, Ursić 2019, 101; Belamarić et al. 1994, 65.

190 Belamarić et al. 1994, 62.

povezanost s majstorima mozaika velikih grobišnih bazilika u Saloni.¹⁹¹ Najveći dio te monumentalne ranokršćanske bazilike nikada nije istraživan jer se nalazi pod današnjom župnom crkvom.¹⁹²

Ranokršćanska crkva na poluotoku sv. Nikole u Supetru

Uz današnje supetarsko groblje vidljivi su ostatci antičkih zidova. Autori ih pripisuju ostacima antičke gospodarske vile¹⁹³ ili, pak, grobišne crkve kasnoantičkoga naselja.¹⁹⁴ Prepoznato je mjesto ulaza, nekada lučno zasvođenoga, i tri kvadratne prostorije u nizu, među kojima je ona u sredini imala funkciju cisterne.¹⁹⁵ Dva ranokršćanska sarkofaga s poluvaljkastim poklopcima, još uvijek u funerarnoj funkciji, nalaze se uz apsidu crkve sv. Nikole.¹⁹⁶ Chevalier ranokršćansko groblje na ovom mjestu datira u 5. ili 6. stoljeće.¹⁹⁷

Slika 51 — Detalj sačuvanoga dijela mozaika bočnoga broda ranokršćanske bazilike u Supetru (foto: L. Ursić)

Slika 52 — Ranokršćanski sarkofag uz crkvu sv. Nikole na supetarskome groblju (prema: Barilla 2022, 42.)

191 Belamarić 1994, 57–61.

192 Barbarić, Ursić 2019, 105.

193 Kečkemet 1998, 30–31.

194 Belamarić et al. 1994, 96; Chevalier 1995a, 273–274.

195 Belamarić et al. 1994, 95; Oznake BO 24.00 kod Stančić et al. 2004, 149–150.

196 Fisković 1981, 119–121. i bilj. 54; Oznaka BO 24.01 kod Stančić et al. 2004, 150.

197 Chevalier 1995a, 274.

6.

Srednjovjekovna sakralna topografija otoka Brača

6.1 SREDNJOVJEKOVNE CRKVE I OKOLNOSTI NJIHOVE GRADNJE

Jedna je od najosobitijih kulturnih značajka otoka Brača velik broj dobro očuvanih crkava manjih dimenzija iz vremena ranoga srednjeg vijeka. Budući da čine skupinu koja je prema brojnosti i očuvanosti jedan od najvažnijih ranih iskaza sakralne arhitektonske baštine u Hrvatskoj, odavna su prepoznate kao važan simbol lokalnoga identiteta. Za većinu njih postoji malo podataka o okolnostima, točnome vremenu i akterima gradnje. Najstarije među njima povezuju se s procesom pokrštavanja slavenskoga stanovništva doseljenoga s kopna najkasnije tijekom 9. stoljeća. Nasuprot u prethodnome poglavlju spomenutomu nedostatku materijalnih dokaza i podataka o napuštanju obalnih naselja krajem antike ili početkom srednjega vijeka, toponimi zabilježeni u *Povaljskoj listini* jasno svjedoče da je novopridošlo slavensko stanovništvo zaposjelo unutrašnjost i istočni dio otoka Brača.¹⁹⁸

Ipak, i ovaj je proces teško preciznije datirati. Može se ustvrditi kako se poznavanje populacijskih kretanja ranoga srednjeg vijeka na Braču bitno razlikuje, ovisno o dijelu otoka koji promatramo. Prema Petru Šimunoviću, neki toponimi pokazuju kako je i nakon doseljenja Slavena dio romanskoga stanovništva ostao na otoku te se postupno asimilirao.¹⁹⁹

Vrijeme ranoga slavenskog prisustva na otoku vrijeme je kada je, prema ustaljenim paradigmama proizašlima iz starijih tumačenja dvaju narativnih povijesnih vrela, onih Konstantina VII. Porfirogeneta i Ivana Đakona o „Paganiji“, „zemlji Neretvana“ i „Neretvanima“, Brač bio pod njihovom vlasti.²⁰⁰ Iako je posve jasno da preko istočnoga dijela otoka početkom srednjega vijeka doseljava novo, slavensko stanovništvo, valja zadržati oprez pri pripisivanju vlasti nad otokom nekoj od istovremenih kneževina. U novije je vrijeme to detaljno preispitao Mladen Ančić pokazavši da spomenuto područje na kopnu treba nazivati Humskom zemljom.²⁰¹ Nadalje, Ančić argumentirano tumači kako postoji opreka tumačenju o njihovoj vlasti nad otocima, među kojima je i Brač, a kojima je, prema Ivanu Đakonu, 839. godine upravljao Družjak, sudac Morjana.²⁰² Neovisno o navedenome, neosporno je da je doseljeno

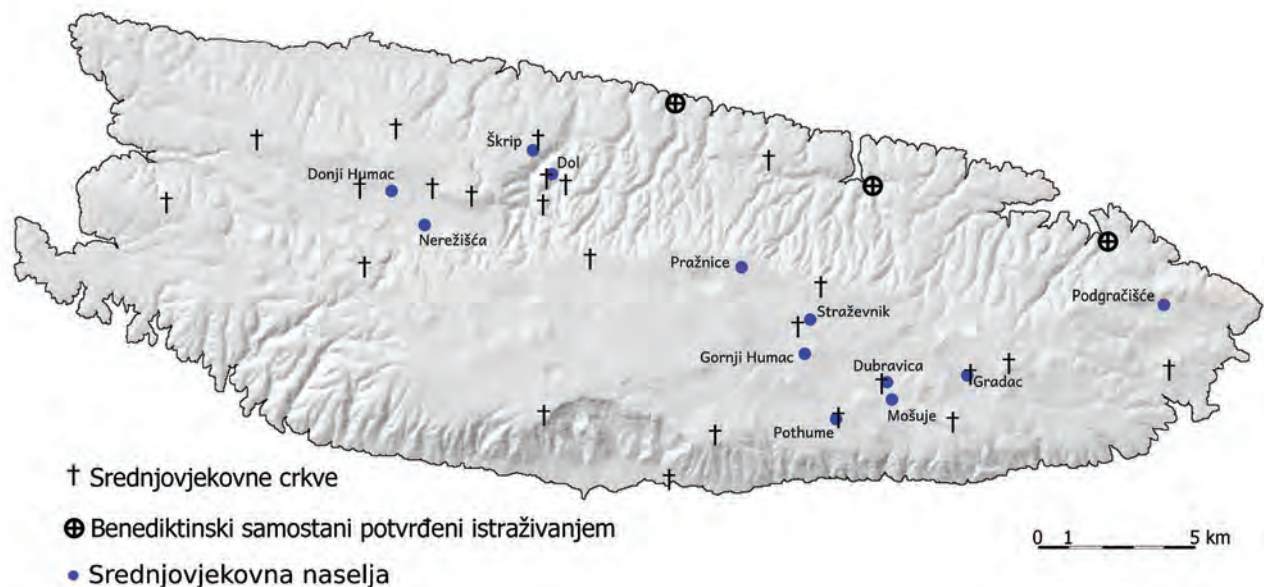
198 Šimunović 1972, 41; Barbarić, Ursić 2019, 21; Barbarić 2018, 191–192.

199 Šimunović 1972, 71; Barbarić 2018, 191–192.

200 Vrsalović 1968, 54–58.

201 Ančić 2011, 263–265; Barbarić 2018, 193.

202 Ančić 2011, 263–265.

Karta 21 — Srednjovjekovna naselja i crkve

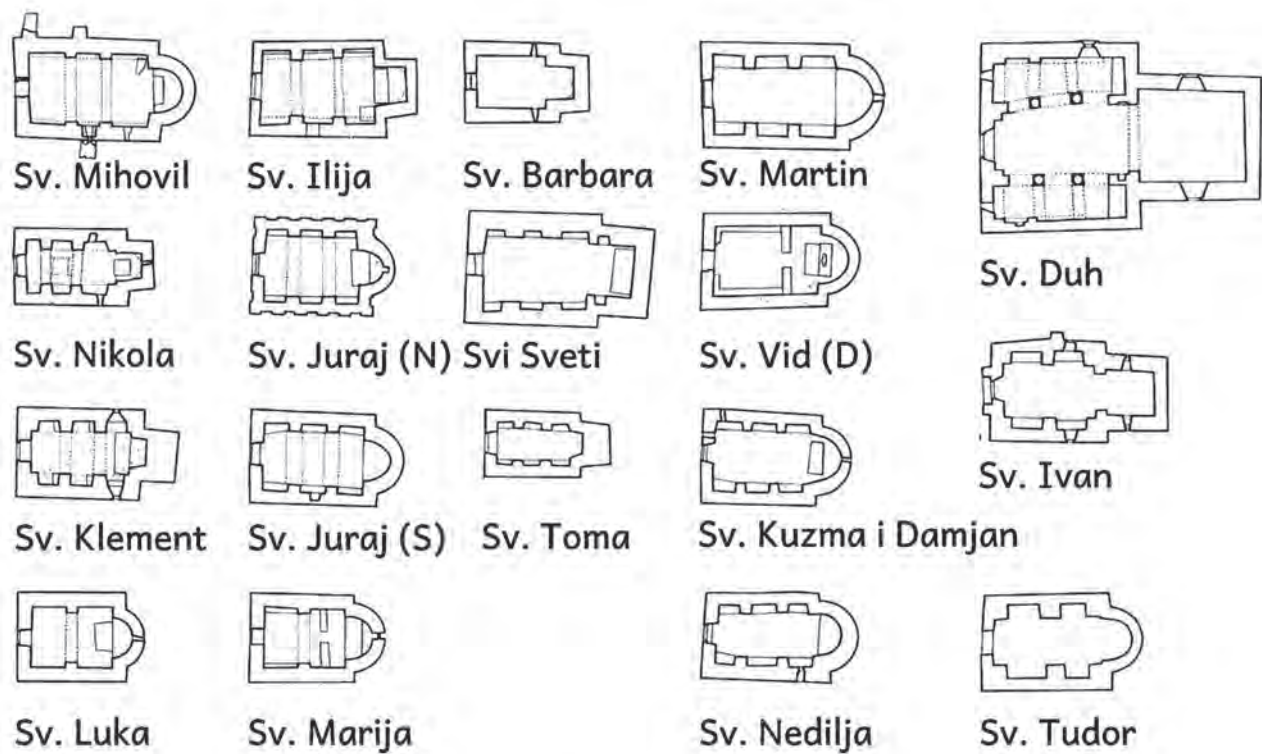
slavensko stanovništvo novo okruženje prilagodilo svojim vjerskim potrebama, pa tragove slavenske sakralne interpretacije krajobraza nalazimo na Braču na nekoliko mjesta, a najbolje su razjašnjeni na primjeru Vidove gore.²⁰³

Razdoblje druge polovice 11. stoljeća, kada je Brač postao dijelom hrvatske kraljevine, ostavilo je važan trag u sakralnome graditeljstvu otoka Brača. Raskol istočne i zapadne Crkve 1054. godine rezultirao je investiranjem u crkvene i samostanske, napose benediktinske objekte, a na stilscome polju širenjem romaničkoga stila. Tada se na Braču, osim uspostave benediktinskih samostana, pregrađuje većina starijih, ali i nastaje velik broj novih crkava iz ove skupine.²⁰⁴

Povjesničari, arheolozi i povjesničari umjetnosti na osnovi istraživanja utvrdili su da bračke srednjovjekovne crkve stilski uglavnom pripadaju predromaničkoj i ranoromaničkoj arhitekturi i vremenu između 9. i 12. stoljeća. Utvrđeno je da se stilske odlike tih ra-

203 Šimunović 1972, 278–279; Katičić 2010, 15–16.

204 Bužančić 2000, 126–127; Barbarić 2018, 193–194.

Slika 53 — Tlocrti srednjovekovnih crkava na Braču
(prema: Kečkemet 1998.)

Unutar ove skupine građevina treba obratiti pozornost na pojedine konstrukcijske elemente koji ih stilski određuju. U interijeru to se odnosi na postojanje slijepih arkada ili pak niša na bočnim zidovima, pojasnica koje dijele bačvasti svod na svodovna polja (traveje), na imposte od kamenih ploča na početku pojasnica te svod apside. Tri crkve s kupolom nad srednjim svodovnim poljem, Sv. Nikola (Sumartin) s obnovljenom kupolom, Sv. Mihovil (Dol) s očuvanim tragovima kupole te Sv. Stjepan s pretpostavljenom kupolom²⁰⁸ najzapadniji su primjeri toga arhitektonskog elementa, izvorno istočne provenijencije.²⁰⁹ Izvana je prepoznatljiv romanički stilski element, viseći luk koji uokviruje lunetu iznad nad vratnika, a javlja se tek od druge polovice 11. stoljeća. Većina ovih crkava tijekom 14. stoljeća dobila je zvonik na preslicu. Rijetke su od njih izvorno imale taj element, poput Sv. Juraj u Straževniku, na kojemu se nalazi najstariji takav sačuvani zvonik u Dalmaciji.²¹⁰

Mnoge od tih crkava građene su kao župne ili grobišne crkve malih, pastirskih naselja koja su se doseljnjem Slavena formirala u unutrašnjosti otoka. Važan izvor podataka o srednjovjekovnim naseljima jest djelo *Frammenti storici dell'isola di Brazza, Bracie Insulae Descriptio* Dujma Hrankovića iz 1405. godine. Hranković tako spominje Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dol, Pražnice, Straževnik, Gornji Humac, Pothume, Mošuje, Dubravicu, Gradac i Podgračiče.²¹¹ Do danas je život prisutan u Gornjemu Humcu, Pražnicama, Dolu, Nerežišćima i Donjemu Humcu (na mjestu nekadašnjega Gomilja), a do kraja su srednjega vijeka napušteni Gradac, Straževnik, Pothume, Dubravica, Mošuje i Podgračiče.²¹² Od raseljenih su naselja do danas sačuvane samo crkve i to Sv. Nedilja na Gradcu, Sv. Mihovil kod Gornjega Humca (Pothume), Sv. Klement i Sv. Juraj (u Straževniku) i Svi sveti (Mošuje i Dubravice), a u živućim su naseljima do danas u funkciji crkve sv. Ciprijana

Karta 23 — Crkve s visećim lukom na pročelju

Slika 54 — Dio kasnoantičkog sklopa u Lovrečini adaptiran za potrebe benediktinskoga samostana (foto: P. Antunović, obradio V. Barbarić)

208 Bužančić 2007, 256.

209 Peković 2008, 124.

210 Domančić 1960, 123–125; Barbarić 2018, 23.

211 Šimunović 1972, 66.

212 Vrsalović 1968, 107–111.

u Pražnicama, sv. Petra u Dolu, sv. Petra i Pavla, sv. Margarite i sv. Nikole u Nerežišćima, sv. Marije u Donjemu Humcu te, vjerojatno u romanskome naselju, sv. Ivana u Bolu²¹³.

U drugoj se polovici 11. stoljeća pod pokroviteljstvom hrvatskih vladara i splitskoga nadbiskupa Lovre na Braču podižu benediktinski samostani. Pučiški župnik Andrija Ciccarelli, pišući početkom 19. stoljeća,²¹⁴ spominje ih šest, u Murvici, u Postirama (Sv. Marija),²¹⁵ na Malome brigu kod Postira (Mirje), u Lovrečini (Sv. Stjepan), u Stipanskoj luci (Sv. Stjepan) i u Poveljima (Sv. Ivan Krstitelj). Do danas su arheološkim i konzervatorskim istraživanjima ubicirani u Poveljima,²¹⁶ Stipanskoj luci²¹⁷ i Lovrečini,²¹⁸ svi adaptirani unutar ruševina kasnoantičkih sklopova. Na više je mjesta u Dalmaciji primijećeno kako su samostanski sklopovi često formirani upravo unutar proporcija nekadašnjih arhitektonskih sklopova, neovisno o tome radi li se o cenobitskim, predbenediktinskim zajednicama kasnoantičkoga razdoblja ustrojenima po istočnim regulama ili pak benediktinskim samostanima.²¹⁹ U obama je slučajevima jasna praksa iskorištavanja postojećih, očito zapuštenih arhitektonskih sklopova uz adaptaciju sukladnu novim potrebama, a kako bi se pritom pojednostavnila uspostava²²⁰ i ostvarila važna organizacijska i ekonomska ušteda.

Dugotrajna istraživanja na Mirju do sada nisu potvrdila postojanje benediktinske faze izvorno ranokršćanskoga samostana.²²¹ U Stipanskoj luci i Poveljima samostani su uređeni adaptacijom ostataka ranokršćanskih sakralnih objekata, a u Lovrečini je isto napravljeno nad ostatcima kasnoantičkoga naselja u blizini ranokršćanske crkve sv. Lovre. Te su samostanske zajednice bile izložene napadima s mora, što je na koncu dovelo do njihova napuštanja. Samostan u Poveljima porušen je 1145.²²² te obnovljen 1184. o čemu saznajemo iz prvorazrednih pisanih dokumenata, *Povaljske listine* i *Povaljskoga praga*. U Poveljima su benediktinci boravili do sredine 14. stoljeća,²²³ samostan u Lovrečini prema tezi istraživača porušen je u 13. stoljeću,²²⁴ a onaj u Stipanskoj luci vjerojatno je imao sličnu sudbinu kao i naselje uz njega (čiji

213 Domančić 1960, 114–133; Kečkemet 1998, 24, 47, 59, 64–66, 91, 127–128, 147–148.

214 Ciccarelli 1802, 30; U rukopisu *Memorie degli antichi Romitori e Monasteri della Brazza Ciccarelli* navodi još jedan, Sv. Jadre kod Nerežišća (Donjega Humca).

215 Crkvu sv. Marije, ukrašenu mozaicima, spominje Vicko Prodić i navodi da su je spalili Neretljani (Gligo, Morović 1977, 237.). Ciccarelli (1802, 53) navodi kako je crkva u ruševnome stanju. Njezina točna lokacija do danas nije utvrđena, a u izvorima se spominje kao jedna od bračkih crkava u vlasništvu splitskoga kaptola (Jutrović 1941, 5). Jelinčić i Perinić Muratović (2010, 179) izlažu mogućnost da se radi o crkvi čiji se ostatci nalaze ispod današnje kapele sv. Nikole u Postirama.

216 Belamarić et al. 1994, 17–21.

217 Bužančić 2000, 110–115.

218 Bužančić 2007, 256–257.

219 Babić 2006, 99.

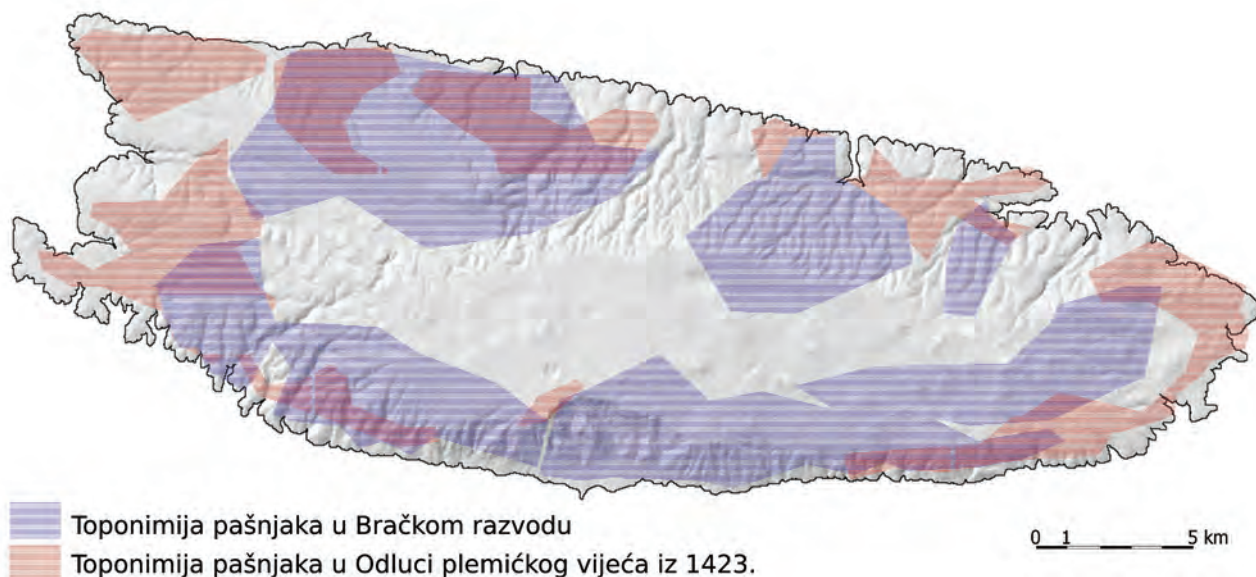
220 Cambi 2002, 248–249.

221 Postojanje istoga pretpostavio je i Emilio Marin (1980, 86), ali sudeći po rezultatima objavljenima u Kovačića (2019), nema mu traga na Mirju.

222 Ostojić 1934.

223 Bužančić 2000, 114.

224 Bužančić 2007, 252, 256.

Karta 24 — Raspored toponima pašnjaka u Odluci Bračkog plemićkog vijeća 1423. i u Bračkom razvodu (prema: Šimunović 1972, 75–76; izradio V. Barbarić)

su stanovnici izbjegli u Straževnik) jer početkom 15. stoljeća više nije bio aktivan.²²⁵

Tijekom 15. i 16. stoljeća žarišta crkvenih gradnja pomiču se prema obalama, što je posljedica više procesa koji su se tada dogodili. Dijelom je to rezultat pomora stanovništva uslijed epidemije kuge u prvoj polovici 15. stoljeća kada je velik broj naselja u unutrašnjosti trajno napušten ili bespovratno populacijski reduciran.²²⁶ Istovremeno se, prestankom opasnosti s mora, stvaraju uvjeti za naseljavanje sjeverne i zapadne obale otoka, što rezultira začetcima današnjih naselja. Šimunović²²⁷ smatra kako se odluka bračkoga plemićkog vijeća u Nerežišćima 1423. o dodjeli novih pašnjaka u priobalnim dijelovima otoka, što je posredno dovelo do uspostave pastirskih staništa u primorskim dolcima, treba smatrati „rođendanom primorskih naselja“. Demografski se preduvjeti takvu procesu ostvaruju doseljavanjem izbjeglica pred osmanskim osvajanjem od druge polovice 15. stoljeća pa nadalje. Jezgre novih naselja formirale su se uz novoizgrađene crkve u Pučišćima, Postirama, Supetru, Sutivanu, Mircima i Milni.²²⁸ U naseljima u unutrašnjosti koja su nastavila sa životom, Nerežišćima, Gornjemu Humcu, Pražnicama i Donjemu Humcu, postojeće župne crkve tada su proširene ili su pak izgrađene nove,²²⁹ a tako i u Bolu.²³⁰

225 Bužančić 2000, 108; Barbarić 2018, 196–197.

226 Vrsalović 1968, 134.

227 Šimunović 1972, 76–77.

228 Vrsalović 1968, 135–144.

229 Vrsalović 1968, 269.

230 Vrsalović 1968, 273; Barbarić 2018, 197.

6.2. SAKRALIZACIJA KRAJOLIKA U SREDNJEMU VIJEKU

Proučavanjem položaja i lokacija na kojima su nastale, uočava se niz srednjovjekovnih bračkih crkava koje su nastale na svetim mjestima iz različitih razdoblja i triju vjerskih struktura. Najstarija je od njih ona prapovijesna tijekom koje je uglavnom riječ o istaknutim mjestima u krajoliku na kojima je prapovijesno otočko stanovništvo podizalo grobne ili pak kulturne kamene gomile.²³¹ Velik je broj takvih mjesta u prapovijesnoj topografiji Brača, no samo je na nekoj od njih poslije izgrađen kršćanski vjerski objekt. Poveznice između tih dvaju aspekata svetosti koji ujedinjuju dva konceptualno nepoveziva objekta, gomilu i crkvu, jesu mjesta na kojima su izgrađene. Takav slučaj zabilježen je na lokalitetima crkve sv. Duha, na rubu visoravni južno od Gornjega Humca, nadalje na lokalitetima crkve sv. Kuzme i Damjana, smještene na jednome od dvaju vrhova brda Smrčevika, te crkve sv. Mihovila, u blizini dviju lokava koje su napajale ljude i stoku stanovnika napuštenoga sela Pothuma.²³²

U svim je trima slučajevima mjesto za gradnju crkve odabrano iz istoga razloga zbog kojega su nastale prapovijesne gomile. Na lokalitetima Sv. Duha te Sv. Kuzme i Damjana u pitanju je sakralno obilježavanje prostora na istaknutim vrhovima, a na lokalitetu Sv. Mihovila u pitanju označavanje, potvrđivanje prava vlasništva nad vodom, resursom od životne važnosti na otoku bez pitke vode. Na svakoj je od njih kamen s plašta prapovijesnih gomila iskorišten prilikom gradnje crkve ili ogradnoga zida, što je na primjeru Sv. Kuzme i Damjana rezultiralo gotovo potpunom razgradnjom gomile. Na osnovi sačuvanih tragova, čini se kako je gradnjom Sv. Mihovila jedna velika gomila u potpunosti razgrađena, a na drugoj su ostali otkriveni prapovijesni i/ili srednjovjekovni grobovi. Vjerojatan

Karta 25 — Sv. Mihovil i gomile (karta: OpenStreetMap, doradio: V. Barbarić)

Slika 56 — Sveti Duh kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 57 — Sv. Mihovil i prapovijesna gomila kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

²³¹ Barbarić 2011.

²³² Stančić et al. 2004, 56, 100, 107; Barbarić, Ursić 2019, 25. Kod Sv. Kuzme i Damjana postojanje gomile je utvrđeno 2015. godine terenskim obilaskom autora.

Slika 58 — Vidova gora (foto: P. Antunović)

Karta 26 — Vidova gora i Drakonjina špilja (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

razlog zbog kojega sva tri navedena primjera nalazimo baš na bračkoj visoravni jest koncentracija prapovijesnih gomila na tome najnaseljenijemu području otoka Brača u vremenu srednjega vijeka.

Najzanimljiviji su primjeri preslojavanja uočljivi u vezi sa slavenskim pretkršćanskim vjerovanjima. Takvi su primjeri potvrđeni u prostoru upravo preko kršćanskih crkava koje se nalaze na ključnim mjestima u krajoliku i nose imena svetaca čiji su kultovi diljem slavenskoga svijeta procesom pokrštavanja u srednjem vijeku preslojili one slavenske. Posebno je tu indicativna toponimija Vidove gore i s njom povezanoga prostora jer u sebi krije jasno čitljive prežitke slavenskih vjerovanja. Crkva sv. Vida na Vidovoj gori polazišna je točka za tumačenje toga prostora zato što je kult sv. Vida u slavenskome svijetu tijekom procesa pokrštavanja često zamjenjivao svetišta vrhovnoga slavenskog boga Peruna, smještena na gorskim vrhuncima.²³³ Sukladno tumačenju koje je za ovaj prostor iznio Radoslav Katičić, Perunovo svetište na Vidovoj gori valja promatrati kao mjesto njegova dvora na *gori*, u krošnji *drveta svijeta*. Prema slavenskoj mitološkoj interpreta-

233 Katičić 2010, 22; Barbarić, Ursić 2019, 25.

ciji, *dole*, ispod *gore*, u *duplji* među korijenjem *drveta svijeta* nalazi se obitavalište njegova božanskoga antipoda, stočnoga boga Velesa. On, u obliku zmaja, zmiје ili zvijeri – medvjeda u godišnjemu ciklusu napada Peruna, utjelovljena u liku ptice grabljivice. Budući da je Perun moćniji, u *božanskome boju* pobjeđuje Velesa, a ovaj se zatim povlači u svoje sklonište uz vodu ili u utrobu zemlje kako bi skupljao snagu do idućega *boja*. U ovome je slučaju mitološkom interpretacijom prostora ta točka fiksirana u Drakonjinoj (Zmajevoj) špilji, čime ona dobiva svoj vjerski smisao unutar slavenskoga, pretkršćanskoga tumačenja krajolika.²³⁴

Osim sv. Vida, u slavenskome je svijetu poznato da su mjesta Perunova kulta zamjenjivale crkve s titularima sv. Ilije, sv. Mihovila i ponekad sv. Jurja.²³⁵ U svakoga je od njih veza jasna, sv. Ilija je, poput Peruna, gromovnik, a sv. Mihovil i sv. Juraj pobjeđuju zlo, prikazano u obliku Sotone ili zmaja. Iako nije u potpunosti jasno u koliko je slučajeva u bračkim crkvama posvećenima tim svetcima moguće vidjeti vezu s poganskim kulturnim mjestima, okolica crkve sv. Ilije kod Donjega Humca otkriva takve spone, što je dijelom prepoznao već Petar Šimunović. Izgrađena je na mjestu rimskoga mauzoleja te je gotovo u potpunosti sažidana od njegovih dijelova.²³⁶ Obližnje brdo zove se Trišćenik (od *trisk* – grom), što u kombinaciji s odabirom titulara sv. Ilije gromovnika upućuje na pretkršćanske, slavenske elemente prilikom odabira titulara crkve. Na to se vezuje naziv obližnje lokve – Poganica.²³⁷ Kako je sveti

234 Katičić 2010, 17–18; Barbarić, Ursić 2019, 25.

235 Belaj 2009, 178–180.

236 Fisković, Fisković 2011.

237 Šimunović 1972, 226.

Ilija u Hrvata čest supstitut slavenskomu Perunu,²³⁸ a *poganica* prema Šimunoviću u pučkoj predaji predstavlja zloduha, blizina crkve toga naslovnika i spomenuta mitološka povezanost vode i kulta Mokoši opravdava pretpostavku da je tu moglo biti sveto mjesto slavenskoga ženskog božanstva.²³⁹ Ukoliko je tomu tako, utoliko je potrebno utvrditi lokaciju treće svete točke u prostoru, možda jame kakva postoji na padinama Trišćenika. Navedene elemente nalazimo dijelom objedinjene u bračkim predajama o Rudici (Irudici) i Poganici. Zaštitni zagovor protiv Rudice, koju munjama proganja sv. Ilija dok je pokušava zaštititi njezina majka Poganica, zabilježen je u bračkoj pučkoj predaji, a poznat je i na širemu geografskom području Dalmacije i Hercegovine kao odjek biblijske priče o smrti Ivana Krstitelja.²⁴⁰ Prema drugoj zabilježenoj predaji, prilikom nevremena na Vidovoj se gori glogovim kolcima tuku dvije vještice, Poganica i Irudica, što također asocira na poganska vremena.

Kapišće, toponim koji čuva prežitak običaja slavenskoga poganstva, a označava mjesto na kojemu su se prinosile žrtve, u *Povaljskoj je listini* zabilježen kao u *Kapišće svete Marije*.²⁴¹ To je indikativna referencija na crkvu sv. Marije (danas Sv. Nedilja) u Gradcu koja nam pokazuje kako je u 12. stoljeću, unatoč pokršćavanju, još uvijek bila živa poganska tradicija, makar u formi očuvanja toponima ili naziva mjesta od vjerske važnosti. Nadalje, osim prethodno navedenoga vezano za Vidovu goru i Drakonjinu špilju, slični prežitci naziru se vezano i za zabilježene toponime Vilišće, Trbišće i Stup.²⁴²

Na manjemu je broju ranokršćanskih crkava, Sv. Duh u Škripu, Sv. Ivan u Bolu, Sv. Stjepan u Stipanskoj luci i Sv. Tudor na Glogoviku (kod Nerežišća), istraživanjem utvrđen kontinuitet sakralne upotrebe adaptacijom svodovnih sustava u srednjemu vijeku.²⁴³ Zanimljivo je primijetiti kako su u Sv. Tudoru u dograđene pilastre ugrađene spolije, tri ulomka ranokršćanskih sarkofaga s oznakama križa, kao obična kame-na građa, bez namjere ostavljanja vidljiva znaka križa. Slična je praksa zabilježena i u Sv. Ivanu u Bolu.²⁴⁴ S druge strane, na pojedinim je srednjovjekovnim objektima

238 Belaj 2009, 179–180.

239 Šimunović 1972, 226; Belaj 2009, 178–179; Igor i Vicko Fisković smatraju da toponim Poganica »...proizlazi iz znanja o prijašnjem postojanju poganskih spomenika ili "opakih sadržaja", u prkos kojima je crkvice sv. Ilije narasla uz rušenje mauzoleja nepoznatog Rimljanina.«, Fisković, Fisković 2011, 22–23; Barbarić 2018, 192–193; Barbarić, Ursić 2019, 27.

240 Šimunović 1972, 226; Dragić 2017, 138–140. Sasvim je moguće na temelju navedenoga primjera pretpostaviti lokalno prepletanje dvaju narativa, odjeka pretkršćanskoga slavenskoga poganstva i kasnijega narativa vezana za negativnu ulogu Salome (Poganica) i Herodijade (Rudica) kao poganskih aktera smrti Ivana Krstitelja.

241 Šimunović 1972, 28, 33.

242 Šimunović 1972, 198, 279, bilješke 42, 326a i 337. Referencu o etimologiji riječi *stup* i njegovu povezanost s toponimom *Balan* na Kozjaku te razjašnjenje etimologije toponima *Tribižine*, također na Kozjaku, vidi u Burić 2011, 65–66.

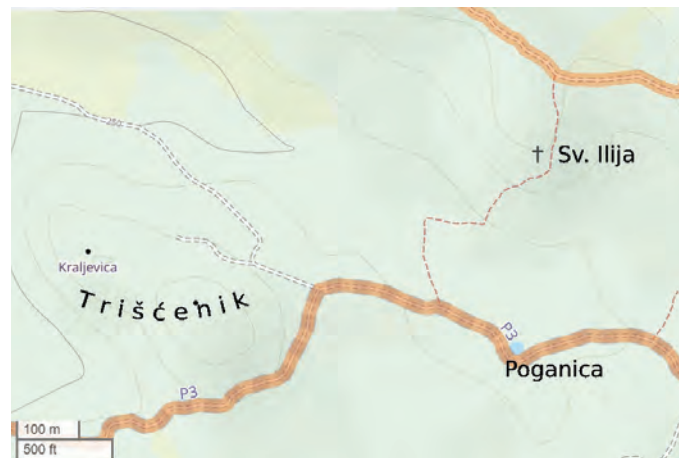
243 Fisković 1985, 141; Bužančić 1991; Bužančić 2000, 110; Belamarić et al. 1994, 94–95; Migotti 1992.

244 Belamarić et al. 1994, 86, 94–95; Vrsalović 1960a, 98–99; Fisković (2000, 244–245.) ističe kako se u slučaju gradnje pilastara sv. Tudora radi o nijekanju izvornoga značenja (simbola križa, op.a.). U navedenome je smislu zanimljiv nalaz fragmenata pluteja oltarne ograde uzidanih unutar zida kojim je naknadno pregrađena crkva cenobija na Mirju, također bez namjere ostavljanja

na kojima se nije otkrila izvorna ranokršćanska faza također zabilježeno postojanje ranokršćanskih spolija. Radi se o srednjovjekovnim crkvama sv. Kuzme i Damjana na Smrčeviku, sv. Vida i sv. Mihovila kod Dola, sv. Jurja kod Nerežišća²⁴⁵ te sv. Ilije kod Donjega Humca.²⁴⁶ Navedene se crkve redom nalaze na istaknutim točkama u prostoru, a odabir naslovnika, sv. Mihovila, sv. Jurja, sv. Vida i sv. Ilije, redom svetaca koji su česti supstituti slavenskim božanstvima na njihovim svetim mjestima,²⁴⁷ upućuje na mogućnost da je njihova gradnja bila najuže vezana za kršćansko preslojavanje poganskih prežitaka.

Karta 27 — Crkve sa spolijama ugrađenima u konstrukciju oltara

Karta 28 — Sv. Ilija i obližnji relevantni toponimi

križeva vidljivima. Autorica objave rezultata istraživanja ne referira se detaljnije na pitanje razloga i datacije navedene pregradnje, ostaje tek nejasno smatra li da je u pitanju novovjeka intervencija. Vidi: Kovačić 2019, 65.

²⁴⁵ Belamarić et al. 1994, 91–94; Fisković 2000, 242–244.

²⁴⁶ Fisković, Fisković 2011, 23–24.

²⁴⁷ Belaj 2009, 175, 179–180; Barbarić 2018, 195–196.

Slika 59 — Impost sa znakom križa ugrađen u oltar Sv. Jurja na Jurjevu brdu (prema: Belamarić et al. 1994, 94.)

Slika 60 — Pilastar bifore kao stipes oltara Sv. Vida iznad Dola (foto: L. Ursić)

Upotrebu spolija u tim slučajevima treba povezati s potrebom graditelja za osnaživanjem duhovne veze s kršćanskim iskonom.²⁴⁸ Osim apotropejskoga aspekta ugrađivanja ulomaka s križem u vidljive dijelove objekata sakralne, ali i profane²⁴⁹ namjene, ugrađivanjem ulomaka s križem u konstrukciju oltara nedvojbeno je naglašena namjera posvete i funkcioniranja takve spolije kao svojevrsne relikvije.²⁵⁰ Osobito su zanimljivi navedeni primjeri takve prakse na mjestima u prostoru u kojima se u ranome srednjem vijeku morala učvrstiti kršćanska sakralna komponenta, a čiji su korisnici bili skloni starijoj, slavenskoj vjeri. To je na svim primjerima obavljeno ugradnjom ranokršćanske spolije u konstrukciju oltara, osim možda u Sv. Mihovila. Naime, u crkvi sv. Mihovila nosači glavnoga i bočnoga oltara također nose znak križa, no nije sigurno jesu li ranokršćanskoga postanka ili su uklesani prilikom gradnje, kao što je to napravljeno na prošupljenome sarkofagu koji je u toj crkvi iskorišten kao okvir ulaznih vrata.²⁵¹ Ovi primjeri jasno pokazuju kako na otoku Braču, s obzirom na očuvanost i brojnost mjesta sa sakralnim sadržajima i dobro dokumentirane toponijske slojeve, postoji potencijal za prepoznavanje novih lokaliteta koji čuvaju prežitke slavenske sakralne interpretacije krajolika.²⁵²

Nekolicina bračkih srednjovjekovnih crkava građena je na mjestima koja nisu bila u neposrednoj blizini tadašnjih naselja, već je njihova funkcija zadana istaknutim položajima na kojima su izgrađene. Takve su crkve, od istoka prema zapadu otoka, sv. Nikole na Glavici, sv. Tome, sv. Duha kod Gornjega Humca, sv. Vida na Vidovoj gori, sv. Jurja na Bračuti, sv. Mihovila i sv. Vida kod Dola, sv. Barbare, sv. Jurja kod Nerežišća, sv. Ilije, sv. Luke i sv. Marije na Stomorici te sv. Martina

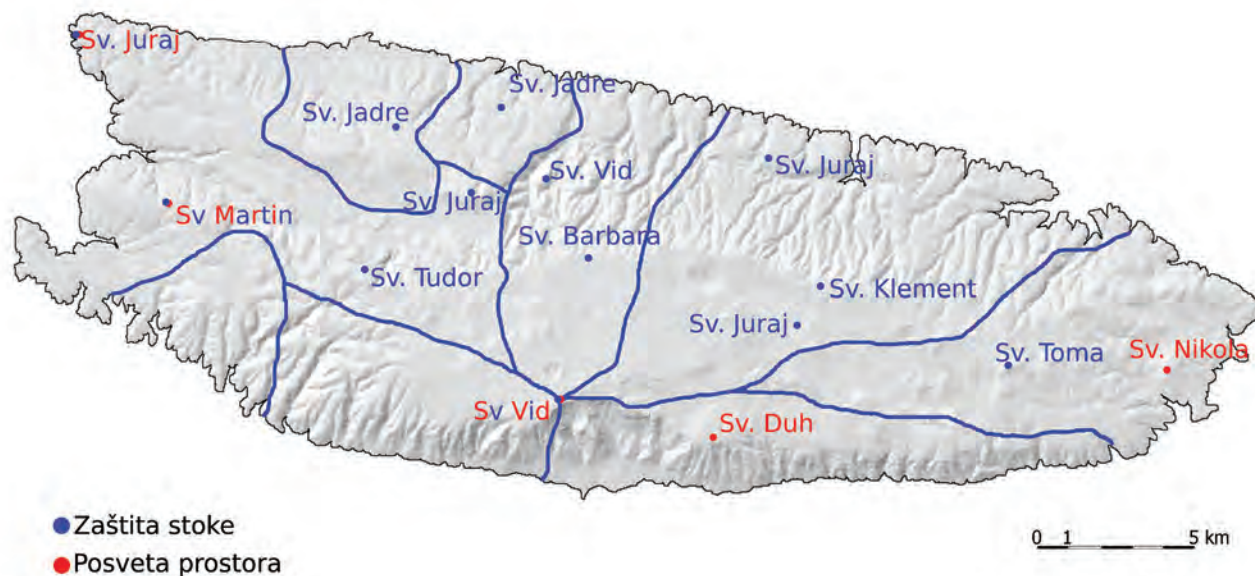
248 To je uočio i detaljno razložio Igor Fisković. Vidi: Fisković 2000, 240–241.

249 Kao što je vidljivo na većemu broju srednjovjekovnih, ali i kasnijih spomenika u Dalmaciji. Za primjer vidi: Babić 1985, 26–28.

250 Babić 1985, 42; Babić 2006, 102.

251 Fisković 2000, 244; Belamarić et al. 1994, 93.

252 Barbarić 2018, 195–196.

kod Bobovišća.²⁵³ Te su crkve izgrađene tijekom stoljeća srednjega vijeka tijekom dugotrajnoga procesa sakralizacije krajolika pri čemu su na ključnim mjestima u krajoliku podizani sakralni objekti koji su imali svrhu zaštite prostora, ljudi i aktivnosti koje se uz njih provode. U nedostatku povijesnih podataka, naslovnici često detaljnije govore o poticajima njihovoj gradnji i pobližoj ulozi u tome procesu. Tako su crkve sv. Nikole na Glavici i sv. Luke vezane za plovidbu i zaštitu pomoraca, a crkva sv. Nikole k tome predstavlja i navigacijski orijentir.²⁵⁴ Istu ulogu, uvažavajući njezin istaknut položaj ispred odabira titulara, možemo pripisati i crkvi sv. Martina, smještenoj na iznimno važnoj navigacijskoj točki pri plovidbi između Brača, Šolte, Hvara i Visa. Tu možemo pridružiti i crkvu sv. Jurja na zapadnome

Karta 29 — Sakralizacija prostora s konfinima Bračkog razvoda i zaštitnim crkvama (prema: Šimunović 1972, 75, izradio V. Barbarić)

253 Domančić 1960, 114–133; Kečkemet 1998, 24, 39, 49, 65–66, 74, 114, 128, 149, 167–168, 172.

254 Praničević Borovac 2012, 106–107, 212.

rtu Brača, danas nepoznate točne lokacije kod uvale Svićuraj, koju spominju Ciccarelli i neki raniji izvori, ali i crkvu sv. Duha, smještenu na istaknutome položaju na rubu bračke visoravni, okrenutu Hvarskomu kanalu te, svakako, Sv. Vida na Vidovoj gori.²⁵⁵ Crkve sv. Nikole, sv. Jurja, sv. Martina, sv. Vida i sv. Duha tako u smislenome činu sakralizacije obujmljuju otočni prostor.

Od crkava izvan nekadašnjih naselja smještenima uz kopnene komunikacije valja spomenuti crkvu sv. Barbare, smještenu na starome putu od Pražnica do Nerežišća koji se na tome mjestu račva i spušta prema sjeveru, k Dolu i Lovrečini. Odabir naslovnice odgovara stočarskomu krajoliku jer se Barbara zadržava kao zaštitnica od nevremena i groma. Natpisna ploča postavljena na pročelju crkve sv. Tome, iako novijega datuma, upućuje na sličnu ulogu namijenjenu ovom svetcu na ovoj istaknutoj točki u krajoliku.²⁵⁶ Nadalje, Šimunović je primijetio kako se prilikom određivanja srednjovjekovnih područja pašnjaka (*confinia*), koje nalazimo zabilježene u Bračkome razvodu, pazilo da je na svakome od njih crkva s titularom za koji se vezuje zaštita stoke.²⁵⁷

Neke od spomenutih crkava izgrađene su na antičkim lokalitetima, Sv. Luka, Sv. Marija – Stomorica i Sv. Juraj na Bračuti.²⁵⁸ Na osnovi dostupnih podataka, čini se kako navedeno ne implicira kontinuitet kulta iz antičkoga razdoblja na predmetnim lokacijama, već svjedoči o ponovnome zaposjedanju točaka od prostorne i/ili ekonomske važnosti.

255 Barbarić 2018, 194–195; Ciccarelli 1802, 53.

256 Regan, Nadilo 2007, 340; Barbarić 2018, 195.

257 Šimunović (1972, 76, 102) spominje svetce Andriju, Jurja, Klementa papu, Martina i Tudora. Tu možemo dodati i sv. Barbaru, sv. Vida, a možda i sv. Tomu po osnovi zaštite od munje i nevremena (vidi navedene jedinice u potpoglavlju 6.3.); Badurina 1979, 138, 308–309, 331.

258 Stančić et al. 2004, 138, 148, 150; Barbarić 2018, 195.

6.3. INVENTAR SREDNJOVJEKOVNIH CRKAVA I LOKALITETA

Sv. Ivan Krstitelj u Povljima

U 9. je ili 10. stoljeću na mjestu napuštenoga ranokršćanskog sklopa²⁵⁹ zaživio benediktinski samostan. Krstionica je preuređena u priručnu crkvu. S njezine je istočne strane dograđen kapitul (možda već u ranokršćanskoj fazi), a monasi su stanovali u prostoru nekadašnjega ranokršćanskog svetišta. Taj je samostan porušen 1145. u napadu Mlečana ili pak omiških gusara.²⁶⁰ Iz toga doba potječe kult sv. Ivana Povaljskoga, čije su se relikvije čuvalе u nekadašnjemu krsnom zdencu, tada oltarnome grobu.

Prema jednoj je inačici legende ovaj svetac za života bio monah toga samostana, a druga, koju je zapisao kroničar Vicko Prodić u 17. stoljeću, izjednačava ga sa sv. Ivanom Milostinjarom, aleksandrijskim patrijarhom iz 7. stoljeća.²⁶¹ Ovaj je kult bio predmetom iznimno važnoga hodočašća u srednjemu i dijelom u novome vijeku. Važnosti štovanja ovoga svetca pridonio je niz legenda koje mu pridaju ulogu zaštitnika od kužnih bolesti.

Drugu obnovu samostana vezujemo za 1184. godinu i opata Ratka. Tada je obnovljen benediktinski samostan i priznati svi njegovi prijašnji posjedi. To je zapisano u dvama iznimno važnim povijesnim spomenicima, *Povaljskome pragu* i *Povaljskoj listini*. *Prag* se nalazio nad novootvorenim ulazom u crkvu, a na njemu je najstariji sačuvani natpis pisan hrvatskom ćirilicom. Na njemu se imenom spominje brački knez Brečko, a potpisao ga je jedan od prvih imenom poznatih klesara na tlu Hrvatske, Radonja. U *Povaljskoj se listini* iz 1250., prijepisu dokumenta iz 1184., navodi zapis o toj obnovi i popis područja u okviru posjeda samostana. Također je pisana hrvatskom ćirilicom i jedan je od najvažnijih i najstarijih hrvatskih povijesnih i jezičnih spomenika uopće.²⁶²

Slika 61 — Obnovljeni zdenac krstionice ranokršćanske crkve u Povljima – konfesija crkve benediktinskoga samostana (foto: L. Ursić)

Slika 62 — *Povaljski prag* – nadvratnik crkve benediktinskoga samostana u Povljima (foto: Z. Alajbeg)

259 Vidi potpoglavlje 4.2.

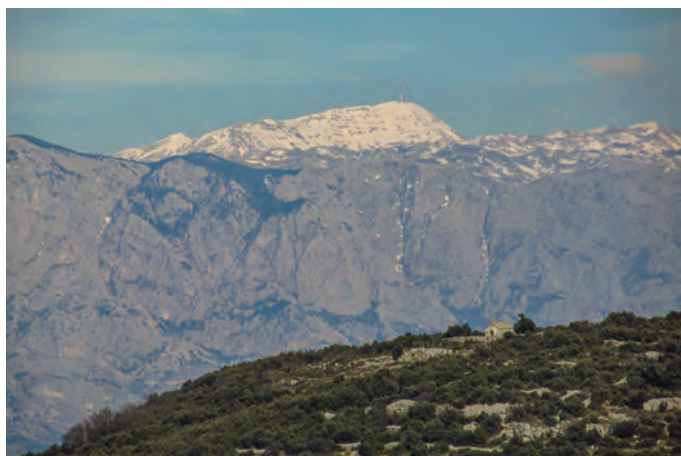
260 Belamarić et al. 1994, 17; Barbarić, Ursić 2019, 41.

261 Belamarić et al. 1994, 17; Barbarić, Ursić 2019, 41.

262 Šimunović 1972, 19–64; Belamarić et al. 1994, 17.

Slika 63 — Oltar crkve sv. Nedilje na Gradcu (foto: L. Ursić)

Slika 64 — Pogled na crkvu sv. Tome s Huma (foto: P. Antunović)

Ovaj je samostan u više navrata poharan te su ga benediktinci napustili u 14. stoljeću.²⁶³ Današnja je crkva građena u 16. ili 17. stoljeću, a od 18. stoljeća do prve polovice 20. stoljeća dobila je svoj današnji oblik dodavanjem bočnih brodova i predvorja. Današnji zvonik izgrađen je u drugoj polovici 19. stoljeća.²⁶⁴ U unutrašnjosti crkve pozornost privlače bočni oltari Gospe od Ružarija i Srca Isusova, vjerojatno radovi iz druge polovice 17. stoljeća nasljednika poznata pučiškoga klesara Tripuna Bokanića.²⁶⁵

Za mletačke uprave nad otokom Bračom sredinom 16. stoljeća ranokršćanska apsida i zidovi nad njom fortificiraju se srednjovjekovnom obrambenom kulom obrubljenom kruništem kako bi se povaljska opatija zaštitila od pomorskih prepada flote Otomanskoga Carstva s obližnjih prekoobalnih područja.²⁶⁶

Sv. Nedilja na Gradcu

Crkva sv. Nedilje nalazi se na obronku brda Gradac. Bila je župna crkva srednjovjekovnoga naselja Gradac koje se spominje u 12. stoljeću u *Povaljskoj listini*, u kojoj se crkva spominje pod nazivom Sv. Marija. Gradac je u stoljećima srednjega vijeka bio glavno otočko naselje na području koje je naselilo stanovništvo pridošlo s kopna. Raseljen je u 16. stoljeću.²⁶⁷ Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom presvođena bačvastim svodom bez pojasnica. Unutarnji zidovi raščlanjeni su dubokim nišama, a oltar je smješten u niši apside pod polukupolom. Na južnome je zidu uz apsidu jedan prozorčić, jedini izvor svjetla u crkvi. Iznad pročelja nalazi se zvonik na preslicu koji je kasnije dograđen. Oko crkve nalaze se grobovi s masivnim poklopnicama iz vremena između 13. i 15. stoljeća.²⁶⁸

Sv. Toma kod Nadsela

Crkva sv. Tome nalazi se na zapadnome vrhu Gra-

²⁶³ Domančić 1960, 135.

²⁶⁴ Kečkemet 1998, 85–86.

²⁶⁵ Staničić 2012, 43–46; Barbarić, Ursić 2019, 43.

²⁶⁶ Domančić 1960, 133; Barbarić, Ursić 2019, 43.

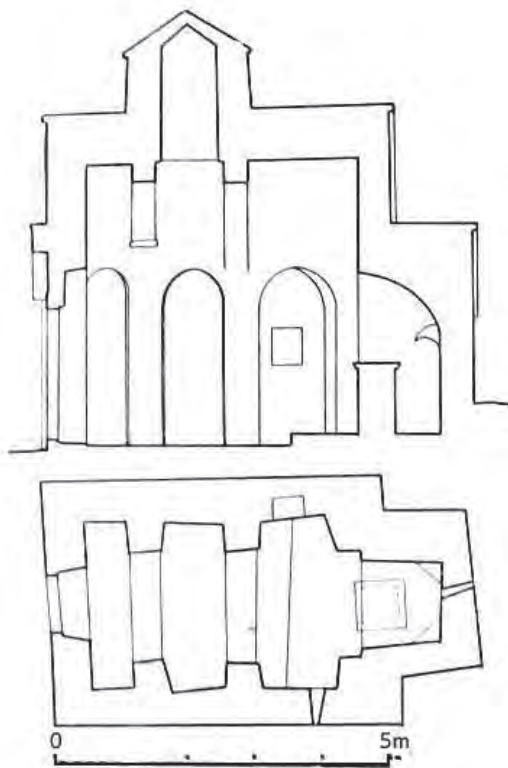
²⁶⁷ Domančić 1960, 126–127.

²⁶⁸ Domančić 1960, 126; Barbarić, Ursić 2019, 45.

bovika iznad današnjega zaseoka Nadsela. Crkva je jednobrodna s kvadratnom apsidom, a presvođena je bačvastim svodom bez pojasnica.²⁶⁹ Unutrašnjost je raščlanjena trima parovima niša. Nad pročeljem nalazi se naknadno dograđeni zvonik na preslicu. Uz sjeverni zid crkve jedan je grob pokriven dugačkom poklopnicom. Novi nadvratnik i ploča s natpisom na pročelju crkve potječu s kraja 19. stoljeća. Natpis govori o zazivu zaštite od munje i tuče.²⁷⁰ Crkva sv. Tome najmanja je predromanička građevina otoka Brača.

Sv. Nikola kod Selaca

Crkva sv. Nikole između Sumartina i Selaca nalazi se na uzvisini Kruška. Nije pripadala određenom naselju, pa je vjerojatno građena kao zavjetna crkva ili orijentir pomorcima pri plovidbi Bračkim kanalom. Crkva je jednobrodna s kvadratnom apsidom. Bočni su zidovi iznutra raščlanjeni dvama parovima lezena i dubokim slijepim nišama nejednake širine. Nad lezenama počivaju dvije pojasnice bačvastoga svoda, zapadna nad impostima, a istočna izravno nad lezenama. U središnjemu traveju nalazi se kupola bez otvora. S vanjske južne i sjeverne strane nalaze se slijepi lukovi, a pokriven je četverostrešnim krovom. Apsida je natkrivena polukupolom koja počiva na trompama. Izvorna ulazna vrata bila su nešto uža od današnjih, što se vidi po tragovima na sačuvanome nadvratniku. Nad vratima je viseći luk pokriven kamenim pločama uokvirujući zazidanu lunetu.²⁷¹ To je najzapadnija sačuvana kupola toga doba na dalmatinskim otocima i pokazuje prostorni doseg utjecaja bizantske arhitekture na zapadu.²⁷²

Slika 65 — Presjek i tlocrt Sv. Nikole kod Selaca (prema: Domančić 1960, 114, obradio V. Barbarić)

Slika 66 — Sv. Nikola kod Selaca (foto: L. Ursić)

269 Domančić 1960, 127; Barbarić, Ursić 2019, 41.

270 Gjurašin 2012, 48–49. Na natpisu piše: „Od munje i grada oslobodi nas Gospodine. Sveti Toma moli za nas.“

271 Domančić 1960, 118–119; Barbarić, Ursić 2019, 47.

272 Uz kupolu koja je stajala nad Sv. Mihovилоm iznad Dola.

Slika 67 — Svi Sveti kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 68 — Sv. Mihovil kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Svi sveti kod Gornjega Humca

Crkva Svih svetih izgrađena je kao župna crkva srednjovjekovnih naselja Mošuje i Dubrvice, napuštenih tijekom 15. i 16. stoljeća. Nalazi se istočno od Gornjega Humca i do nje se može doći makadamskim putem. Crkva je jednobrodna građevina s kvadratnom apsidom natkrivena bačvastim svodom bez pojasnica. U apsidi se pod bačvastim svodom nalazi prizidani oltar. Unutrašnjost je na bočnim stranama raščlanjena dubokim nišama u kojima su crvenom bojom naslikani posvetni križevi jednakih krakova. Na početku svodova nad glavnim brodom i apsidom nalaze se vijenci od kamenih ploča, a imposti na početku lukova niša. Zvonik na preslicu također ima imposte na početku luka, što ga smješta u romanički stil iako se smatra da je crkvi dograđen naknadno. Osnovne karakteristike pokazuju odlike ranoromaničkoga stila, pa je crkva vjerojatno građena u vremenu 11. ili 12. stoljeća. Na nadvratniku je u kraticama uklesan natpis koji se čita *ECCLESIA OMNIUM SANCTORUM*.²⁷³ Oko crkve nalaze se grobovi pokriveni masivnim kamenim pločama²⁷⁴ koji pripadaju vremenu između 13. i 15. stoljeća.

Sv. Mihovil kod Gornjega Humca

Crkva sv. Mihovila nalazi se na blagoj uzvisini južno od Gornjega Humca. Podignuta je u 13. ili 14. st. kao crkva starih naselja Pothume i Razdajina.²⁷⁵ Prema fragmentarno sačuvanim tragovima ruba gomile i površinski vidljivih šest grobova izgrađenih od tanjih obložnica unutar ograđenoga dvorišta (ogradni zid prelazi preko jednoga od grobova), čini se kako je prilikom gradnje crkve razgrađena veća kamena gomila koja je imala do 22 m u promjeru.²⁷⁶ Odmah uz crkvu još uvijek se nalazi druga velika prapovijesna gomila. Gradnjom je razgrađen njezin velik dio, pa su danas na površini vidljivi ostatci prapovijesnih i/ili srednjovjekovnih grobova od kamenih ploča.²⁷⁷ Crkva je jedno-

²⁷³ Domančić 1960, 127–128.

²⁷⁴ Gjurašin 2012, 27; Barbarić, Ursić 2019, 51.

²⁷⁵ Kečekemet 1998, 65.

²⁷⁶ Stančić et al. 2004, 56. Vidi BO 17.03 i BO 17.04.

²⁷⁷ Stančić et al. 2004, 55. Vidi BO 17.01.

brodna, unutarnji su zidovi nerasčlanjeni, presvođena je bačvastim svodom, a završava kvadratnom apsidom koja je iznutra polukružna. Na pročelju je zvonik na preslicu s gotičkim kamenim lukom, nedavno obnovljenim iz nužde. Osobitost je crkve minijaturno predvorje građeno od dvaju zidanih pilona povezanih lukom i pokrivenim kamenim pločama.²⁷⁸ Na oltaru se nalazi reljef iz 15. stoljeća s likom sv. Mihovila, prikazana kako ubija Sotonu. Ovaj reljef nastao je pod utjecajem rada Nikole Firentinca, glasovita umjetnika 15. stoljeća.²⁷⁹

Sv. Kuzma i Damjan

Crkva sv. Kuzme i Damjana smještena je na brdu Smrčevik, na njegovu zapadnome vrhu Smrčevik veli. Crkva je jednobrodna, s polukružnom apsidom, unutrašnjost joj je raščlanjena nišama, a presvođena je bačvastim svodom. Na pročelju je zvonik na preslicu iz 16. stoljeća.²⁸⁰ Unutar crkve nalaze se spolije uzidane uz oltar, ulomak ranokršćanskoga sarkofaga s prikazom križa²⁸¹ i dio reljefa s prikazom ruke. Izvorno je ovdje stajao kameni oltarni triptih, danas izložen u crkvi sv. Nikole u Gornjem Humcu. U polukupoli apside slabo se vide ostatci jedne od rijetkih sačuvanih baroknih freska na otoku s prikazima šest anđela i amfore iznad trijumfalnoga luka. Osobitost je ove crkve postojanje triju prozora; osim standardnoga u apsidi, jedan se nalazi uz ulaz, a drugi na sjevernome zidu. Gradnjom crkve razgrađena je prapovijesna gomila na tome mjestu,²⁸² a nešto niže od nje, prema zapadu, nalaze se ostatci moguće pustinjačke nastambe. U zvoniku u obližnjemu Gornjem Humcu nalazi se zvono iz 16. stoljeća koje se naziva zvonom sv. Kuzme, pa je vjerojatno izvorno bilo na ovoj crkvi.²⁸³

278 Domančić 1960, 138.

279 Prijatelj 1960, 172; Barbarić, Ursić 2019, 51.

280 Domančić 1960, 126.

281 Vrsalović 1960a, 99, 102; Belamarić et al. 1994, 91.

282 Evidentirano za terenskoga pregleda u sklopu projekta *Sakralna baština otoka Brača* Turističke zajednice Splitsko-dalmatinske županije.

283 Kečkemet 1998, 62; Barbarić, Ursić 2019, 53.

Slika 69 — Grob na gomili pokraj Sv. Mihovila (foto: L. Ursić)

Slika 70 — Sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku (foto: L. Ursić)

Slika 71 — Svetište s oltarom u crkvi sv. Kuzme i Damjana (foto: L. Ursić)

Slika 72 — Pogled s Vidove gore na Sv Duh i prapovijesnu gomilu (foto: P. Antunović)

Slika 73 — Sv. Ciprijan u Pražnicama sa srednjovjekovnim grobom s poklopnicom (foto: L. Ursić)

Sv. Duh kod Gornjega Humca

Crkva sv. Duha nalazi se na jednome od vrhova koji s juga zatvaraju bračku visoravan, zapadno od prometnice prema Bolu. Izgrađena je odmah uz prapovijesnu gomilu, a prilikom gradnje ogradnoga zida crkve velika količina kamena uzeta je upravo s te gomile. Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom, a presvođena je bačvastim svodom. Na pročelju je zvonik na preslicu. Prema stilskim značajkama pripada 14. stoljeću, a nedavno je temeljito obnovljena. S ovoga se mjesta pruža pogled na čitavi Hvarski kanal.²⁸⁴

Crkva sv. Ciprijana u Pražnicama

Nalazi se na mjesnome groblju, a potječe iz 13. stoljeća.²⁸⁵ Jednobrodna je crkva s polukružnom apsidom. Presvođena je bačvastim svodom. Na pročelju je zvonik na preslicu s gotičkim lukom. Pokraj crkve nalaze se grobovi s masivnim kamenim poklopnicama. Na oltaru je vrijedan kameni renesansni poliptih iz 1467. U sredini je prikazan Krist, a pored njega sv. Antun opat i sv. Ivan. U zabatu je Bogorodica s Djetetom. Smatra se veoma ranim djelom radionice Nikole Firentinca.²⁸⁶

Sv. Klement kod Pražnica

Crkva sv. Klementa pape nalazi se istočno od Pražnica, na južnom obronku Klinje glove u blizini makadamskoga puta koji povezuje Pražnice i Gornji Humac. Bila je grobišna crkva srednjovjekovnoga naselja Straževnik. Crkva je jednobrodna i ima četvrtastu apsidu koja je izvorno bila presvođena polukupolom. Unutarnji zidovi sagrađeni su s dvama parovima lezena nad kojima stoje pojasnice svoda. Crkva je s vremenom doživjela mnogo promjena, pa je tako apsida iznutra bitno smanjena i presvođena bačvastim svodom. Vrata su proširena, luneta nad vratima također je naknadno otvorena, a na pročelju je dograđen viseći luk pokriven kamenim pločama. Zvonik na preslicu dodan je u 14. stoljeću. Izvorni nadvratnik s dvama

²⁸⁴ Domančić 1960, 138; Barbarić, Ursić 2019, 55.

²⁸⁵ Kečkemet 1998, 59.

²⁸⁶ Prijatelj 1960, 164–166; Barbarić, Ursić 2019, 57.

uklesanim križevima nalazi se do ulaza u crkvu.²⁸⁷ U crkvi se nalazi reljef iz 1535. na kojemu je u visokome reljefu prikazan papa Klement. Sveti se Klement štuje i kao zaštitnik stoke, što objašnjava odabir toga titulara u izrazito pastirskome krajoliku.²⁸⁸

Sv. Juraj u Straževniku

Crkva sv. Jurja župna je crkva smještena na rubu nekadašnjega naselja Straževnik u blizini Gornjega Humca. Jednobrodna je građevina s polukružnom apsidom. Iznutra su bočni zidovi raščlanjeni slijepim nišama. Natkrivena je bačvastim svodom s dvjema pojascima koje izlaze izravno iz ležena. Crkva se prvi put spominje 1111. u jednoj darovnici, pa je tako najstarija crkva na Braču koja se javlja u povijesnim izvorima. Vjerojatno je građena malo prije vremena toga zapisa. Zanimljivost je da je njezin zvonik na preslicu građen kada i crkva, što ga čini najstarijim takvim sačuvanim zvonikom u Dalmaciji. U 14. stoljeću crkvi su dodana nova vrata u romaničko-gotičkome stilu s nadvratnikom i lunetom. Nadvratnik ima ukras šest stiliziranih listova, a u kamenoj je luneti isklesan reljefni križ.²⁸⁹ Na oltaru je renesansni kameni reljef isklesan u drugoj polovici 15. stoljeća. Scena na zabatu prikazuje Bogorodicu s Djetetom. Ispod nje nalazi se scena s klečećim Kristom i anđelima koja se pripisuje nekomu od učenika Nikole Firentinca, a u dnu nalazi se mlađi dio reljefa, scena borbe sv. Jurja s krilatom zmajem koji izlazi iz pećine. Taj se dio pripisuje radu Nikole Lazanića iz druge polovice 16. stoljeća.²⁹⁰ Župnik Sv. Jurja nosio je titulu župnika Sv. Stjepana, crkve naselja u Stipanskoj luci u Pučišćima čiji su stanovnici izbjegli u Straževnik pred gusarskom opasnosti na moru. U vrijeme velikoga demografskog opadanja Straževnika, sredinom 15. stoljeća, župa je prenesena u Pražnice. Straževnik je konačno napušten tijekom 16. stoljeća, a stanovništvo je naselilo Pučišća i Pražnice.²⁹¹

Slika 74 — Sv. Klement u Straževniku (foto: L. Ursić)

Slika 75 — Sv. Juraj u Straževniku (foto: L. Ursić)

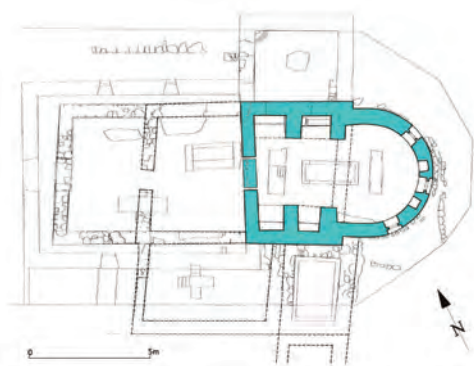
287 Domančić 1960, 122–123.

288 Prijatelj 1960, 176; Barbarić, Ursić 2019, 57.

289 Domančić 1960, 123–125.

290 Prijatelj 1960, 167–168; 176–179.

291 Vrsalović 1968, 142; Barbarić, Ursić 2019, 57.

Slika 76 — Sv. Stjepan u Stipanskoj luci, crkva benediktinskoga samostana (prema: Bužančić 2000, 112, obradio V. Barbarić)

Slika 77 — Sv. Juraj na Bračuti (foto: P. Antunović)

Slika 78 — Ostaci benediktinske crkve sv. Stjepana u Lovrečini (foto: P. Antunović)

Sv. Stjepan u Stipanskoj luci

Crkva je pregrađena u 11. stoljeću kada je uz nju podignut benediktinski samostan. Tom su joj prilikom iznutra dodani pilastri i bačvasti svod. Poput Sv. Ivana u Bolu, srednji je dio krova tada povišen, pa je izvana dobila privid trobrodne građevine. Tada je skraćena na polovinu svoje izvorne duljine. Samostan je krajem srednjega vijeka porušen i napušten u jednome od napada s mora, a s njim i naselje uz koje je izgrađen. Stanovništvo je izbjeglo u unutrašnjost u danas napušteno naselje Straževnik, uz crkvu sv. Jurja. Posljednjom je pregradnjom u 18. stoljeću crkva povećana, prenamijenjena u grobišnu crkvu Pučišća te joj je promijenjen titular u Gospu od Utišenja (Utjehe).²⁹² Tada je čitava pregrađena ranokršćanska crkva postala svetištem nove crkve, pa su izvorna apsida s polukulpolom i trijumfalni luk očuvani u potpunosti, a bočni zidovi u duljini današnjeg svetišta.²⁹³

Sv. Juraj na Veloj Bračuti

Crkva sv. Jurja na Veloj Bračuti nalazi se s desne strane ceste na putu prema Postirama. Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom. Brod je presvođen bačvastim svodom bez pojasnica. Manjih je tlocrtnih dimenzija i naglašene visine s neproporcionalno izvedenim zvonikom na preslicu, što je odlika gotičkoga stila. Na pročelju je sačuvana mensa postavljena na dvije konzole koja je služila prilikom obreda na otvorenome. Uz crkvu su ostatci pustinjačke nastambe naziva Opatij stan.²⁹⁴ Građena je u vremenu 13. ili 14. stoljeća, a obnovljena 1568. kada je izrađen renesansni kameni reljef za njezin oltar. Na središnjemu je polju prikazan sv. Juraj u borbi sa zmajem, a smatra se djelom Nikole Lazanića.²⁹⁵

²⁹² Belamarić et al. 1994, 69–71; Bužančić 2000, 108–110.

²⁹³ Barbarić, Ursić 2019, 61.

²⁹⁴ Domančić 1960, 138–139.

²⁹⁵ Prijatelj (1960, 174–175) smatra kako je zamjetna velika sličnost s oltarom sv. Martina u Bobovišću u oblikovanju konja i jahača; Barbarić, Ursić 2019, 63.

Sv. Stjepan u Lovrečini

Stotinjak metara istočno od ranokršćanskoga sklopa podignut je u 11. stoljeću benediktinski samostan s crkvom sv. Stjepana. Istraživanje je 2001. godine²⁹⁶ otkrilo ostatke crkve sačuvane u visini od jednoga metra iznad temelja. Jednobrodna crkva ranoromaničkoga sloga s kvadratnom apsidom i pročelnim zvonikom izgrađena je, vjerojatno, u drugoj polovici 11. stoljeća. Uz bočne su zidove bila izgrađena dva para pilastara T-presjeka koji su podržavali lukove zidnih niša, pojasnice i bačvaste svodove te kupolu na pandantivima nad središnjim poljem. Prostor između pilastara bio je zazidan od poda do visine pola metra. Pravokutna je apsida bila presvođena polukupolom podignutom nad trompama.²⁹⁷ Crkva je imala troja vrata: pored glavnih na pročelju, tu su bila i vrata prema sjeveru i prema jugu u prostoru prvoga traveja. Kako je sjeverni zid bio dijelom vanjskoga zida samostana, sjeverna su vrata služila ulasku u crkvu izvana.²⁹⁸ Prilikom istraživanja na razini poda crkve pronađeni su tragovi paljevinskoga sloja, što govori o uništenju koje Bužančić veže za okolnosti splitsko-omiškoga sukoba u 13. stoljeću koji je opisao Toma Arhiđakon. Samostanske su zgrade uz crkvu, poput crkve, velikim dijelom građene nad ostacima nekadašnjega antičkog sklopa koji je u velikoj mjeri još uvijek neistražen.²⁹⁹

Sv. Mihovil kod Dola

Jedan od vrhunaca koji okružuju Dol jest Mihojrat. Dobio je ime po crkvi sv. Mihovila koja je na njemu izgrađena u ranome srednjem vijeku.³⁰⁰ Odabir svetca ratnika za naslovnika ove crkve govori o mogućnosti kontinuiteta kulta na ovome mjestu na kojemu je poganskoga slavenskog naslovnika zamijenio kršćan-

Slika 79 — Sv. Mihovil na Mihojratu (foto: P. Antunović)

Slika 80 — Stupić bočnoga oltara s uklesanim križem ranokršćanske forme (foto: P. Antunović)

296 Bužančić 2000, 114–115.

297 Bužančić 2007, 256; Gjurašin 2012, 34–35; stručni prikaz rezultata istraživanja do danas nije objavljen.

298 Bužančić 2007, 256–257.

299 Bužančić 2007, 252, 256; Barbarić, Ursić 2019, 67.

300 Fisković (2000, 244) smatra kako se radi o „tipski strogo određenom primjeru ranoromaničkog graditeljstva” i smješta je u 11. stoljeće, a drugi je izvori smještaju u 9. ili 10. stoljeće.

Slika 81 — Pogled na Sv. Mihovila i Škrip (foto: P. Antunović)

Slika 82 — Ostatci crkve sv. Vida iznad Dola (foto: L. Ursić)

ski.³⁰¹ Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom. Kao osobito rješenje na toj je crkvi za okvir ulaznih vrata upotrijebljen antički sarkofag probijena dna, nad kojim je viseći luk koji uokviruje otvorenu lunetu. Bočni su zidovi iznutra raščlanjeni izrazito plitkim slijepim arkadama s dvama parovima lezena s kojima su poravnati imposti nad kojima pak stoje dvije pojašnice bačvastoga svoda. U širini središnjega traveja na južnom zidu bila su vrata koja su naknadno zazidana, kao i na Sv. Iliji kod Donjega Humca. S lijeve se strane u povišenome svetištu nalazi stol za odlaganje liturgijskih predmeta. Crkva ima dva uska prozora prema jugu i jedan u apsidu. Uz sjeverni su zid na dvama mjestima naknadno dozidani kontrafori – potpornjaci.³⁰² Konzervatorsko istraživanje pokazalo je kako je nad užim, središnjim travejem izvorno bila kupola koja je uklonjena kada je i unutrašnjost oslikana posvetnim križevima u medaljonima gotičkih forma.³⁰³ Uz Sv. Nikolu kod Selaca, ova je crkva tako jedna od dvije s kupolom na Braču te ujedno i najzapadnija crkva toga doba u Dalmaciji s tipično bizantskim arhitektonskim elementom.³⁰⁴

Sv. Vid iznad Dola

Na vrhu Veloga brda iznad Dola nalazi se crkva sv. Vida, danas sačuvanih zidova u visini do pola metra. Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom, a unutrašnjost joj je razdijeljena parom pilastara.³⁰⁵ U svetištu je kao stipes (postolje oltara) sačuvan dvostruki stup prozora, bifore nepoznate ranokršćanske crkve s kapitelom ukrašenim povijenim akantovim listovima.³⁰⁶ Sačuvani su utori za postavljanje oltarne ograde i zidane klupice uz zidove u unutrašnjosti. Prema arhitektonskim odlikama vjerojatno je izgrađena u 13. ili 14. stoljeću.³⁰⁷ Prvi je put spomenuta u 16. stoljeću,

³⁰¹ Barbarić 2018, 195–196.

³⁰² Domančić 1960, 118–119; Belamarić 1994, 93.

³⁰³ Kečkemet 1998, 128.

³⁰⁴ Gjurašin 2012, 15; Barbarić, Ursić 2019, 71.

³⁰⁵ Domančić 1960, 138.

³⁰⁶ Belamarić et al. 92–93.

³⁰⁷ Kečkemet 1998, 128.

kada je bila u lošem stanju. Do potpunoga su rušenja ove crkve doveli učestali udari gromova. Danas je dio procesije koja na Veliki petak obilazi dolske crkve.³⁰⁸

Sv. Petar u Dolu

Crkva sv. Petra u Dolu prva je župna crkva Dola. Ima polukružnu apsidu, presvođena je bačvastim svodom bez pojasnica, a zidovi su raščlanjeni arkadama. Ranoromanički elementi smještaju njezinu gradnju u 11. stoljeće. Na pročelju je zvonik na preslicu koji je dograđen u 14. stoljeću. Na njemu je zvono s natpisom *Magistro Nicholaus me fecit*, prema grafiji natpisa datirano u 14. stoljeće i tako najstarije na otoku.³⁰⁹

Sv. Barbara iznad Dola

Crkva sv. Barbare nalazi se na starome putu između Nerežišća i Pražnica, u predjelu koji je po njoj nazvan Sutvara, a pripada župi Dol. Sveta Barbara zaštitnica je od nevremena i groma, pa je svjesno odabrana kao titular crkve u stočarskome području poput dolskoga. Mala je jednobrodna crkva s četvrtastom apsidom. Brod je presvođen bačvastim svodom bez pilastara i pojasnica, a apsida polukupolom na trompama. Unutrašnjost je osvijetljena uskim prozorima na bočnim zidovima. Nad ulazom ima viseći luk s trokutastim zabatom koji uokviruje zatvorenu lunetu.³¹⁰ Posjeduje stilske odlike ranoga romaničkog stila, pa se može približno datirati u početak 12. stoljeća. Ipak, s obzirom na jezičnu starinu sadržanu u toponimu Sutvara i polukupolu nad apsidom koja počiva na kutnim trompama, postoji mogućnost da je crkva i starijega postanka, a da je temeljito preuređena u 12. stoljeću.³¹¹

Slika 83 — Sv. Petar u Dolu (foto: P. Antunović)

Slika 84 — Sv. Barbara (foto: L. Ursić)

308 Gjurašin 1996, 351; Barbarić, Ursić 2019, 71.

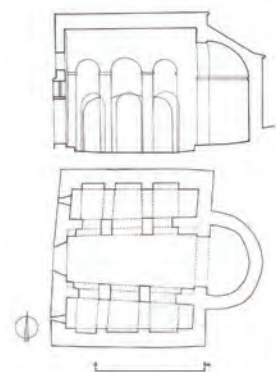
309 Kečkemet 1998, 128; Barilla 2022, 825. Kod: Barbarić, Ursić 2019, 71. navodi se kako na zvonu stoji Magister Michael me fecit. Tu se ponavlja pogreška koju prvi donosi Domančić (1960, 128-129). Zahvaljujem Vanji Kovačić i Robertu Barilli na provjeri navedenog podatka.

310 Domančić 1960, 130-131.

311 Kečkemet 1998, 128; Barbarić, Ursić 2019, 73.

Slika 85 — Sv. Duh u Škripu (foto: L. Ursić)

Slika 86 — Sv. Duh u Škripu, faza 11. stoljeća (prema: Bužančić 1991, 35.)

Slika 87 — Sv. Juraj na Jurjevu brdu (foto: P. Antunović)

Sv. Duh u Škripu

Prema kroničaru Andriji Ciccarelliju, naselje i crkva napušteni su u 9. stoljeću nakon napada Neretljana kada je stanovništvo izbjeglo u Bol.³¹² Temeljito je dograđena u 11. stoljeću, u vremenu kada je Brač potpao pod vlast hrvatske kraljevine. Tada je doživjela preinake dodavanjem polukružne apside, slijepih niša na bočnim zidovima, novoga para stupova i gradnjom bačvastoga svoda. Zvonik na preslicu dograđen je u 14. stoljeću, a današnja kvadratna apside u 18. stoljeću.³¹³

Sv. Juraj kod Nerežišća

Na istaknutome vrhu Jurjeva brda kraj Nerežišća, pokraj ceste prema Škripu, nalazi se crkva sv. Jurja. Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom. Vanjski zidovi crkve ukrašeni su pravilno raspoređenim plitkim lezenama koje tvore visoke slijepe arkade, što je čest način ukrašavanja crkvene vanjštine na Elafitskim otocima, a jedini primjer na Braču. Nad ulaznim je vratima otvorena luneta, jedini izvor svjetla u crkvi. Unutrašnji su zidovi raščlanjeni dvama parovima lučno povezanih lezena koje su u dnu spojene zidanom klupicom i tvore niše. Nad lezenama nalaze se imposti na kojima počivaju pojasnice bačvastoga svoda.³¹⁴ U unutrašnjosti je crkve kao postolje oltara upotrijebljen danas obzidani impost prozora nepoznate ranokršćanske crkve na kojemu je uklesan reljefni latinski križ proširenih krajeva.³¹⁵ Nekadašnja preslica sa zvonom davno je nestala, a na njezinu je mjestu danas mali kameni križ. Kameni reljef nad oltarom prikazuje svetoga Jurja u borbi sa zmajem, a smatra se jednim od najboljih takvih radova na Braču. Pripisuje se Nikoli Lazaniću, najznamenitijemu renesansnom bračkom kiparu i datira u 16. stoljeće.³¹⁶

312 Belamarić et al. 1994, 84.

313 Domančić 1960, 130; Barbarić, Ursić 2019, 77.

314 Domančić 1960, 121–122.

315 Belamarić et al. 1994, 94; Fisković 2000, 243.

316 Prijatelj 1960, 176–179; Barbarić, Ursić 2019, 79.

Sv. Petar i Pavao u Nerežišćima

Crkva sv. Petra i Pavla jednobrodna je crkva s polukružnom apsidom građena krajem 14. stoljeća. Brod je presvođen šiljastim bačvastim svodom, a na pročelju je zvonik na preslicu. Nad vratima se nalazi slijepa luneta sa šiljastim lukom.³¹⁷ U crkvi je oltarni reljef Nikole Lazanića iz 1578. s prikazom Boga Oca, Bogorodice s Djetetom i svetoga Petra i Pavla.³¹⁸ Crkva je danas poznata po zaštićenoj prirodnoj baštini, boru koji raste između krovniha kamenih ploča.

Sv. Margarita u Nerežišćima

Crkva je gotičkih odlika, a građena je u vremenu 14. i 15. stoljeća. Jednobrodna je crkva s izduljenom četvrtastom apsidom. Brod je presvođen šiljastim svodom koji počiva na plitkim pilastrima. S obje strane bočnih zidova u unutrašnjosti nižu se po četiri trodijelna slijepa luka koji se opiru o menzole s klesanim ljudskim glavama. Crkva na pročelju ima slijepu lunetu iznad vrata s dvjema klesanim glavama na krajevima luka i velikom rozetom iznad nje. Nad pročeljem je podignut zvonik na preslicu gotičke forme.³¹⁹

Sv. Nikola u Nerežišćima

Crkva sv. Nikole nalazi se na groblju. Svetište postojeće crkve smješteno je u sačuvanom dijelu starijega crkvenog objekta koji potječe iz vremena 11. ili 12. stoljeća. Taj je dio do 14. stoljeća produžen i presvođen prelomljenim gotičkim svodom. Na pročelju je zvonik na preslicu sa šiljastim, gotičkim lukom. Uočava se razlika u zidanje jer je noviji dio zidan pravilnim klesanicima. Na pročelju se nalazi gotička rozeta.³²⁰ Do 15. je stoljeća bila župna crkva Nerežišća.³²¹

Slika 88 — Sv. Petar i Pavao u Nerežišćima (foto: L. Ursić)

Slika 89 — Sv. Margarita u Nerežišćima (foto: L. Ursić)

Slika 90 — Sv. Nikola u Nerežišćima – pogled na sačuvani dio izvorne crkve (foto: L. Ursić)

317 Domančić 1960, 141.

318 Prijatelj 1960, 178; Barbarić, Ursić 2019, 81.

319 Domančić 1960, 141; Barbarić, Ursić 2019, 81.

320 Domančić 1960, 137–138.

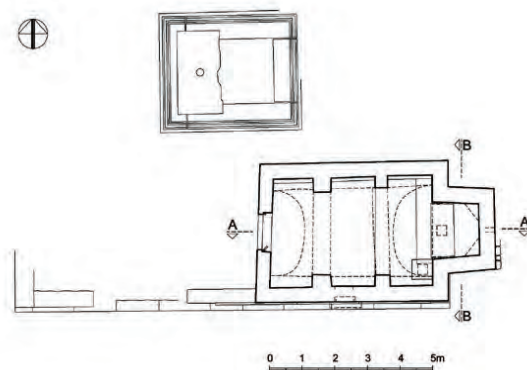
321 Kečkemet 1998, 48; Barbarić, Ursić 2019, 81.

Slika 91 — Sv. Marija, Fabijan i Sebastijan u Donjem Humcu (foto: L. Ursić)

Slika 92 — Freska iz 13. st. na trijumfalnom luku najstarije faze crkve sv. Marije, Fabijana i Sebastijana u Donjem Humcu (prema: Barilla 2022, 432.)

Slika 93 — Tlocrt Sv. Ilije, rimskog mauzoleja i ostataka arhitekture (prema: Fisković, Fisković 2011, 13.)

Crkva sv. Marije, sv. Fabijana i Sebastijana u Donjem Humcu

Župna se crkva u povijesnim izvorima spominje pod arhaičnim nazivom Stomorica, pa se smatra da je nastala najkasnije do 10. stoljeća i to kao crkva Gomilja, ranijega naselja na mjestu Donjega Humca. Izvorno je bila jednobrodna crkva manjih dimenzija (5,5 x 3 m), u 14. je stoljeću produžena, a u baroku proširena s dvama bočnim brodovima i znatno produžena.³²² Zvonik s karakterističnom baroknom lukovicom u 18. je stoljeću dovršio poznati trogirski graditelj Ignacije Macanović.³²³ Na trijumfalnome luku prve crkve, danas u svetištu, nalazi se freska iz 13. stoljeća u bizantskome stilu koja prikazuje *deesis* – zagovor Bogorodice i Ivana Krstitelja Kristu.³²⁴

Sv. Ilija kod Donjega Humca

Sv. Ilija crkva je u predjelu Sutulija, zapadno od Donjega Humca. Izgrađena je unutar ograđenoga prostora rimskoga mauzoleja u 11. ili 12. stoljeću.³²⁵ Mjesto na kojemu je izgrađena okruženo je pristavama u koje su ugrađeni kameni blokovi velikih dimenzija, a veličina ograđenoga prostora i ostatci kripe mauzoleja s nadzemnom profilacijom svjedoče o važnosti toga rimskog pogrebnog prostora. Crkva je nastala u jugoistočnome kutu nad ogradnim zidom mauzoleja te u sebi sadrži veći broj spolija. Veliki blokovi, profilirani kameni ulomci, ulomci s vegetabilnom dekoracijom i fragment rimske nadgrobne stele vidljivi su s vanjske strane zidova crkve. U gomilama uz lokalitet pronađeni su i fragmenti dekoracije mauzoleja, dviju skulptura na osnovi kojih je mauzolej moguće datirati u kraj 3. stoljeća.³²⁶ Jednobrodna crkva ima polukružnu apsidu upisanu u kvadratnu osnovu. Bočni su zidovi iznutra raščlanjeni nišama, dva para pilastara izrađena su od uspravljenih kamenih blokova mauzoleja, a u apsidi dva su imposta načinjena od antičkih spolija. Presvo-

322 Kečkemet 1998, 147–148.

323 Prijatelj, 1960, 202; Kečkemet 1998, 147.

324 Domančić 1960, 136–137, 149; Barbarić, Ursić 2019, 85.

325 Fisković, Fisković 2011, 19.

326 Cambi 2004a, 267.

đena je bačvastim svodom. Na južnom se zidu vide bočna vrata, danas zazidana, a inače veoma rijetka na ranosrednjovjekovnim crkvama na otoku.³²⁷ Unutar crkve kao spolije upotrebljeni su dva kamena pilona kao nosači glavnoga i bočnoga oltara te jedan u popločanju kao stuba koja povisuje svetište. Sva tri imaju uklesane križeve oblika koji odgovara 5. i 6. stoljeću.³²⁸

Sv. Jadre kod Donjega Humca

Uz cestu prema Supetru nalaze se ostatci crkve sv. Jadre. Crkva je bila jednobrodna s oblom apsidom, a zidovi su sačuvani do visine od dva metra. U ostacima trijumfalnoga luka razabiru se pilastri s impostima. Nalazi se na lokalitetu s ostacima arhitekture i nalazima iz rimskoga i srednjovjekovnoga razdoblja. Andrija Ciccarelli navodi postojanje benediktinskoga samostana na tome mjestu,³²⁹ no do danas to nije dokazano. U okolici crkve pronađeni su ostatci rimskoga i kasnoantičkoga naseobinskog kompleksa³³⁰ te nalazi novca i nakita iz 11. stoljeća. Crkva potječe iz vremena 13. ili 14. stoljeća, no Igor Fisković smatra kako je izgrađena nad starijom crkvom jer postojeća proporcijama odgovara kasnoantičkim predlošcima.³³¹

Sv. Luka iznad Supetra

Na starome putu iz Donjega Humca u Supetar nalazi se ranoromanička crkva sv. Luke. Smještena je na većemu lokalitetu iz rimskoga razdoblja, o čemu svjedoči veći broj ulomaka u njezinoj blizini te ranokršćanski sarkofag ispred nje.³³² Crkva je podignuta u 12. stoljeću kao jednobrodna crkva s polukružnom apsidom, presvođena bačvastim svodom s pojasnicom nad jednim parom pilastara. Na pročelju je viseći luk koji uokviruje dijelom otvorenu lunetu. Osobita su vri-

Slika 94 — Sv. Ilija kod Donjega Humca i rimski mauzolej (foto: L. Ursić)

Slika 95 — Sv. Jadre kod Donjega Humca – trenutno stanje (foto: L. Ursić)

Slika 96 — Sv. Luka kod Supetra (foto: L. Ursić)

327 Domančić 1960, 120–121; Fisković, Fisković 2011, 13–25.

328 Fisković, Fisković 2011, 23; Barbarić, Ursić 2019, 85.

329 Podatak se navodi u neobjavljenome Ciccarellijevu rukopisu *Memorie degli antichi Romitori e Monasteri della Brazza*.

330 Stančić et al. 2004, 157–158 (SP 51, SP 51.01 i SP 51.02).

331 Domančić 1960, 138; Fisković 1982, 165; bilješke 12, 50 i 181; Barbarić, Ursić 2019, 87.

332 Belamarić et al. 1994, 94.

Slika 97 — Današnji Sv. Ivan Krstitelj u Sutivanu na mjestu ranokršćanske i srednjovjekovne crkve (foto: L. Ursić)

jednost ove crkve sačuvani grafiti koji prikazuju brodove s latinskim jedrima, jednog s dvama jarbolima na zapadnome zidu i još dva manja na sjevernome zidu. To su najstariji prikazi srednjovjekovnih brodova u Dalmaciji.³³³

Sv. Ivan u Sutivanu

Iz pisanih izvora³³⁴ saznajemo o postojanju srednjovjekovne crkve sv. Ivana *in Fonte*, očigledno na mjestu ranokršćanske crkve sv. Ivana. Čini se kako je razložno pretpostaviti da u 11. stoljeću, kada je kupuje otac priora Petra, ranokršćanska crkva sv. Ivana nije bila u funkciji, da bi je potom splitski prior Petar obnovio. Do kojega je trenutka ona bila u funkciji, nije poznato, no u drugoj polovici 16. stoljeća podignuta je nova, a 1655. i obnovljena današnja crkva na tome mjestu.³³⁵ U kratkome razdoblju do dovršetka nove župne crkve sv. Marije 1590. godine, ta je crkva služila kao župna crkva. Unutra je sačuvan barokni oltar s prikazom sv. Ivana iz 1649.³³⁶

Sv. Juraj u Svićurju

Andrija Ciccarelli u svojem se djelu referira na različite izvore o postojanju naselja i crkve sv. Jurja na zapadnome rtu Brača, koji naziva Sućurac (*Suszuraz*). Odbacuje teze o postojanju naselja na tome mjestu, no zabilježio je postojanje ruševina manje crkve sv. Jurja na navedenome mjestu.³³⁷ S obzirom na sadržaj rasprava na koje se Ciccarelli referira, a u pitanju je jurisdikcija nad trima bračkim crkvama koja je prešla u ruke hvarskoga biskupa u 12. stoljeću, pretpostavlja se da je crkva mogla biti ranosrednjovjekovna.

Problematicu postojanja te crkve i njezine pripadnosti, kao beneficija, Andre Jutronić prikazao je Splitskomu kaptolu.³³⁸ Na istome je mjestu naveo kako

333 Domančić 1960, 130–131; Barbarić, Ursić 2019, 87.

334 Radi se o oporukama priora Petra i Dujma Kasarice. Raspravu o tim izvorima vidi u Ančić 1997, 143–146.

335 Stančić et al. 2004, 169; Barbarić, Ursić 2019, 93, 95.

336 Kečkemet 1998, 157–158; Barbarić, Ursić 2019, 101.

337 Ciccarelli 1802, 52–53. Poglavitno se tu osvrće na teze koje donosi Daniele Farlati u *Illyricum sacrum*.

338 Jutronić 1941, 4.

osobno nikada nije vidio ostatke te crkve. Nemamo informacija o njezinu izgledu, a nije pronađena ni za vrijeme terenskoga pregleda u sklopu *Projekta Jadranski otoci* (1994. – 1995.). Petar Šimunović³³⁹ bilježi ime uvale kao Svičuraj i navodi ga kao toponim sakralnoga postanja, sanktorem.

Sv. Ivan u Bolu

Krajem ranoga srednjeg vijeka ranokršćanska crkva s bačvastim svodom preuređena je tako da su joj dozidana tri para pilona s lukovima koji pridržavaju novi bačvasti svod na višoj razini. Trag svoda ranokršćanske crkve ostao je tako vidljiv na pročelju crkve, a crkva je izvana dobila dojam trobrodne građevine. Nije jasno je li ova faza crkve imala apsidu.³⁴⁰ Prilikom adaptacije u pilonima je kao građevinski materijal upotrijebljen niz spolija, ulomaka oltarne ograde iz prethodne, ranokršćanske faze.³⁴¹ Crkvi je u 16. stoljeću dograđena apsidu i zvonik na preslicu.³⁴² U dominikanskom se samostanu sv. Marije Milosne čuva zabat oltarne ograde visoke klesarske kvalitete iz 9. stoljeća, jedini takav na otoku Braču. Do sredine 20. stoljeća kao spolija bio je uzidan u samostanskom klausturu.³⁴³ Kako se u natpisnome polju zabata spominje sv. Teodor, pretpostavka o njegovoj pripadnosti crkvi sv. Ivana dovela je do upotrebe dvojnoga titulara, sv. Ivana i Teodora, što je u stručnoj literaturi do danas otklonjeno.³⁴⁴

339 Šimunović 1972, 182, 222, 230.

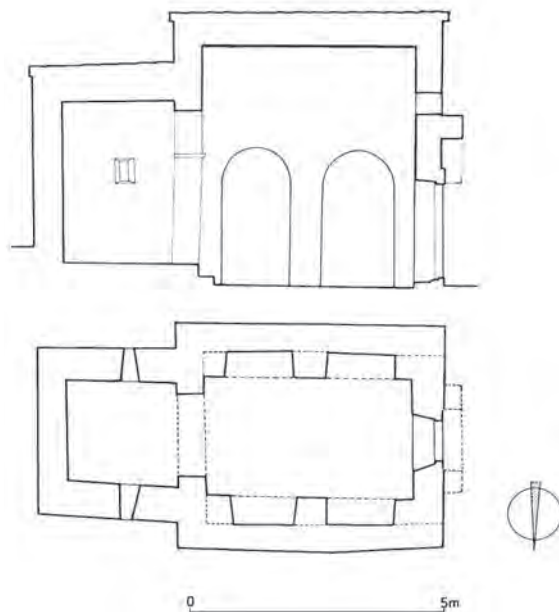
340 Bužančić 1991, 32–34.

341 Belamarić et al. 1994, 86–87.

342 Domančić (1960, 130) navodi kako je izvorni zvonik na preslicu dograđen oko 1300. godine, od kojega je danas očuvan samo njegov donji dio u vidu pilastara spojenih lukom na pročelju.

343 Domančić 1960, 144.

344 Na osnovi Vrsalovićeve interpretacije podrijetla zabata sa spomenom sv. Teodora (1960b, 217–218), za ovu se crkvu ustalila upotreba dvojnoga titulara, sv. Ivana i Teodora (vidi Jakšić 1985, 90–91.). Kasnije je Bužančić (2000, 124) naziva crkvom sv. Ivana, u skladu s tezom o pripadnosti predromaničkoga zabata sa spomenom sv. Teodora inventaru druge crkve u blizini, pretpostavlja sv. Marije. Jakšić i Josipović (2015, 161) potom iznose razloge zbog kojih zabat sa spomenom sv. Teodora valja smatrati donesenim u

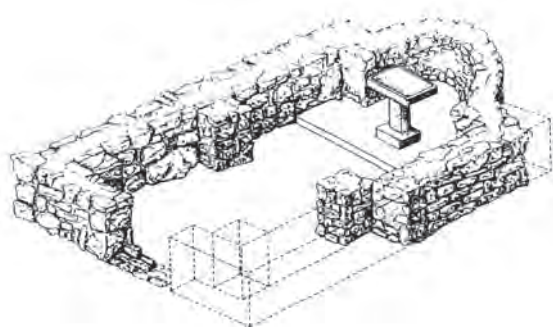
Slika 98 — Sv. Ivan u Bolu, faza 11. st. (prema: Bužančić 1991, 34.)

Slika 99 — Sv. Ivan u Bolu (foto: I. Ursić)

Slika 100 — Sv. Vid na Vidovoj gori (foto: V. Katavić)

Slika 101 — Sv. Vid na Vidovoj gori (prema: Gjurašin 2000, 91.)

Slika 102 — Sv. Martin kod Bobovišća (foto: L. Ursić)

Budući da je dotada crkva bila poznata isključivo kao Sv. Ivan Krstitelj, zbog toga je nalaza crkvi pridodan titular sv. Teodora. Smatralo se kako je titular svetca istočne crkve odbačen tijekom stoljeća. Nakon provedenih arheoloških istraživanja i mjerenja veličine interijera danas je upitno je li zabat pripadao toj crkvi ili nekoj drugoj u neposrednoj blizini, a za koju ne znamo. Tako je i titular crkve do danas na neki način sporan.³⁴⁵

Sv. Vid na Vidovoj gori

Crkva sv. Vida na Vidovoj gori jednobrodna je crkva s polukružnom apsidom, danas sačuvana u nekoliko redova kamena iznad temelja. Građena je od pravilnih klesanaca u dvjema fazama pri čemu su u kasnijoj dogradnji dozidani pilastri s unutarnje strane bočnih zidova, što upućuje na postojanje bačvastoga svoda. Popločana je kamenim pločama položenima na glinastu zemlju. Vjerojatno je građena u vremenu 13. ili 14. stoljeća.³⁴⁶ O izvornome impulsu za gradnju crkve govori odabir svetoga Vida kao titulara te pozicija na kojoj je građena, na najvišem vrhu srednjo-dalmatinskih otoka. Kult toga svetca zabilježen je kao jedan od kultova kršćanskih svetaca koji su prilikom pokršćavanja Slavena zamjenjivali svetišta i sveta mjesta bogova iz slavenskoga panteona. Tako je u ovome slučaju kult sv. Vida preko *interpretatio christiana* preslojio kult vrhovnoga slavenskoga božanstva Peruna te je po njemu nazvana i Vidova gora.³⁴⁷ Vidova je gora bez sumnje prostor gdje su u toponimima i pučkoj predaji sačuvani prežitci slavenske sakralne interpretacije koja je ovdje zaživjela u stoljećima poganstva.

Sv. Martin kod Bobovišća

Na uzvisini s istočne strane ceste Bobovišća – Milna nalazi se crkva sv. Martina. Lokacija na kojoj se nalazi iznimno je važan strateški položaj s kojega se

Bol s druge lokacije, ali i proizvodom Majstora koljanskoga pluteja u prvoj polovici 9. stoljeća.

³⁴⁵ Bužančić 1996, 343–344.

³⁴⁶ Domančić 1960, 139.

³⁴⁷ Katičić 2010, 17–18; Barbarić, Ursić 2019, 95.

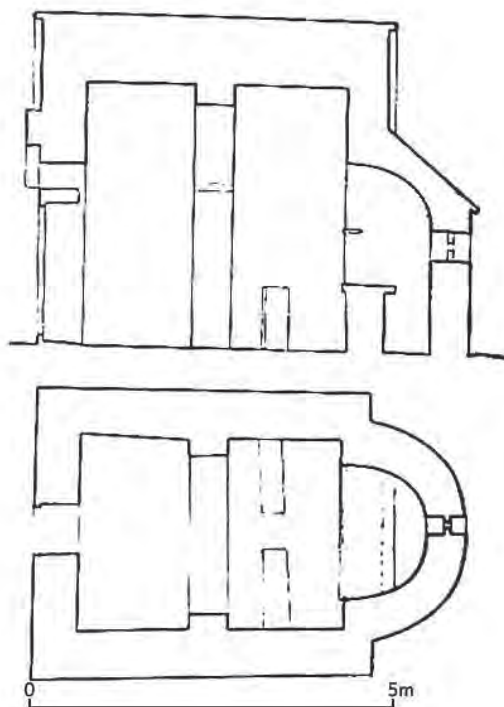
vidi pomorski put kroz Splitska vrata i akvatorij između Hvara, Brača i Šolte. Dokaz važnosti te pozicije jesu površinski nalazi ulomaka kasnoantičke naseobinske lončarije na padini južno od crkve.³⁴⁸ Jednobrodna crkva ima polukružnu apsidu i presvođena je bačvastim svodom bez pojasnica. Na pročelju je zvonik na preslicu s kraja 15. stoljeća. Bočni su zidovi iznutra raščlanjeni dubokim nišama čiji lukovi počivaju na impostima.³⁴⁹ Iako joj ne znamo točno vrijeme gradnje, pokazuje ranoromaničke stilske odlike. Na oltaru je reljef koji prikazuje sv. Martina kako dijeli plašt s prosjakom u liku Krista, a s lijeve je strane prikazan lik Bogorodice. Reljef se smatra djelom klesara iz 15. stoljeća koji se ugledao na trogirski ostvarenja Nikole Firentinca.³⁵⁰

Sv. Marija (Stomorica) kod Ložišća

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, zvana Stomorica, nalazi se na starome poljskom putu koji iz Ložišća sjevernom stranom Velikoga dolca vodi prema Supetru. Smještena je na najvišoj koti u polju u predjelu koji se prema crkvi naziva Stomorica. Na tome je prostoru velika koncentracija površinskih ostataka arheoloških struktura i fragmenata koji vjerojatno pripadaju kakvu antičkome gospodarskom objektu.³⁵¹ Na jednome je dijelu toga lokaliteta u 12. stoljeću sagrađena jednobrodna crkva u ranoromaničkom stilu s polukružnom apsidom. Na pročelju je iznad ulaza otvorena luneta i viseći luk na konzolama. S unutarne je strane uz zidove jedan par pilastara koji nosi pojasnicu bačvastoga svoda. Svetište je odijeljeno zidanom oltarnom ogradom, jedinom sačuvanom na otoku Braču. U apsidi je prozor s tranzenom perforiranom znakom križa. S južne je strane masivni zidani pylon koji je nekada nosio zvonik na preslicu.³⁵² Na drvenome je oltariću slika *Uznesenje Bl. Dj. Marije* Bartola Bossija, mletačkoga slikara s konca 17. stoljeća.

Slika 103 — Sv. Marija u predjelu Stomorica (foto: L. Ursić)

Slika 104 — Sv. Marija, tlocrt i presjek (prema: Domančić 1960, 126.)

348 Stančić et al. 2004, 168.

349 Domančić 1960, 127.

350 Prijatelj 1960, 170; Barbarić, Ursić 2019, 99.

351 Stančić et al. 2004, 148.

352 Domančić 1960, 130–131; Barbarić, Ursić 2019, 99.

The background image is a photograph of a cave interior. On the left, there are large rock art figures, including a prominent bull-headed figure (bucrania) and several human-like figures. To the right, there is a small, rectangular stone structure with a doorway and a small window. The entire image is overlaid with a blue tint.

7.
**Pustinjačke
zajednice ranoga
novog vijeka**

7.1 SAMOSTANI I EREMITORIJI

Od početaka kršćanstva na otoku Braču njegov su neodvojiv dio pustinjaci i monasi koji su živjeli isposničkim životom na izoliranim mjestima, uglavnom špiljama. U skladu s poimanjem otoka kao svojevrsnih pustinja, monaški je život na otoku zacijelo začet veoma rano. Sv. Jeronim krajem 4. i početkom 5. stoljeća spominje dalmatinske otoke sa svetim ljudima te samostane koje financiraju izvjesni bogati ljudi. U špiljama i pripećima poput Drakonjine špilje kod Murvice, Opatje spile kod Lovrečine i Opatjega stana na Veloj Bračuti kod Pučišća rani su pustinjaci mogli naći traženi mir.³⁵³ U Drakonjinoj špilji to je donekle i potvrđeno ulomcima ranokršćanskoga kamenog namještaja.³⁵⁴ Osim pustinjačkih nastamba, na Braču su bili uspostavljeni i rani samostani (vidi 5. poglavlje). Prema do sada utvrđenim ostacima, takvi su kompleksi postojali na Mirju iznad Postira i na Lokvi, iznad Povaljske luke. Opravdana je pretpostavka da su ti samostani teško mogli preživjeti nesigurnost 7. stoljeća, a potom i posljedice nešto kasnijega doseljavanja slavenskoga stanovništva na istočni dio otoka.³⁵⁵

Sljedeće razdoblje u kojemu je oživio monaški život na otoku jest druga polovica 11. stoljeća. Okolnosti u kojima je Brač postao dijelom hrvatske kraljevine, a crkvene prilike uvjetovale obnovu i jačanje benediktinskoga reda rezultirale su, između ostaloga, uspostavom samostana benediktinskoga reda na Braču, uz potporu splitskoga nadbiskupa Lovre i hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV.³⁵⁶ Budući da su samostani, prema benediktinskoj reguli, bili zatvarani u zidove, ruševine kasnoantičkih naselja bile su idealno mjesto za pregradnje i adaptacije. Takve primjere vidimo na sjevernoj bračkoj obali, u Stipanskoj luci kod Pučišća, Lovrečini i Poveljima. Andrija Ciccarelli, župnik iz Pučišća, u djelu *Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella nobilità* s početka 19. stoljeća spominje još tri benediktinska samostana, Sv. Mariju u Postirama, Mirje na Malome brigu i samostan kod Murvice,³⁵⁷ ali nalazi dosad nisu

353 Uroda 2013, 114; Ciccarelli 1802, 30; Vrsalović 1968, 61.

354 Fisković 1982, 163; Belamarić et al. 1994, 97; Cambi (2004b, 41–42) smatra da je u špilji u kasnoj antici (5. i 6. stoljeće) postojala omanja ranokršćanska crkva ili oratorij.

355 Barbarić, Ursić 2019, 33.

356 Bužančić 2000, 111–114.

357 Ciccarelli 1802, 30; Vrsalović (1968, bilješka 196) spominje da Ciccarelli u svom rukopisu *Memorie degli antichi Romitori e Monasteri della Brazza* navodi još jedan samostan, kod Sv. Jadre u blizini Nerežišća (tj. Gornjega Humca).

potvrdili njihovo postojanje.³⁵⁸

Na južnim se obroncima Vidove gore od 1416. do 1512. zasnivaju eremitoriji Stipančić, Drakonjina špilja, Silvio, Dračeva luka i Dutić. Nešto kasnije, 1551. godine, zasnovan je eremitorij u pećini Ljubitovici, do danas poznat kao Blaca. Najutjecajnije od njih, Dračevu luku i Blaca, utemeljili su svećenici iz mosorskih Poljica, prostora odakle je na Brač u to vrijeme pristizao velik broj doseljenika. Stipančić, Silvio i Dutić bili su eremitoriji redovnica trećoretkinja, na Braču znanih kao *picokare*.³⁵⁹ Bile su to pobožne žene koje su sva svoja imanja ostavile samostanu te u njemu živjele posvećenim životom. Muški eremitoriji, Drakonjina špilja, Blaca i Dračeva luka uglavnom su bili naseljeni glagoljaškim redovnicima iz Poljica, Splita i Makarskoga primorja, najčešće izbjeglicama pred Turcima, a u ženske su samostane dolazile redovnice s Brača, ali i ostalih otoka. Samostani su, osobito Blaca i Dračeva luka, s vremenom izrasli u važne čimbenike kulturnoga i ekonomskoga života Brača, a njihova su se imanja darovanjima i kupnjom neprestano povećavala. Posredna potvrda toga sadržana je u činjenici da je naselje Murvica formirano kao naselje nadničara koji su radili na samostanskim imanjima.³⁶⁰

U literaturi se često ističe kontinuitet eremitorija u Drakonjinoj špilji, u novije vrijeme češće znanom kao Zmajevoj špilji. Činjenica je kako je povlačenje pustinja na tako izoliranu točku u prostoru u potpunosti odgovaralo duhu vremena, podjednako ranim stoljećima kršćanstva i kraju srednjega vijeka. Dodatnu simboličku vrijednost predstavlja teza o slavenskoj kulturnoj interpretaciji o kojoj, zapravo, znamo jako malo. Kada bolje promotrimo dostupne dokaze, osim ulomaka kamenoga namještaja koji su tamo pronađeni,³⁶¹ za sada ne postoje drugi materijalni dokazi koji bi s potpunom sigurnosti mogli potvrditi prisustvo anahoreta u ranome kršćanstvu. Međutim, u usporedbi sa spomenutim primjerima spoliranja ranokršćanskih elemenata u crkvama na vjerojatnim mjestima slavenskih kultova na otoku,³⁶² čemu odgovara i ovaj lokalitet, vidimo da to ne mora nužno biti pouzdan znak prisustva te faze na lokalitetu, iako je vjerojatan pokazatelj.³⁶³

Privlačnost južne obale Brača za samostanski život potvrđuje i zasnivanje najdugovječnijega bračkog samostana, dominikanskoga samostana sv. Marije Milosne na Glavici u Bolu 1475. Samostan je tijekom svojega dugog djelovanja postao baštinikom velikoga dijela autentičnih materijalnih svjedočanstava iz murvičkih pustinja i neprocjenjivoga kulturnog blaga sadržana u samostanskoj muzejskoj zbirci.³⁶⁴ Na suprotnoj su obali otoka, u Stipanskoj luci, Augustinci zasnovali svoj samostan na

358 Barbarić, Uršić 2019, 33.

359 Vrsalović 1968, 144, 269, 271.

360 Barbarić, Uršić 2019, 33.

361 Promatramo li reljef s prikazom zmaja koji se nalazi pokraj ulaza kao prikaz koji još uvijek nije vremenski i ikonografski pouzdano protumačen.

362 U crkvama sv. Mihovila i sv. Vida iznad Dola te sv. Jurja kod Nerežišća.

363 Barbarić 2018, 198.

364 Vrsalović 1968, 150, 172, 273; Prijatelj 1960, 214–218.

prostoru napuštenoga benediktinskog samostana 1601.³⁶⁵ U Vrhbraču, današnjemu Sumartinu, zasnovan je 1646. zbjegom franjevac a s pukom iz Makarskoga primorja zadnji među bračkim samostanima, franjevački samostan sv. Martina.³⁶⁶

7.2 INVENTAR EREMITORIJA OTOKA BRAČA

Samostan Blaca

Godine 1551. nerežiški natpop dozvolio je dvojici poljičkih svećenika da se nastane u pećini Ljubitovici i da obrađuju zemlje u predjelu Blaca. Nešto kasnije ta su im područja darovana, pa je do kraja stoljeća eremitorij u Blacima narastao u broju svećenika i prihodima tako da su se stalno sporili s nadređenim natpopom u Nerežišćima oko prava na imanja. Ekonomski rast zajednice bio je stalan, pa su svojim trgovačkim aktivnostima u 18. stoljeću ostavili traga i u razvoju brodarstva u Dalmaciji. Godine 1724. pustinju je poharao požar, no ona je tijekom 30 godina potpuno obnovljena. Blaca su postala kapelanijom 1855. godine za okolne zaseoke Obršje, Smrku i Dragovodu, pod župom u Nerežišćima.³⁶⁷

Iako volumenom impozantan, cijeli se sklop razvio priljubljen uz liticu, pa je arhitektura Blaca poput graditeljskoga priručnika samodostatnosti i jednostavnih rješenja. Prva je crkva posvećena Uznesenju Marijinu i građena je 1588. o čemu svjedoči natpis ugrađen u današnju crkvu. Obnovljena je u 18. stoljeću, a današnji izgled dobila je 1891. U crkvi se nalaze tri rustične barokne oltarne pale. U pustinji se čuvaju slike *Magdaljena pokornica* i *Samaritanka na zdencu*, radovi mletačke škole iz druge polovice 17. stoljeća,³⁶⁸ potom velika etnografska zbirka, knjižnica, koncertni klavir, zbirka naoružanja, teleskopi i drugi predmeti iz samostanske svakodnevice. U samostanu je krajem 19. stoljeća djelovala tiskara, kasnije i pučka škola, a u 20. stoljeću i mali astronomski opservatorij kojim se služio posljednji upravitelj Blaca, don Nikola Miličević. Njegovom smrću 1963. samostan je ugašen.³⁶⁹

Pustinja Dračeva luka

U blizini Drakonjine špilje, na predjelu Dračeva luka, utemeljen je 1512. muški eremitorij. Osnovali su ga poljički svećenici koji su prvo nastanjivali Drakonjinu pećinu, imenom Toma i Luka. Eremitorij je 1858. s Blacima proglašen otvorenom kapelanijom, stoga je tada dijelom promijenio svoju pustinjačku narav.³⁷⁰ Samostanska crkva posvećena je Gospi od Ružarija. Prigrađena je špilji, izvornomu svećeničkom staništu, pa predstavlja jedinstvenu sakralnu adaptaciju prirodne formacije. Obnov-

³⁶⁵ Vrsalović 1968, 271.

³⁶⁶ Vrsalović 1968, 276–277; Barbarić 2018, 198.

³⁶⁷ Kečkemet 1998, 52–54; Barbarić, Ursić 2019, 83.

³⁶⁸ Prijatelj 1960, 197, 226.

³⁶⁹ Barbarić, Ursić 2019, 83.

³⁷⁰ Vrsalović 1968, 271.

Slika 105 — Samostan Blaca (foto: P. Antunović)

Slika 106 — Samostan Dračeva luka (foto: L. Ursić)

ljena je u 18. stoljeću. S vremenom je eremitorij rastao i ekonomski jačao postajući najvećim među murvičkim eremitorijima. Samostan je ugašen u godinama pred Drugi svjetski rat. Bogati knjižnični inventar Dračeve luke dijelom je prodan u Blaca, a sakristijski je ladičar sačuvan u zbirci dominikanskoga samostana u Bolu. Ipak, većina inventara nažalost je izgorjela 1952. u velikome požaru. Eremitorij je danas u potpuno ruševnome stanju.³⁷¹

Pustinja Dutić

Ženski eremitorij trećoretkinja Dutić osnovan je iste godine kada i eremitorij Dračeva luka nadomak njega. Osnovao ga je svećenik iz Splita, don Marin Capitaneis, a prve redovnice bile su njegova sestra i nećakinja. Zanimljivost je da je u pretisku načinjenu u Blacima sačuvan pravilnik samostana Dutić iz 1538. Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije još je uvijek u dobrome stanju, ali potpuno neprikladne upotrebe.³⁷²

Pustinja Silvio

Pustinja Silvio (znana i kao Dubravčić) osnovana je 1536. u blizini Drakonjine špilje. Izgradili su je redovnici Juraj i Pavao Silvio koji su živjeli u obližnjoj Drakonjinoj špilji.³⁷³ S vremenom je postala prebivalištem trećoretkinja – picokara koje su živjele po regulama sv. Jeronima. Kao ispovjednik, duhovni vođa i misnik određen im je redovnik iz Dračeve luke ili Drakonjine špilje. To je bila najsiromašnija od murvičkih pustinja. Crkva je posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije. Godine 1840. umro je posljednji svećenik – pustinjač te su dobra pripojena svećeničkoj pustinji Dračeva luka.³⁷⁴

Pustinja Stipančić

Samostan trećoretkinja – picokara osnovan je 1416. Sastoji se od više objekata koje odlikuju karakteristike pučke arhitekture, a okruženi su mnogim suho-

371 Kečkemet 1998, 105; Barbarić, Ursić 2019, 89.

372 Vrsalović 1968, 271; Barbarić, Ursić 2019, 89.

373 Vrsalović 1968, 271.

374 Kečkemet 1998, 102; Barbarić, Ursić 2019, 89.

zidnim pristavama. Crkva je građena 1477. i posvećena je Rođenju Blažene Djevice Marije. Na pročelju crkve nalazi se ukras izveden u štuku s prikazom pokaznice s križem i svijećnjacima sa strana, znak pobožnosti Tijelu Kristovu. Ispred crkve groblje je redovnica. Pri osnivanju eremitorij je bio opskrbljen zemljama, a povremeno je posjede dobivao darovnicama. Pustinja je ugašena 1935. kada su je napustile posljednje dvije redovnice, a zemlje su prodane.³⁷⁵ Danas je u privatnome vlasništvu, a pristave su obnovljene.

Dominikanski samostan u Bolu

Dominikanski samostan u Bolu nalazi se na predjelu Glavica, gdje je u kasnoj antici izgrađena bizantska utvrda. Na tome je mjestu bila palača bračko-hvarškoga biskupa, a u njoj je 1184. sastavljena znamenita *Povaljska listina*. U biskupskoj je palači osnovan dominikanski samostan 1475. Tada je izgrađena crkva Gospe od Milosti. Proširena je 1636. kapelom Presvetoga Ružarija, pa je tako danas jedina dvobrodna crkva na otoku. U unutrašnjosti je vrijedno spomenuti bočni oltar Gospe od Ružarija te kasetirani svod pod pjevalištem s motivom apoteoze sv. Nikole koji je oslikao Tripo Kolja 1713. Zvonik je dograđen 1751. U samostanskome se muzeju uz velik broj važnih otočkih artefakata čuva i oltarna pala s motivom Bogorodice s anđelima Domenica Tintoretta³⁷⁶ iz 1563.³⁷⁷

Zmajeva/Drakonjina špilja

Drakonjina špilja nalazi se iznad Murvice. U više je povijesnih razdoblja služila kao eremitorij te su u njoj danas sačuvani tragovi boravka pustinjaka. Najstariji među njima jesu ulomci ranokršćanskoga kamenog namještaja, datirani u 4. i u 6. stoljeće, koji se danas čuvaju u zbirci dominikanskoga samostana u Bolu. S obzirom na ostatke, možemo pretpostaviti da je u špiljskom prostoru tada bila adaptirana kakva manja crkvena građevina.³⁷⁸ Nakon toga nemamo nikakvih

Slika 107 — Crkva Navještenja Marijina samostana Dutić (foto: V. Barbarić)

Slika 108 — Ostatci samostana Silvio (foto: L. Ursić)

Slika 109 — Samostan Stipančić (foto: L. Ursić)

375 Vuletić Vukasović 1883, 107; Kovačić 2014.

376 Prijatelj 1960, 185–186, 214–218; Bužančić 2011, 273–274.

377 Barbarić, Ursić 2019, 93.

378 Fisković 1982, 163; Belamarić et al. 1994, 97; Cambi 2020,

Slika 110 — Dominikanski samostan u Bolu (foto: L. Ursić)

Slika 111 — Drakonjina špilja – reljef na zapadnoj strani (foto: P. Antunović)

podataka o špilji sve do vijesti o doseljavanju svećenika 1512. godine.

Ulaz je ograđen zidom s dvama stubištima. Špilja je duboka nešto manje od 20 metara i zidovima je pregrađena u četiri cjeline prilagođene potrebama pustinjača. U prvoj je pregradi zasigurno najmanja crkva na otoku, posvećena Bezgrešnomu začeću Blažene Djevice Marije, s oltarom isklesanim u živoj stijeni. Sa strana nalaze se apside i još dvije niše uklesane u živu stijenu. Dalje u špilji prostori su namijeni boravku pustinjača, dvije cisterne sa strana i ćelije.³⁷⁹ Napuštena je u prvoj polovici 20. stoljeća.

Osobitost ove pećine predstavljaju reljefi uklesani u istočnu i zapadnu stranu špilje. Budući da nisu nastali odjednom i ne pokazuju u potpunosti prepoznatljive stilske odlike, znanstvenici nisu u suglasju o pitanju vremena njihova nastanka. Sa zapadne je strane reljef prema kojemu se ova špilja danas zove Drakonjina ili Zmajeva, scena nejasne simbolike i povijesnih slojeva s prikazom zmaja, mjeseca, zvijeri (lava), mitoloških bića, monaha i drugih lica. S istočne su strane svetački likovi s krunama, scena pelikana s mladima kao simbol euharistije te lijevo od toga anđela koji drži Veronikin rubac s Kristovim likom.³⁸⁰ Tumačenje simbolike prikaza na zapadnoj strani špilje nedavno je iznio Nenad Cambi. Utemeljeno je na simbolici pobjede lava, koji simbolizira Krista, nad zmajem, koji predstavlja poganstvo, u ovome slučaju simbolizirajući kršćansko istjerivanje kojega od antičkih kultova iz špilje. Sloj reljefa na zapadnoj strani i scenu s pticama s istočne strane vezao je za uspostavu ranokršćanskoga oratorija adaptiranoga u špilji, čiji se fragmentarni ostatci, navodi, vide u temeljima sačuvanih pregrada pustinjačkih nastamba. Tu je kompletnu intervenciju datirao u 5. stoljeće na temelju analize fragmenata kamene arhitektonske plastike pronađene u špilji.³⁸¹

Ime Drakonjina špilja dolazi od latinskoga *dracone* (zmaj), što je, prema drugome tumačenju podrijetla

415–416.

379 Vuletić Vukasović 1883, 108–109.

380 Cambi 2004b, 38–41; Cambi 2007, 106–107

381 Cambi 2020, 41, 413–418; Barbarić, Ursić 2019, 87, 89.

imena pećine, koje je iznio Radoslav Katičić, prežetak slavenskoga mitskog poimanja krajolika.³⁸² Prema njemu, u ovoj špilji obitava Veles i u godišnjim ciklusima napada Peruna koji obitava na vrhuncu, današnjoj Vidovoj gori. Prema takvoj bi se interpretaciji povijesnoga narativa, prihvatimo li Cambijevu dataciju reljefa, slavenski mitološki sadržaj kalemio na postojeći ranokršćanski reljef koji, svojim vizualnim elementima, pogotovo likom zmaja koji izlazi iz šupljine, evocira slavenski mitološki sadržaj.

Iz Drakonjine špilje potječe rijedak primjerak hrvatskoga glagoljskog prvotiska misala iz 1483. koji se čuva u dominikanskom muzeju u Bolu.³⁸³

Slika 112 — Drakonjina špilja – apsida crkve Bezgrešnoga začeća BDM i dio reljefa na istočnoj strani
(foto: L. Ursić)

382 Katičić 2010, 17–18.

383 Barbarić, Ursić 2019, 87, 89.

8. Zaključak

Pregled svetih mjesta koja su zabilježena na otoku Braču pokazuje kako u svim religijskim sustavima tijekom povijesti postoji kontinuitet sakralnoga obilježavanja prostora sa svrhom zaštite stanovnika, njihovih naselja, dobara i aktivnosti. U povijesnim epohama i različitim religijskim sustavima sakralizacija prostora provodila se gradnjama prikladnih vjerskih objekata, ali i pridavanjem narativnih, mitoloških vrijednosti pojedinim točkama u prostoru. Danas je, razumljivo, materijalni dio te baštine mnogo jasniji, a nematerijalni je dio najčešće teško uhvatljiv.³⁸⁴

Dimenzija sakralnoga unutar naselja prisutna je u svim povijesnim epohama. Prapovijesna komponenta slabo je poznata zbog izostanka sustavnih istraživanja naselja, poglavito gradina. Izuzetak predstavlja gomila u Škripu, koja omogućuje djelomični uvid u ritualne prakse brončanoga doba. Mnogo je bolje poznato rimsko razdoblje, s materijalnim dokazima kultova na mjestima nekadašnjih manjih ili većih naselja te svetišta na otvorenome. Nalazimo ih u vidu posvetnih natpisa, reljefa ili žrtvenika, no još uvijek nema traga kakvoj hramskoj strukturi. Ranokršćansko razdoblje slijedi tendenciju stoljeća koja mu prethode, te se u naseljima koja izrastaju iz ranijih gospodarskih vila grade župne crkve. Na nekim su lokalitetima, primjerice u Postirama i u Škripu, evidentirani primjeri koji upućuju na moguće preslojavanje poganskih sakralnih sadržaja kršćanskima. Doseljnjem slavenskoga stanovništva na otok prilike se korjenito mijenjaju, no osim podataka o naseljenosti otočke unutrašnjosti novim stanovništvom, ne znamo gotovo ništa o vjerskim sadržajima u njihovim naseljima prije pokrštavanja. Nakon pokrštavanja u svakome se od tih naselja ili u njihovoj blizini s vremenom grade manje župne crkve, a tijekom stoljeća u dugovječnijim se naseljima te crkve dograđuju i proširuju te se gradi i niz manjih crkava zavjetnoga karaktera.³⁸⁵

Ekonomska osnova i prostor u kojemu se događaju privredne aktivnosti tijekom povijesti bili su razlogom podizanja sakralnih objekata u svim religijskim sustavima. Kaže se da je Brač otok pastira, zemljoradnika, kamenara i pomoraca. Ovo opće mjesto koje se pronalazi u literaturi na sažet način govori o kontinuitetu osnovnih djelatnosti koje definiraju tradicionalnu ekonomiju otoka tijekom povijesti. S obzirom na rezultate arheoloških istraživanja,³⁸⁶ vijesti iz povijesnih izvora, ali

384 Barbarić 2018, 199.

385 Barbarić 2018, 199.

386 Zooarheološki rezultati istraživanja na Ratu kod Ložišća, vidi u Sanford et al. 2014.

i današnje aktivnosti, nesumnjivo možemo ustvrditi kako je uzgoj koza i ovaca jedna od najvažnijih ekonomskih aktivnosti na otoku već najmanje tri i pol tisućljeća. Sukladno tomu, opravdano je očekivati da se način kretanja u krajoliku i korištenja resursa poput pašnjaka i izvora vode tijekom vremena nije znatno mijenjao jer je uvijek bio uvjetovan istim potrebama. Tako su i danas neki dijelovi otoka premreženi poljskim putevima i stazama kojima se kreću pastiri sa svojim stadima. Stoga je veoma upadljiva koncentracija brončanodobnih gomila upravo uz te komunikacije. Dobar je primjer tomu područje račvanja pješačke komunikacije istok – zapad prema južnoj obali u predjelu Sutvarje. Tu je zabilježeno postojanje desetak gomila³⁸⁷, a u srednjemu je vijeku u blizini podignuta crkvice sv. Barbare. Ta činjenica potvrđuje srodnu sakralnu percepciju temeljenu na istoj prostornoj zadatosti u dvama različitim vremenskim i religijskim razdobljima. Nešto slično možemo naslutiti i na primjeru crkve sv. Mihovila kod Gornjega Humca. Podignuta je kao župna crkva dvaju srednjovjekovnih zaseoka u blizini dviju lokava od iznimne važnosti za život. Izgrađena je odmah uz veliku brončanodobnu gomilu, jednu od triju koje omeđuju širi prostor na kojemu se, u neposrednoj blizini lokve, nalazi skupina od devetnaest brončanodobnih gomila, najbrojnija na Braču.³⁸⁸

Vjerovanja posljednjih stojeća prije Krista poznamo tek iz kulta predrimskoga pastirskog božanstva i njegova kontinuiteta kao rimskoga Silvana. Osim jednoga potvrđenog, ali nažalost uništenoga svetišta iz Vodne jame, s obzirom na poznate nalaze ipak možemo pretpostaviti postojanje i drugih manjih kultnih mjesta toga božanstva u rimskome razdoblju. U rimskome su razdoblju novitet na otoku kultovi vezani za kamenarske aktivnosti, posvjedočeni u kamenolomima, ali i u njihovu okruženju. Na jednome se od takvih lokaliteta u blizini kamenoloma Rasohe može pretpostaviti postojanje manjega naselja ili radionice kamenara. S obzirom na neposrednu blizinu ranokršćanske crkve sv. Jadre, moguće je da smo na tome mjestu najbliže detekciji svjesnoga preslojavanja rimskih kultova ranokršćanskim slojem na otoku Braču.³⁸⁹

O simboličkoj zaštiti pomorskih putova u prapovijesti znamo jako malo. Ipak, kako su mnoge od gomila građene na dobro uočljivim točkama i za navigacijske potrebe, možemo, primjerice, pretpostaviti takvu namjenu gomili na Sv. Duhu, Srčenoj gomili iznad crkve sv. Martina, a možda i velikoj gomili čiji su tragovi pronađeni iskopavanjem u Škripu, a koja vremenski prethodi dobro poznatome podzidu od velikih priklesanih blokova.³⁹⁰ Na prva je dva primjera (s još dvjema crkvama, sv. Nikole i sv. Jurja kod Svićurja) uočljiv predložak sakralizacije krajolika u srednjemu vijeku koji se, prema svemu iznesenome, po sveobuhvatnosti na Braču dade uspo-

387 Stančić et al. 2004, 58–63.

388 Stančić et al. 2004, 55–56, 78–82; Barbarić 2018, 199–200.

389 Barbarić 2018, 200.

390 Gomila kod Sv. Duha nalazi se na grebenu između Bola i Gornjega Humca, vidi Stančić et al. 2004, 100; Srčena gomila nalazi se na najvišoj točki grebena u blizini Sv. Martina kod Bobovišća, vidi Stančić et al. 2004, 115; Gomila u Škripu: Gaffney et al. 2002, 30, 33.

rediti tek s prapovijesnim razdobljem. O svetim točkama rimske pomorske navigacije na Braču ne znamo ništa, a u ranokršćanskome je razdoblju niz crkava u uvalama sjeverne obale otoka opravdano promatrati kao sakralne navigacijske točke, ali i kao moguće hodočasničke postaje.³⁹¹

Tragovi slavenskih vjerovanja, sadržani u prežticima iz srednjega vijeka, naziru se na tek nekoliko mjesta na rubovima prostora koje su zaposjeli srednjovjekovni doseljenici na otok. S obzirom na pretpostavljene datacije crkava na točkama mogućih slavenskih kultova, ali i ukupnu sliku datacija srednjovjekovnih crkava prema njihovim stilskim osobinama, čini se kako treba ostaviti otvorenom mogućnost relativno kasnoga pokrštavanja slavenskoga stanovništva na otoku Braču.³⁹²

Karakteristično kršćanski element sakralizacije prostora na Braču svakako je monaštvo. Uz život u izolaciji, bez poznatih pandana u drugim vjerskim sustavima, na otoku je prisutno od samih početaka, u Poveljima, Mirju i Drakonjinoj špilji. U drugoj se fazi intenzivno javlja u drugoj polovici 11. stoljeća zasnivanjem benediktinskih samostana. Moguće je da njihova brojnost upućuje upravo na intenzitet aktivnosti usmjerenih pokrštavanju. Razmještaj samostana unutar napuštenih antičkih naselja i lokaliteta na sjevernoj obali zapravo obrubljuje naseljeno slavensko područje u unutrašnjosti otoka. U posljednjoj su fazi monaštva na otoku eremiti 15. i 16. stoljeća, poput ranokršćanskih, nanovo tražili osamu i izolaciju te su je nalazili na južnim obalama. Za razliku od ranih zajednica, njihovo je uspješno djelovanje obilježilo ne samo sakralnu dimenziju, već ekonomski i društveni razvoj čitava otoka.³⁹³

391 S obzirom na postojanje konfesija s relikvijama u Lovrečini, Postirama i Poveljima. Za ranokršćanske crkve na plovnim putovima na Jadranu postoji opsežna bibliografija. U novije vrijeme vidi Praničević-Borovac 2012, 92–93. Barbarić 2018, 200–201.

392 Za najveći se broj crkava autori ne slažu u predloženim vremenima gradnje, no rijetke su one za koje su pretpostavljeni datumi raniji od 11. stoljeća, poput Sv. Mihovila kod Dola ili možda Sv. Barbare. Postojanje sakralnoga objekta u Bolu iz kojega potječe zabat sa spomenom sv. Teodora datirana u 9. stoljeće treba promatrati u kontekstu romanskoga naselja unutar nekadašnjega kastruma na Glavici, a ne kao dio procesa kristijanizacije slavenskoga stanovništva otoka. Barbarić 2018, 201.

393 Barbarić 2018, 201–202.

Bibliografija

Ančić 2011 – M. Ančić, Ranosrednjovjekovni Ne-retvani ili Humljani. Tragom zabune koju je prouzročilo djelo De administrando imperio, u: *Hum i Hercegovina kroz povijest. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenog 2009.*, ur. I. Lučić, Zagreb, 2011, 217–278.

Ančić 1997 – M. Ančić, Srednjovjekovni montane-ji, *Starohrvatska prosvjeta*, 24/3, 1997, 127–148.

Babić 1985 – I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, 1985, 25–47.

Babić 2006 – I. Babić, Spolije na tlu ranosrednjo-vjekovne Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, 33/3, 2006, 91–125.

Badurina 1979 – *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost i Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979.

Barbarić 2010 – V. Barbarić, Gradina Rat kod Lo-žišća, otok Brač, 2007–2008., Ivčević, S. (ur.), *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 26/2010., Arheološki muzej u Splitu i Hrvatsko arheološko društvo, 155–171.

Barbarić 2011 – V. Barbarić, Tumulus or cairn? Case of Central Dalmatian Islands, u: *Ancestral Landscapes: Burial Mounds in the Copper and Bronze ages (Central and Eastern Europe - Balkans - Adriatic - Aegean, 4th-2nd millennium)*, ur. E. Borgna, S. Muller Celka, Lyon, 2011, 145–152.

Barbarić 2018 – V. Barbarić, Kontinuitet svetih mjesta u prostoru otoka Brača, *Brački zbornik*, 24, 2018, 185–204.

Barbarić, Ursić 2019 – V. Barbarić, L. Ursić, *Sakralna baština otoka Brača – Itinerari kulturnog turizma*, Arheološki muzej u Zagrebu, Turistička zajednica Split-sko-dalmatinske županije, Zagreb, 2019.

Barilla 2022 – R. Barilla, *Otok Brač. Negdje između mora i zvijezda*, Zaklada otok Brač – negdje između mora i zvijezda, Supetar, 2022.

Belaj 2009 – V. Belaj, Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti, *Studia ethnologica Croatica*, 21, 2009, 169–197.

Belamarić et al. 1994 – J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić-Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split, 1994.

Benac 1985 – A. Benac, *Utvrđena ilirska naselja (II): delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*, Djela Centra za balka-nološka ispitivanja, LX, 4, Sarajevo, 1985.

Burić 2011 – T. Burić, Perunovo brdo (monte Bo-run) – prilog poznavanju poganske slavenske topo-nimije u Kaštelima, *Starohrvatska prosvjeta*, 38, 2011, 59–82.

Bužančić 1988 – R. Bužančić, Crkvice sv. Mihovila kod Dola na otoku Braču, *Konzervatorski bilten*, 8, 1988.

Bužančić 1991 – R. Bužančić, Dvije crkve na Braču obnovljene u ranom srednjem vijeku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 31, 1991, 21–39.

Bužančić 1996 – R. Bužančić, Rađanje srednjo-vjekovne arhitekture iz antičkih korijena na otocima srednje Dalmacije, u: *Starohrvatska spomenička bašti-na. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, *Zbornik radova znanstvenog skupa* 6. – 8. X. 1992., ur. M. Jurko-vić i T. Lukšić, Muzejsko galerijski centar, Zagreb, 1996, 342–348.

Bužančić 2000 – R. Bužančić, Srednjovjekovna pregradnja crkve sv. Stjepana u Pučišćima, *Prilozi povi-jesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, 107–128.

Bužančić 2007 – R. Bužančić, Sancti Stephani de Lubrecina. Starohrvatska crkva u uvali Lovrečini na

Braču, *Brački zbornik*, 22, 2007, 251–257.

Bužančić 2011 – R. Bužančić, Bol, Samostan sv. Marije Milosne, *Dominikanci u Hrvatskoj*, I. Fisković (ur.), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2011, 271–274.

Cambi 2002 – N. Cambi, *Antika*, Zagreb, 2002.

Cambi 2004a – N. Cambi, Kiparstvo na Braču u antičko doba, *Brački zbornik*, 21, 2004, 239–272.

Cambi 2004b – N. Cambi, Zmajeva špilja kod Murvice na otoku Braču, *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina*, V. Nuić (ur.), Split, 2004, 37–46.

Cambi 2007 – N. Cambi, Bilješke o kasnoj antici na Braču, *Brački zbornik*, 22, 2007, 87–125.

Cambi 2013a – N. Cambi, Škrip na otoku Braču – nerealizirani grad, *Arheološki radovi i rasprave*, 17, 2013, 55–84.

Cambi 2013b – N. Cambi, Herkul na Braču, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 1/2, 2013, 5–19.

Cambi 2020 – N. Cambi, *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug Split, Split, 2020.

Chapman et al. 1996 – J. Chapman, R. Shiel, Š. Batović, *The Changing Face of Dalmatia. Archaeological and Ecological Studies in a Mediterranean Landscape*, London, 1996.

Chevalier 1995a – P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paleochretienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe S.). Tome 1 – Catalogue*, Rome – Split, 1995.

Chevalier 1995b – P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paleochretienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe S.). Tome 2 – Illustrations et conclusions*, Rome – Split, 1995.

Ciccarelli 1802 – A. Ciccarelli, *Osservazioni sull'isola di Brazza e sopra quella nobilità*, Venezia, 1802.

Demicheli 2010 – D. Demicheli, Reljef Nimfa i Silvana iz Vodne jame na otoku Braču, u: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, ur. S. Ivčević, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 26/2010., Arheološki muzej u Splitu i Hrvatsko arheološko društvo, Split, 2010, 173–183.

Domančić 1960 – D. Domančić, Kulturni spomenici otoka Brača. Srednji vijek, *Brački zbornik*, 4, 1960, 113–160.

Derado 1984 – K. Derado, Reljef otoka Brača, *Brački zbornik*, 14, 1984, 7–13.

Dragić 2017 – M. Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica ladertina*, 13/1, 2017, 135–155.

Čečuk 1993 – B. Čečuk, Istraživanja u špilji Kopačini pokraj Donjega Humca na otoku Braču, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 25/3, 1993, 44–50.

Fisković 1981 – I. Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, 105–137.

Fisković 1982 – I. Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti, *Arheološki radovi i rasprave*, 8–9, 1982, 159–216.

Fisković 1985 – I. Fisković, Prilog proučavanju predromaničke arhitekture na južnom Jadranu, *Starohrvatska prosvjeta*, 15, 1985, 133–163.

Fisković 2000 – I. Fisković, Ranokršćanski križevi u srednjovjekovnim crkvama, *Opuscula archaeologica*, 23–24, 2000, 237–250.

Fisković, Fisković 2011 – I. Fisković, V. Fisković, Humačka crkva sv. Ilije u bračkom kamenarstvu, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 3–4, 2011, 5–35.

Gaffney et al. 2001 – V. Gaffney, S. Čače, B. Kirigin, P. Leach, N. Vujnović, K. Wardle, D. Wardle, Enclosure and defence: the Context of Mycenean Contact wi-

thin Central Dalmatia, u: *Defensive settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C.*, ur. V. Karageorghis, Chr. E. Morris, Nicosia, 2001, 137–156.

Gaffney et al. 2002 – V. Gaffney, S. Čače, J. Hayes, B. Kirigin, P. Leach, N. Vujnović, Secret Histories: the Pre-colonial Archaeological Context for Greek Settlement on the Central Adriatic Islands, u: *Greek influence along the East Adriatic Coast. Proceedings of the International Conference held in Split 1998*, ur. N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin, Split, 2002, 25–50.

Gjurašin 1992 – H. Gjurašin, Kasnoantički nalazi iz Škripa na otoku Braču i srebrni prsten iz Vrlike *Starohrvatska prosvjeta*, 20, 1992, 251–264.

Gjurašin 1996 – H. Gjurašin, Horizont ranoromaničke arhitekture na otoku Braču s posebnim osvrtom na crkvu sv. Vida na Vidovoj gori, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zbornik radova znanstvenog skupa 6.-8. X. 1992*, ur. M. Jurković, T. Lukšić, Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1996, 349–356.

Gjurašin 2000 – H. Gjurašin, Sv. Vid na Vidovoj gori, *Starohrvatska prosvjeta*, 27/3, 2000, 89–94.

Gjurašin 2012 – H. Gjurašin, *Srednjovjekovna arheološka baština otoka Brača*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2012.

Gligo, Morović 1977 – *Legende i kronike*, ur. V. Gli-go, H. Morović, Književni krug Split, Split, 1977.

Hänsel et al. 2015 – B. Hänsel, K. Mihovilić, B. Teržan, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre. Knjiga 1. Iskopavanje i nalazi građevina – Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Teil 1. Die Grabung und der Baubefund*, Monografije i katalogi, 25, Arheološki Muzej Istre, Pula, 2015.

Jakšić 1985 – N. Jakšić, Predromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora u Bolu na Braču, *Prilozi*

povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 25, 1985, 49–62.

Jakšić, Josipović 2015 – N. Jakšić, I. Josipović, Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, 42, 2015, 145–164.

Jelinčić 2005 – K. Jelinčić, *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.

Jelinčić, Perinić Muratović 2010 – K. Jelinčić, Lj. Perinić Muratović, Novi arheološki nalazi iz Postira na otoku Braču, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 27, 2010, 177–216.

Jelinčić Vučković, Botte 2019 – K. Jelinčić Vučković, E. Botte, Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču, 2018. godina, *Annales Instituti Archaeologici*, 15, 2019, 201–216.

Jutronić 1941 – A. Jutronić, Da li su neki dijelovi Brača pripali splitskoj diecezi, *Novo doba*, 105, 1941, 4–5.

Katičić 2010 – R. Katičić, Vidova gora i sveti Vid, *Studia Mythologica Slavica*, 13, 2010, 15–32.

Kečkemet 1998 – D. Kečkemet, *Brač. Vodič kroz povijest i kulturnu baštinu*, Supetar, 1998.

Kirigin 1979 – B. Kirigin, Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 72–73, 1979, 129–142.

Kovačić 1986 – V. Kovačić, Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26, 1986, 23–32.

Korbar et al. 2016 – T. Korbar, N. Oštrić, N. Belić, V. Jelaska, *Standardizirani list Osnovne geološke karte Republike Hrvatske mjerila 1:50 000 Otok Brač*, prezentacija održana u Supetru 4. 5. 2016. Izvor: <https://www.hgicgs.hr/nova-osnovna-geoloska-karta-otoka-braca/>

(pristupljeno 17. 11. 2022.)

Kovačić 2000 – V. Kovačić, Ranokršćanska crkva u Stipanskoj luci kod Pučišća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, 2000, 98–106.

Kovačić 2010 – V. Kovačić, Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 21/3–4, 2010, 25–37.

Kovačić 2014 – V. Kovačić, Pustinja Stipančić iznad Murvice na otoku Braču, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 25/1–4, 2014, 34–51.

Kovačić 2019 – V. Kovačić, Mirje - kasnoantički cenobij na Malom brigu iznad Postira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45, 2019, 63–88.

Marin 1980 – E. Marin, Starokršćanska oltarna pregrada na Mirju nedaleko od Postira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, 1980, 85–90.

Marinković 1994 – I. Marinković, Zadrugarstvo otoka Brača, *Brački zbornik*, 16, 1–221.

Marović 1976 – I. Marović, Rezultati dosadašnjih istraživanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine, *Materijali*, 12, Zadar, 1976, 55–76.

Marović 1981 – I. Marović, Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, 1981, 7–62.

Migotti 1981 – B. Migotti, Antičko srednjovjekovni sakralni kontinuitet na području Dalmacije, *Opuscula archaeologica*, 16, 1992, 225–249.

Migotti 1993 – B. Migotti, O religijskom odnosu prema štovanju mrtvih u pretkršćanskoj antici, *Diadora*, 15, 1993, 205–222.

Nazor 1946 – V. Nazor, *Pastir Loda*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.

Nimac 2012 – S. Nimac, Nastanak i razvoj prvih kršćanskih zajednica, *Crkva u svijetu*, 47/2, 2012, 163–184.

Nikolanci 1989 – M. Nikolanci, Prolegomena za natički Škrip na otoku Braču, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 82, 1989, 99–108.

Ostojić 1968 – I. Ostojić, *Povlja, povijesni prikaz*, Split 1968.

Peković 2008 – Ž. Peković, *Četiri elafitske crkve*, Omega engineering i Centar Studia mediterranea Filozofskog fakulteta u Splitu, Dubrovnik – Split, 2008.

Praničević-Borovac 2012 – I. Praničević-Borovac, *Zaštitnici pomoraca u Dalmaciji i odrazi njihova kulta u likovnoj umjetnosti*, doktorska disertacija, Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, 2012.

Prijatelj 1960 – K. Prijatelj, Kulturni spomenici otoka Brača. Srednji vijek, *Brački zbornik*, 4, 1960, 163–243.

Radić et al. 2008 – D. Radić, B. Lugović, Lj. Marjanac, Napuljski žuti tuf (NYT) iz pleistocenskih naslaga u Veloj spili na Korčuli: dragocjeni marker prijelaza iz paleolitika u mezolitik, *Opuscula Archaeologica*, 31, 2008, 7–26.

Regan, Nadilo 2007 – K. Regan, B. Nadilo, Predromaničke crkve središnjega i zapadnoga dijela otoka Brača, *Građevinar*, 59/5, 2007, 437–446.

Russell, Glicksmann 2015 – B. Russell, K. Glicksman, Recent work on Roman quarries near Korčula and on Brač, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 108, 2015, 223–244.

Sanford et al. 2014 – J. Sanford, E. Christiani, V. Barbarić, Herding and Hillforts in the Bronze and Iron Age Eastern Adriatic: Results of the 2007–2010 Excavations at Gradina Rat, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 107, 2014, 9–30.

Schlagintweit, Cvetko Tešović 2017 – F. Schlagintweit, B. Cvetko Tešović, *Braciana jelaskai* n. gen., n. sp., a new larger benthic foraminifer from the Upper Cretaceous (Santonian?elower Campanian) of the Dinaric-Hellenic realm, *Cretaceous Research*, 72, 2017, 32–38.

Stančić et al 2004 – Z. Stančić, N. Vujnović, B. Kirigin, S. Čače, T. Podobnikar, J. Burmaz, Arheološka baština otoka Brača, *Brački zbornik*, 21, 2004, 9–233.

Staničić 2012 – V. Staničić, Oltari radionice Bokanićevih u Poveljima na Braču, *Klesarstvo i graditeljstvo*, 23/1–4, 2012, 41–47.

Šimunović 1972 – I. Šimunović, Toponimija otoka Brača, *Brački zbornik*, 10, 1972, 1–318.

Uroda 2013 – N. Uroda, Beginnings of Monasticism on Central Dalmatian Islands - Problems and perspectives, *Hortus Artium Medievalium*, 19, 2013, 113–120.

Vuletić-Vukasović 1883 – V. Vuletić-Vukasović, Drevna špilja na otoku Braču kod samostana (herema) Stipančića, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5/1, 1883, 107–109.

Vrsalović 1960a – D. Vrsalović, Kulturni spomenici otoka Brača. Pretpovijest i stari vijek, *Brački zbornik*, 4, 1960, 33–110.

Vrsalović 1960b – D. Vrsalović, Prilog istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču, *Starohrvatska prosvjeta*, 3/7, 1960, 215–219.

Vrsalović 1968 – D. Vrsalović, Povijest otoka Brača, *Brački zbornik*, 6, 1968, 1–488.

Baza antičkih lokaliteta Republike Hrvatske, Institut za arheologiju, dostupno na: <http://baza.iahr.hr/public/locality/map>

Popis ilustracija

SLIKE

Slika 1 – Karta geoloških formacija i geološki presjek otoka Brača (prema: Schlagintweit, Cvetko Tešović 2017, Fig. 1 i Korbar et al. 2016, doradio V. Barbarić)

Slika 2 – Panorama Dola i Postira – primjer naseljenoga dolca (foto: P. Antunović)

Slika 3 – Krčevine i pristave na padini Velikoga dolca kod Ložišća 2013. godine (foto: V. Barbarić)

Slika 4 – Grob u raskopanoj gomili na Kruni Bola (foto: P. Antunović)

Slika 5 – Trolokve (foto: P. Antunović)

Slika 6 – Kruna Bola – pogled s gomile u skupini na gradinu Jakin (foto: P. Antunović)

Slika 7 – Prodole, gomila na kršu (foto: arhiv PJO-a)

Slika 8 – Prodole, grob u gomili (foto: arhiv PJO-a)

Slika 9 – Sjeverni profil sonde 3 – platforma/gomila sa slojevima nastalima ritualnim korištenjem (prema: Gaffney et al. 2001, Fig. 5.)

Slika 10 – Gomila/platforma u Škripu tijekom iskopavanja 1995. godine (prema: arhiv PJO-a, obradio V. Barbarić)

Slika 11 – Zapadni potez zidina s poligonalnim blokovima u Škripu (foto: L. Ursić)

Slika 12 – Nalazi iz gomile Bršćanova (prema: Marović 1981, slika 4; doradila A. Arena)

Slika 13 – Grob u gomili Vela Visoka (foto: L. Dragičević)

Slika 14 – Gomila s grobom Petrovica (foto: arhiv PJO-a)

Slika 15 – Gomila na Trolokvama (prednji plan; foto: arhiv PJO-a)

Slika 16 – Gomila na Kruni Bola (foto: P. Antunović)

Slika 17 – Grob u gomili Zakilavac u blizini Brkate (foto: V. Barbarić)

Slika 18 – Lokva Vrnica (foto: S. Lučić Lavčević)

Slika 19 – Gradina Hum – ogradni zid na gomili (foto: P. Antunović)

Slika 20 – Rimski kamenolom Rasohe (foto: L. Ursić)

Slika 21 – Tragovi branja kamena u rimskome kamenolomu Plate (foto: V. Barbarić)

Slika 22 – Žrtvenik posvećen Jupiteru s lokaliteta između kamenoloma Rasohe i Plate (foto: V. Barbarić)

Slika 23 – Ulomak reljefa s prikazom Dioniza/Libera pronađen između kamenoloma Rasohe i Plate (foto: V. Barbarić)

Slika 24 – Reljef iz Vodne jame nakon pronalaska (foto: L. Dragičević)

Slika 25 – Uništeno špiljsko svetište u Vodnoj jami (foto: L. Dragičević)

Slika 26 – Reljef Herkula u kamenolomu Rasohe (foto: P. Antunović)

Slika 27 – Žrtvenik posvećen Herkulu iz kamenoloma Rasohe (foto: P. Antunović)

Slika 28 – Natpis s posvetom Magni Mater (prema: Stančić et al. 2004, 125, foto: P. Dragičević)

Slika 29 – Istraživanje kasnoantičkog groblja pokraj mauzoleja/heroon (prema: <http://baza.iarh.hr/public/locality/detail/1304>, posjet 27.11.2022.)

Slika 30 – Mauzolej/heroon u Škripu (prema: Faber, Nikolanci 1985, Slika 2.)

Slika 31 – Lokalitet Bunje – monogram na akroteriju sarkofaga (foto: L. Dragičević)

Slika 32 – Ranokršćanski sarkofag kod srednjovjekovne crkve sv. Luke (foto: V. Barbarić)

Slika 33 – Fragmenti mramornoga crkvenog namještaja iz Drakonjine špilje – izvan mjerila (prema: Belamarić et al. 1994, 97, doradio V. Barbarić)

Slika 34 – Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Poveljima (prema: Fisković 1982, 167, obradio V. Barbarić)

Slika 35 – Sačuvani dijelovi ranokršćanskoga kompleksa u Poveljima (foto: S. Popović, obradio V. Barbarić)

Slika 36 – Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Stipanskoj (prema: Kovačić 2000, 103, doradio V. Barbarić)

Slika 37 – Sačuvana apsida ranokršćanske crkve u Stipanskoj (foto: V. Barbarić, obradio V. Barbarić)

Slika 38 – Tlocrt ranokršćanskoga kompleksa u Postirama (prema: Belamarić et al. 1994, 45, doradio V. Barbarić)

Slika 39 – Restaurirani zdenac krstionice ranokršćanskoga kompleksa u Postirama (foto: L. Ursić)

Slika 40 – Lovrečina – tlocrt (prema: Belamarić et al. 1994, 23, obradio V. Barbarić)

Slika 41 – Kapitel stupića krstioničkoga ciborija u Lovrečini (foto: P. Antunović)

Slika 42 – Sarkofag u narteksu bazilike u Lovrečini (foto: L. Ursić)

Slika 43 – Tlocrt kompleksa na Mirju s označenom dvoranom adaptiranom u crkvu cenobija (prema: Kovačić 2019, 73, doradio V. Barbarić)

Slika 44 – Ostatci pretpostavljene crkve kasnoantičkoga cenobija na Mirju (foto: V. Barbarić, obradio V. Barbarić)

Slika 45 – Tlocrt ranokršćanske crkve sv. Jadre kod Škripa (prema: Belamarić et al. 1994, 75, obradio V. Barbarić)

Slika 46 – Tlocrt ranokršćanske faze crkve sv. Duha u Škripu (prema: Belamarić et al. 1994, 81, obradio V. Barbarić)

Slika 47 – Tlocrt ranokršćanske crkve sv. Tudora kod Nerežišća (prema: Chevalier 1995b, Pl. XLIX, obradio V. Barbarić)

Slika 48 – Tlocrt ranokršćanske faze crkve sv. Ivana u Bolu (prema: Bužančić, 1991, 31, obradio V. Barbarić)

Slika 49 – Ranokršćanska crkva sv. Ivana u Sutivanu (prema: Belamarić et al. 1994, 66, obradio V. Barbarić)

Slika 50 – Tlocrt istražene površine s rekonstrukcijom istočnoga dijela ranokršćanske bazilike u Supetru (prema: Belamarić et al. 1994, 62, obradio V. Barbarić)

Slika 51 – Detalj sačuvanoga dijela mozaika bočnoga broda ranokršćanske bazilike u Supetru (foto: L. Ursić)

Slika 52 – Ranokršćanski sarkofag uz crkvu sv. Nikole na supetarskome groblju (prema: Barilla 2022, 42.)

Slika 53 – Tlocrti srednjovjekovnih crkava na Braču (prema: Kečkemet 1998.)

Slika 54 – Dio kasnoantičkoga sklopa u Lovrečini adaptiran za potrebe benediktinskoga samostana (foto: P. Antunović, obradio V. Barbarić)

Slika 55 – Povaljska listina (foto: Z. Alajbeg)

Slika 56 – Sveti Duh kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 57 – Sv. Mihovil i prapovijesna gomila kod

Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 58 – Vidova gora (foto: P. Antunović)

Slika 59 – Impost sa znakom križa ugrađen u oltar Sv. Jurja na Jurjevu brdu (prema: Belamarić et al. 1994, 94.)

Slika 60 – Pilastar bifore kao stipes oltara Sv. Vida iznad Dola (foto: L. Ursić)

Karta 29 – Sakralizacija prostora s konfinima Bračkog razvoda i zaštitnim crkvama (prema: Šimunović 1972, 75, izradio V. Barbarić)

Slika 61 – Obnovljeni zdenac krstionice ranokršćanske crkve u Poveljima – konfesija crkve benediktinskoga samostana (foto: L. Ursić)

Slika 62 – Povaljski prag – nadvratnik crkve benediktinskoga samostana u Poveljima (foto: Z. Alajbeg)

Slika 63 – Oltar crkve sv. Nedilje na Gradcu (foto: L. Ursić)

Slika 64 – Pogled na crkvu sv. Tome s Huma (foto: P. Antunović)

Slika 65 – Presjek i tlocrt Sv. Nikole kod Selaca (prema: Domančić 1960, 114, obradio V. Barbarić)

Slika 66 – Sv. Nikola kod Selaca (foto: L. Ursić)

Slika 67 – Svi Sveti kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 68 – Sv. Mihovil kod Gornjega Humca (foto: L. Ursić)

Slika 69 – Grob na gomili pokraj Sv. Mihovila (foto: L. Ursić)

Slika 70 – Sv. Kuzma i Damjan na Smrčeviku (foto: L. Ursić)

Slika 71 – Svetište s oltarom u crkvi sv. Kuzme i Damjana (foto: L. Ursić)

Slika 72 – Pogled s Vidove gore na Sv. Duh i prapovijesnu gomilu (foto: P. Antunović)

Slika 73 – Sv. Ciprijan u Pražnicama sa srednjovjekovnim grobom s poklopnicom (foto: L. Ursić)

Slika 74 – Sv. Klement u Straževniku (foto: L. Ursić)

Slika 75 – Sv. Juraj u Straževniku (foto: L. Ursić)

Slika 76 – Sv. Stjepan u Stipanskoj luci, crkva benediktinskoga samostana (prema: Bužančić 2000, 112, obradio V. Barbarić)

Slika 77 – Sv. Juraj na Bračuti (foto: P. Antunović)

Slika 78 – Ostatci benediktinske crkve sv. Stjepana u Lovrečini (foto: P. Antunović)

Slika 79 – Sv. Mihovil na Mihojratu (foto: P. Antunović)

Slika 80 – Stupić bočnoga oltara s uklesanim križem ranokršćanske forme (foto: P. Antunović)

Slika 81 – Pogled na Sv. Mihovila i Škrip (foto: P. Antunović)

Slika 82 – Ostatci crkve sv. Vida iznad Dola (foto: L. Ursić)

Slika 83 – Sv. Petar u Dolu (foto: P. Antunović)

Slika 84 – Sv. Barbara (foto: L. Ursić)

Slika 85 – Sv. Duh u Škripu (foto: L. Ursić)

Slika 86 – Sv. Duh u Škripu, faza 11. stoljeća (prema: Bužančić 1991, 35.)

Slika 87 – Sv. Juraj na Jurjevu brdu (foto: P. Antunović)

Slika 88 – Sv. Petar i Pavao u Nerežišćima (foto: L. Ursić)

Slika 89 – Sv. Margarita u Nerežišćima (foto: L. Ursić)

Slika 90 – Sv. Nikola u Nerežišćima – pogled na sačuvani dio izvorne crkve (foto: L. Ursić)

Slika 91 – Sv. Marija, Fabijan i Sebastijan u Donjemu Humcu (foto: L. Ursić)

Slika 92 – Freska iz 13. st. na trijumfalnom luku najstarije faze crkve sv. Marije, Fabijana i Sebastijana u Donjem Humcu (prema: Barilla 2022, 432.)

Slika 93 – Tlocrt Sv. Ilije, rimskog mauzoleja i ostataka arhitekture (prema: Fisković, Fisković 2011, 13.)

Slika 94 – Sv. Ilija kod Donjega Humca i rimski mauzolej (foto: L. Ursić)

Slika 95 – Sv. Jadre kod Donjega Humca – trenutno stanje (foto: L. Ursić)

Slika 96 – Sv. Luka kod Supetra (foto: L. Ursić)

Slika 97 – Današnji Sv. Ivan Krstitelja u Sutivanu na mjestu ranokršćanske i srednjovjekovne crkve (foto: L. Ursić)

Slika 98 – Sv. Ivan u Bolu, faza 11. st. (prema: Bužančić 1991, 34.)

Slika 99 – Sv. Ivan u Bolu (foto: L. Ursić)

Slika 100 – Sv. Vid na Vidovoj gori (foto: V. Katavić)

Slika 101 – Sv. Vid na Vidovoj gori (prema: Gjurašin 2000, 91.)

Slika 102 – Sv. Martin kod Bobovišća (foto: L. Ursić)

Slika 103 – Sv. Marija u predjelu Stomorica (foto: L. Ursić)

Slika 104 – Sv. Marija, tlocrt i presjek (prema: Do-mančić 1960, 126.)

Slika 105 – Samostan Blaca (foto: P. Antunović)

Slika 106 – Samostan Dračeva luka (foto: L. Ursić)

Slika 107 – Crkva Navještenja Marijina samostana Dutić (foto: V. Barbarić)

Slika 108 – Ostatci samostana Silvio (foto: L. Ursić)

Slika 109 – Samostan Stipančić (foto: L. Ursić)

Slika 110 – Dominikanski samostan u Bolu (foto: L. Ursić)

Slika 111 – Drakonjina špilja – reljef na zapadnoj strani (foto: P. Antunović)

Slika 112 – Drakonjina špilja – apsida crkve Bezgrešnoga začeca BDM i dio reljefa na istočnoj strani (foto: L. Ursić)

KARTE

Karta 1 – Obradiva tla na otoku Braču (prema: Stančić et al. 2004, Slika 4, doradio V. Barbarić)

Karta 2 – Brončanodobne gradine i srednjovjekovna naselja

Karta 3 – Gradine na otoku Braču

Karta 4 – Gomile na otoku Braču

Karta 5 – Bršćanova, Petrovica i Vela Visoka (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 6 – Odabrane cjeline – skupine gomila (1-Bršćanova/Petrovica/Vela Visoka, 2-Trolokve, 3-Kruna Bola, 4-Mala Dojna glavica, 5-Sv. Barbara/Velo Čelo, 6-Konja gomila, 7-Glogovica/Prigatorij, 8-Drinska glavica, 9-Brkata/Lokve, 10-Hum, 11-Vrnica, 12-Glavica od Osritka)

Karta 7 – Trolokve (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 8 – Gomile na Kruni Bola i gradina Jakin (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 9 – Mala Dojna glavica (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 10 – Gomile na području Sv. Barbara/Velo Čelo (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 11 – Gomile na području Konja gomila (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 12 – Gomile kod lokve Glogovica/Klinje glove/Prigatorij (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 13 – Gomile na Drinskoj glavici (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 14 – Gomile kod Lokvi i Pod Brkatom (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 15 – Gomile kod lokve Vrnica (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 16 – Gomile na Glavici od Osritka (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 17 – Nalazišta s tragovima rimskih kultova na otoku Braču

Karta 18 – Karta Škripa s distribucijom grobnih nalaza (1-Ježe, 2-Ograde, 3-nekropola kod mauzoleja, 4-Staro groblje, 5-Novo groblje, prema: Stančić et al. 2004, 30; karta: OpenStreetMap, izradio V. Barbarić)

Karta 19 – Rimski kamenolomi Rasohe, Plate i Stražišće (1-Rasohe, 2-Sv. Jadre, 3-Plate, 4-Stražišće, 5-Mjesto nalaza reljefa i žrtvenika, 6-Povijesna jezgra

Karta 20 – Ranokršćanski sakralni objekti na otoku Braču Škripa, 7-Antička luka, karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 21 – Srednjovjekovna naselja i crkve

Karta 22 – Razmještaj naziva iz Povaljske listine (prema: Šimunović 1972, 62.)

Karta 23 – Crkve s visećim lukom na pročelju

Karta 24 – Raspored toponima pašnjaka u Odluci Bračkog plemićkog vijeća 1423. i u Bračkom razvodu (prema: Šimunović 1972, 75-76; izradio V. Barbarić)

Karta 25 – Sv. Mihovil i gomile (karta: OpenStreetMap, doradio V. Barbarić)

Karta 26 – Vidova gora i Drakonjina špilja (karta: OpenStreetMap, doradio: V. Barbarić)

Karta 27 – Crkve sa spolijama ugrađenima u konstrukciju oltara

Karta 28 – Sv. Ilija i obližnji relevantni toponimi

O autoru

Vedran Barbarić rođen je 1978. u Splitu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2004. godine završio je studij arheologije, a 2011. godine obranio doktorsku disertaciju. Od 2005. radi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, gdje je od 2018. do 2020. vršio dužnost pročelnika Odsjeka za povijest umjetnosti, a od 2020. do 2023. dužnost prodekana za financije i poslovanje. Pored nastavnog i znanstvenog rada, inicirao je uspostavu suradnje s više institucija u kulturi kao nastavnih baza Filozofskog fakulteta. Član je uredništva znanstvenih časopisa *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* i *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*.

Stručni doprinos ostvaruje kroz suradnju s dionicima u procesima kulturnog turizma, gdje se bavi modelima prezentacije i komunikacije materijalne i nematerijalne baštine te aktivno sudjeluje u procesima transfera znanja i edukacijama vezanim uz kulturnu baštinu. Bio je suvoditelj projekta *Sakralna baština otoka Brača* (nositelj Turistička zajednica Splitsko-dalmatinske županije), gdje je 2015. objavljen kulturno-turistički vodič a 2019. postavljena istoimena izložba u Arheološkom muzeju u Zagrebu te tiskan opsežan katalog. Koautor je elaborata *Integrativni sustav komunikacije i muzeološko-muzeografsko rješenje* arheološkog lokaliteta Salona (Arheološki muzej u Splitu).

Od 2021. godine je suvoditelj Brač *Island Project*, (Filozofski fakultet u Splitu i Colorado Boulder University), a od 2022. sudjeluje u provedbi *UKRI Future leaders projekta Life on the Edge* (Dr. Simon Fitch, University of Bradford, Filozofski fakultet u Splitu).

Uža područja znanstvenog interesa su mu arheologija mediteranskog krajolika, ranokršćanska i ranosrednjovjekovna baština na istočnoj obali Jadrana. Otok Brač je u fokusu njegova znanstvenog, stručnog i osobnog interesa.

